

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sonja Jakič

Med stigmo in elito
Poklicna identiteta v obveščevalni službi

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana, 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sonja Jakič

Med stigmo in elito
Poklicna identiteta v obveščevalni službi

MAGISTRSKO DELO

Mentorica: dr. Marina Lukšič Hacin

Ljubljana, 2007

KAZALO

UVOD.....	4
1. OPREDELITEV POJMOV.....	8
1.1 STIGMA.....	8
1.2 ELITA.....	10
1.3 POKLIC.....	11
1.4 POKLICNA IDENTITETA.....	12
1.5 OBVEŠČEVALNA SLUŽBA.....	16
1.5.1 KRATEK ORIS ZGODOVINE RAZVOJA OBVEŠČEVALNIH SLUŽB.....	17
1.5.2 OBVEŠČEVALNE SLUŽBE DANES.....	23
1.6 POKLICNA IDENTITETA V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	27
2. ZNAČILNOSTI POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	29
2.1 TAJNOST IN DELO S TAJNOSTJO.....	30
2.2 ŽARGON.....	37
3. PRIDOBIVANJE IN VZDRŽEVANJE POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	40
3.1 VSTOP V OBVEŠČEVALNO SLUŽBO.....	42
3.1.1 PREHODNI OBRED, INICIACIJA.....	43
3.1.2 IZJAVA OZ. ZAPRISEGA.....	46
3.2 PRIDOBIVANJE IN VZDRŽEVANJE POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	49
3.2.1 LOJALNOST.....	49

3.2.2	MIT.....	52
3.2.3	ŽARGON.....	56
3.2.4	SIMBOL.....	58
3.2.5	SAMOPODOBA IN PREDSDOKI.....	61
	3.2.5.1 ELITIZEM.....	62
	3.2.5.2 STIGMATIZACIJA.....	66
4.	POKLICNA IDENTITETA ŽENSKE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	70
	4.1 UNIVERZALNOST NEENAKOSTI.....	71
	4.2 ENAKOST, ENAKOPRAVNOST ALI ENAKE MOŽNOSTI.....	73
	4.3 ŽENSKE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI.....	74
	4.4 ŽENSKE V Sovi.....	76
5.	SKLEPNE UGOTOVITVE.....	79
6.	VIRI.....	82
7.	PRILOGE.....	88

UVOD

»In zgodi se, ko je minilo štirideset dni, da Noe odpre okno na ladji, ki ga je bil naredil, in izpusti vrana; ta je letal sem ter tja, dokler se niso posušile vode na zemlji. In izpusti goloba od sebe, da bo videl, so li že izginile vode s površja zemlje. Ali golob ni našel mesta stopalu noge svoje, in vrne se v ladjo k njemu, ker so bile še vode na površju zemlje. Noe pa iztegne roko svojo, ga prime in vzame k sebi v ladjo. Počaka torej še drugih sedem dni in zopet izpusti goloba iz ladje. In prileti k njemu golob o času večernem, in glej, mlado pero oljkovo v kljunu njegovem; in spozna Noe, da je zemlja vodovja prosta.«¹

Vohunstvo uvrščamo med najstarejše dejavnosti človeka. Želja in potreba vnaprej vedeti, kaj nas čaka in kaj lahko pričakujemo, sta verjetno posledici človeškega prastrahu pred neznanim. Človek je od nekdanj težil k temu, da se poskuša vnaprej zavarovati pred slabim, da vnaprej predvidi možne nevarnosti in se jim tako izogne ali vsaj omili najhujše posledice. Zakaj je Noe poslal goloba? Ker je hotel vedeti, kaj ga čaka tam zunaj, ali je varno zapustiti barko, ali se je dolgotrajno čakanje izplačalo in – najpomembnejše od vsega - ali je življenje na zemlji rešeno.

Zakaj takšen naslov: Med stigmo in elito? Zaradi vseprisotne ambivalentnosti teh skrajnosti: okolica, ki na vohunjenje gleda kot na nekaj umazanega, nesprejemljivega in grdega in vohuni sami, ki svoje poslanstvo doživljajo kot nekaj plemenitega, kot neposredno služenje državi in domovini, kot vrhunec patriotizma in požrtvovalnost. V nalogi bom tako poskušala razložiti obstoj te ambivalnce in njen učinek na poklicno identiteto v obveščevalni službi.

Pridobivanje tajnih podatkov ali tajno pridobivanje podatkov o drugih je zelo stara dejavnost, ki je šele z razvojem države dobila na pomenu, organiziranosti in sistematičnosti. Prvi uradno prepoznani vohuni so bili sli, poslanci in diplomati. Postali so neločljiv del moderne diplomacije. Prvi znan primer odpiranja pisem tujih diplomatov pa sega v leto 1515 (prvi zabeležen primer, ne nujno prvi nasploh). Praksa odpiranja pisem je privedla do potrebe po kodiranju in tajnopisu in države so se začele ukvarjati tako z odkrivanjem tujih skrivnosti kot tudi z zaščito in varovanjem lastnih. O poklicni identiteti v obveščevalni službi torej lahko govorimo šele z nastankom služb kot specializiranih skupin v ta namen izurjenih ljudi za opravljanje določene dejavnosti oz. šele takrat, ko je ta dejavnost postala poklic in pričela

¹ Sveto pismo, Svetopisemsko društvo Beograd, 1991, Prva knjiga Mojzesova (Genesis), poglavje 8, verz 6

presegati okvire posamičnih avanturističnih podvigov. Na svetu ni države brez obveščevalne službe. Tuje skrivnosti in načrti so bili vedno predmet raziskovanj ne le sovražnikov, tudi prijateljev. Obveščevalna služba pa ni nek imaginarni organizem, je skupina ljudi, žensk in moških, strokovno usposobljenih, različnih posameznikov, povezanih v celoto, v »tajno združbo«, zavezanih istemu cilju. V nalogi sem preučevala poklicno identiteto moških in žensk, zaposlenih v obveščevalnih službah, ljudi, ki so v rednem delovnem razmerju, za svoje delo prejemajo plačo in so državni uradniki. Zato moram na začetku postaviti jasne definicije poklica, poklicne identitete in obveščevalne službe kot poklicne organizacije kot tudi stigme in elite - zrcalne slike statusa poklicnega obveščevalca – ter poklicne identitete v obveščevalni službi.

V drugem poglavju naloge sem preučila značilnosti poklicne identitete v obveščevalni službi in izpostavila tajnost ter delo s tajnostjo kot njeno najbolj izstopajočo lastnost. V nadaljevanju sem poskušala razložiti pomen žargona – specifične govorice zaposlenih v obveščevalni službi, ki je lingvistični izraz tajnosti, saj omogoča nemoteno tajno komunikacijo.

Tretje poglavje je najboljsežnejše, ker sem poskušala odgovoriti na najbolj bistvena raziskovalna vprašanja: kako vstopimo v poklicno identiteto v obveščevalni službi, kako jo pridobimo ali pridobivamo, kako jo vzdržujemo; kako jo oblikujemo in kako ona oblikuje ali celo deformira poklicnega obveščevalca. Začela sem z razlago iniciacije, ritualiziranega vstopa v drugi, tajni svet, svet ločen od ostalega sveta in pogledala, kakšne so razlike med posameznimi službami glede vstopanja vanje. Nadaljevala sem z iskanjem odgovora na vprašanje, kateri elementi prispevajo k pridobivanju poklicne identitete v obveščevalni službi. Posebej sem se ukvarjala z eno najbolj izrazitih komponent vzdrževanja poklicne identitete v obveščevalni službi – z lojalnostjo, ki ni le zgolj zvestoba, ki enako motivira k dejanjem in učinkovito blokira dejavnost, ki je kategorija *sui generis*, neodvisna od trenutnega gospodarja. K vzdrževanju poklicne identitete v obveščevalni službi zelo dejavno prispevajo miti. Raziskala sem, kako nastajajo, kdo jih ustvarja, s kakšnim namenom in kako povratno krepilno delujejo na poklicno identiteto. Zatem sem se vrnila k poklicnemu žargonu, tokrat v vlogi ustvarjalca konceptov, ki skozi skupne koncepte krepí občutek pripadnosti in skupnosti ter k vprašanju, kako na uslužbenke tajne službe vplivajo njeni simboli, kakšni so ti, kako so izbrani in kako zaživijo. V zadnjem delu tretjega poglavja sem se ukvarjala s samopodobo in predsodki, z občutki večvrednosti, ki izhajajo iz prepričanja o več-vednosti ter s predsodki okolice glede poklica obveščevalca in še bolj tistih, ki ta poklic opravljajo.

Čeprav je namen naloge poskusiti osvetliti poklicno identiteto uslužbencev obveščevalne službe ne glede na spol, se iz očitnih razlogov nisem mogla izogniti vsaj bežnemu pogledu na položaj žensk v obveščevalni službi. Zavedam se, da sem s tem pogledom le odprla številna vprašanja in upam, da bom v prihodnosti morda poskušala poiskati tudi odgovore. Dejstvo je, da so obveščevalne službe še vedno moške združbe, čeprav danes že načete

trdnjave mačizma. Nekoč, le četrto stoletje nazaj, so bile ženske v takšnih službah *rara avis*, razen v arhivih, administrativnih ali kriptirnih² oddelkih. Danes je slika nekoliko drugačna, toda uspešne ženske so v tem poklicu še vedno prej izjema kot pravilo.

Temeljna metoda mojega dela je bilo opazovanje z udeležbo z nekaterimi modifikacijami, ki jih bom razložila v nadaljevanju. V obveščevalni službi sem zaposlena že šestnajst let in sem delovne predpostavke ter domneve črpala predvsem iz lastnih izkušenj. Le-te so pravzaprav nastale prej in me pripravile do iskanja znanstvenega okvira za njihovo preverjanje. Prepričana sem, da je ravno antropologija in njena metoda opazovanja z udeležbo bila prava pot, saj sem jo izvajala vrsto let, ne da bi se tega zavedala. O svojih domnevah in ugotovitvah sem se veliko pogovarjala s svojimi sodelavci – prijatelji, ki jim lahko rečem »informatorji poznavalci« in tako zbrana razmišljanja sem poskušala preveriti z vprašalnikom. Vprašalnik³ sem razposlala po interni elektronski pošti petdesetim sodelavcem. Odgovorila mi je slaba polovica prejemnikov vprašalnika, toda proporcionalno število žensk in moških, začetnikov in t.i. starih mačkov, tistih, ki delajo na terenu in v pisarni, tistih, ki vodijo in organizirajo delo in tistih, ki ga neposredno izvajajo. Odgovore iz vprašalnika sem uporabila predvsem za ponazoritev domnev ali trditev v kvalitativnem smislu analize.

In na koncu še nekaj o svojih zasebnih dilemah. Zavedam se, da pričujoča naloga govori predvsem o meni, saj gre za moje subjektivno doživljanje neposredne okolice, gre za mojo poklicno identiteto: vprašanje je, kje se konča zgodba o meni in začne zgodba o poklicni identiteti v obveščevalni službi. Jaz nisem »drugi«, nisem s tem namenom vkorakala kot popolna tujka v neko vas, ostala v njej šestnajst let in ves čas obdržala neko znanstveno distanco. Klasični problem antropoloških raziskovanj je sicer projekcija lastnih kulturnih vzorcev na proučevano kulturo, »subjektivno izkrivljanje predmeta proučevanja, ki je hkrati seveda tudi njegova lastna konstrukcija, pa je po Sapirju docela nezavedno.«(V. V. Godina, 1998: 232.) Rešitev te dileme ni »identifikacija z domorodci.../ta/skriva drugo nevarnost: izgubo distance do kulturnega vzorca.«(V. V. Godina, 1998: 232.) Zaradi tega sem se velikokrat spraševala, ali sploh lahko napišem pričujočo nalogo. Potem pa mi je življenje ponudilo možnost pogleda od zunaj, ko sem zadnje dve leti (2004-2006) preživela zunaj službe. Drugo rešitev sem poiskala v široki uporabi literature. Čeprav je literatura o obveščevalnih službah številna, tako strokovna kot umetniška, ima eno skupno lastnost: o obveščevalnih službah večinoma pišejo odpadniki, disidenti, tisti, ki so službo zapustili in poklicne identitete ali niso sprejeli ali so jo zavrgli. Kljub temu da se s temo poklicne identitete izrecno ne ukvarjajo, opisujejo pojave, prakso in dogodke, ki precej slikovito

² Oddelkih, kjer so se ukvarjali s kriptiranjem, šifriranjem oz. z dešifriranjem dokumentov in sporočil.

³ Vzorec vprašalnika je v prilogi, na strani 88, izpolnjene vprašalnike iz razumljivih razlogov hranim v svojem osebnem arhivu.

govorijo o njej. Zato sem primerjala svoje slutnje z opisi doživetij drugih zaposlenih v obveščevalnih službah; poiskala sem potrditev svojih domnev v spominih ruskih, angleških in izraelskih vohunov, poiskala sem potrditev svojih predpostavk v knjigah odpuščenih in razočaranih obveščevalcev ali celo izdajalcev. In bila je tam.

Na koncu še zahvala sodelavkam in sodelavcem za pomoč, zaupanje in potrpljenje.

1. OPREDELITEV POJMOV

V tem poglavju sem se ukvarjala z natančno opredelitvijo temeljnih pojmov tako kot jih razumem za potrebe pričujoče magistrske naloge, in sicer: stigme, elite, poklica, poklicne identitete, obveščevalne službe (zgodovina in današnje stanje) ter pojma poklicne identitete v obveščevalni službi. Eno najpomembnejših vprašanj v tem kontekstu je, o čigavi poklicni identiteti govorimo: o poklicni identiteti žensk in moških, ki so zaposleni v obveščevalni službi, ki imajo sklenjeno pogodbo o zaposlitvi s predstojnikom tistega institucionalnega dela javne uprave, čigar osnovna naloga na podlagi pozitivne zakonodaje je, da se ukvarja s pridobivanjem, z obdelavo in s posredovanjem tajnih podatkov vodilnim strukturam v državi. Zato sem se v nadaljevanju lotila opredelitve pojmov stigme in elite ter poklica, poklicne identitete, obveščevalne službe in ključnega pojma poklicne identitete v obveščevalni službi.

1.1 STIGMA

»Stigma v dobesednem prevodu pomeni vbod, označenje. V družbenem okolju in odnosih pa je odnos, ki se pojavi zaradi lastnosti, ki je razglašena za družbeno nezaželeno. ...Stigmatizacija temelji na diskriminaciji in je močno prežeta s stereotipi. Zanj je značilna redukcija posameznika na eno lastnost oziroma posploševanje stigme, ki je povezana z neko lastnostjo, na celoto.«(Južnič, 1993: 122; Lukšič Hacin, 1999: 40-41.) Grška beseda stigma – vbod, vžgano znamenje, žig na čelu ali na rokah, ki so ga vbodli pobeglim sužnjem, tudi zajete sovražnike so tako označili. Ponekod so tako označevali tudi prostitutke (Južnič, 1993: 122.) Stigma je dejansko družben odnos, ki se gradi okoli določenih lastnosti, posebnosti in celo zasebnosti, ki jih družba v svoji normiranosti diskriminira. Diskriminacija je izrazita, ko se vzpostavi stereotipen odnos ali stališče do kakšnega in v nekaterih družbah celo vsakršnega odstopanja. (Južnič, 1993: 122.)

Stigma je lahko individualna in kolektivna. Individualna temelji na lastnosti posameznika, lastnosti, ki ga v določenem okolju izpostavlja in dela drugačnega. Takšna je npr. invalidnost, duševna bolezen, odvisnost ipd. To je lahko tudi rdeča barva las v okolju izključno črnolasih prebivalcev. Kolektivna tako temelji na kolektivni lastnosti, lastnosti, ki jo imajo vsi člani skupine ali ki jo pridobijo z vstopom v skupino. Primer kolektivne stigme je npr. prepričanje, ki ga kristjani negujejo že stoletja, v krivdo judov za križanje in smrt Jezusa Kristusa. Židje so potemtakem stigmatizirani kot deicidno ljudstvo. Pri kolektivnih stigmatizacijah je praviloma veliko mitoloških primesi. (Južnič, 1993: 124.)

Bilo bi pričakovati, da se bo stigmatiziran posameznik stigmati uprl. Ali bo to storil ali ne, je spet odvisno od družbe in kulture. Lahko si pomaga tako, da stigmati pripiše tak pomen

drugačnosti, ki nima manjvrednega pomena in se zunaj vseh povprečij posebej potruditi ali izpostavi na kakem področju dejavnosti, ki ima priznano veljavo. V skupinskem boju enako stigmatiziranih doseže, da bo drugačnost priznana kot enakost. Stigmatizirane skupine prav tako lahko zavzamejo militantno držo, oblikuje se subkultura, nov sistem vrednot, kjer so lastnosti, na katerih temelji stigma, priznane za lastnosti večvrednosti. (Južnič, 1993: 125.) Tesno povezan s pojmom stigme je tudi stereotip. Temeljna razlika je v tem, da je stigma vedno negativna s stališča družbe ali okolja; stereotip je lahko pozitiven ali negativen. Stereotipi so tako ideje o članih določenih skupin, ki temeljijo predvsem na članstvu v teh skupinah. Glede resničnosti in utemeljenosti stereotipov pa obstaja cel diapazon: od dokaj natančne predstave, ki temelji na nekaterih resničnih dejstvih, do popolne izmišljotine in laži. Kljub temu stereotipi niso nikoli popolnoma natančne predstave, temveč projekcija strahu od drugačnega.⁴ (Wikipedia, »stereotypes«.)

⁴ Širši teoretski diskurz o tem je v poglavju Samopodoba in predsodki.

1.2 ELITA

Elita je beseda latinskega izvora (*eligere* – izbrati), ki označuje zbir najpomembnejših ali najsposobnejših na podlagi določenih značilnosti. »V družbi je elita tisti krog oseb, ki ima na določenih področjih (npr. v politiki, ekonomiji, pravu) moč ter vpliv na družbene vrednote in norme predvsem zaradi določenih lastnosti ali uspehov. V različnih družbenih ureditvah veljajo različna merila, ki določajo, kdo sodi v elito npr. rod (plemstvo), izobrazba, bogastvo. Elita je hkrati izraz vsakokratnih družbenih vrednot in družbenih oblik. V sodobni industrializirani družbi uvrstitev v elito omogočajo predvsem sposobnost vplivanja na množice ter tehnično-organizacijska znanja in sposobnosti. V novejši sociologiji pojem elita nima vrednostnega predznaka: je označitev za tiste, ki v resnici vladajo, ne glede na njihove uspehe in sposobnosti.« Pod elito razumemo relativno majhno dominantno skupino znotraj družbe, ki uživa privilegiran status. Ta status uživajo tudi vsi posamezniki, člani te skupine. Elita je posledica družbene stratifikacije na podlagi političnih moči, sposobnosti, znanja in je vedno povezana z vladanjem, vodenjem celotne družbe. (Veliki splošni leksikon DZS, 2006: 1026.)

Tako kot je stigmatiziranost neposredna posledica stigme, je elitizem posledica pripadanja ali povezanosti z elito. Ali je objektivni obstoj stigme oz. objektivno pripadanje priznani eliti pogoj za občutenje stigmatiziranosti ali elitizma? Ne. Tako kot je res tisto, kar mislimo, verjamemo, da je res, tako je tudi občutenje stigmatizacije ali elitizma subjektivne narave. Zaradi predsodkov o skupini se njeni člani lahko počutijo marginalizirani, zavrti v marsikaterem vidiku svojega sodelovanja v širši družbi. Zaradi povezanosti z vladajočo elito pa se lahko počutijo bolj pomembni za družbo v celoti kot druge skupine ali posamezniki. Ta občutenja in prepričanja sem poskušala razložiti v podpoglavju Samopodoba in predsodki.

1.3 POKLIC

Pojem poklica se uporablja v različnih kontekstih, kar je s časom izničilo njegovo osnovno vsebino. Da bi razumeli pomen specifičnega etičnega obnašanja v različnih segmentih družbe, moramo ta pojem najprej definirati. Po Behrmanu (Behrman, 1988: 111.) ima poklic naslednje značilnosti:

- jasno določeno področje stroke, ki člane tega poklica loči od vseh drugih poklicev;
- določeno obdobje učenja ali usposabljanja pred vključevanjem v poklic;
- selektivno vstopanje v poklic;
- določen postopek licenciranja, iniciacije vstopa v poklic;
- izvajanje dejavnosti kot družbene dejavnosti oz. kot dejavnosti, ki jo druge skupine v družbi niso zmožne opravljati;
- osnovna motivacija je dejavnost, kakovost storitve in ni neposredno odvisna od višine nadomestila;
- notranja pravila vedenja, etična pravila obnašanja znotraj poklica, med sodelavci ter navzven;
- sredstva samonadzora in kazni za neustrezno vedenje ali malomarnost članov.

Če ima vse te značilnosti, bo poklic prav tako postal družbena elita, visoko prestižna in politično vplivna. To ji potem omogoča določeno stopnjo neodvisnosti, večjo kot drugim segmentom družbe. To prispeva, da poklic postane vabljev. Tudi skupine, ki kriterijev ne dosegajo, se bodo trudile v smeri, da dosežejo poklicni naziv in tako dosežejo prestiž.

V praksi posamezni poklici ponavadi ne izpolnjujejo vseh kriterijev, kljub temu družbe z njimi ravnaajo kot s poklici in pričakujejo od njih ustrezno delovanje. Osnovni kriterij je, da imajo člani poklica imajo dokaj specifično znanje in strokovnost, temelj njihovega obstoja pa je potreba, širši družbeni interes.

1.4 POKLICNA IDENTITETA

Da bi natančno opredelila pojem poklicne identitete, moram začeti pri opredelitvi pojma identitete, njene klasifikacije na individualno in skupinsko (le ene izmed klasifikacij, toda tiste, ki je za to nalogo najbolj pomembna) ter tako preiti k pojmu poklicne identitete.

1.4.1 Identiteta

Identiteta⁵ »je predvsem odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi.« (Lukšič Hacin, 1995: 92.) V svoji biti ni le relativna, temveč tudi dvojna: osebna identiteta je istočasno predstava, ki jo ima posameznik o sebi in tista, ki mu jo prisodi ali določi družba, okolica – avtoidentifikacija in identifikacija. (Južnič, 1993: 12.) Človek se tako zaveda in občuti svojo enkratnost, ki jo istočasno postavi v določen odnos do drugih, kar ni vselej enostavno in je v svoji osnovi konfliktno početje; početje, ki povzroča številne napetosti »zlasti med občutkom posamičnosti in ločenosti od vseh drugih in pripadanjem skupnosti, ki individualnost utaplja v skupinskost.« (Južnič, 1993: 101.) Rezultat te relativnosti in dvojnosti je nezmožnost enačenja osebne identitete s samozavedanjem, ker tako kot posameznik odmerja svoj odnos do drugih, tako drugi odmerjajo njegov obstoj in »v končni instanci posamezniku identiteto določajo drugi.« (Južnič, 1993: 102.) Zato je identiteta »element subjektivne realnosti«⁶ oziroma je »pojav, ki nastane v vzajemnem odnosu in vplivu med posameznikom in družbo.« (Lukšič Hacin, 1995: 92.) Tudi Zdzislaw Mach (Mach, 1993: 3.) se strinja, da posameznik oblikuje svojo identiteto skozi vrsto pomenskih dejanj v odnosih z drugimi ljudmi in poudarja, da se identiteta oblikuje kot samopodoba v procesu komunikacije z drugimi, ki prav tako izražajo in posredujejo svoje podobe istega posameznika. Tako je jasno, da identiteta ni nekaj, kar oblikujemo le sami, čeprav v odnosu do drugih. Identiteto nam oblikujejo tudi drugi, lahko celo zatrdimo, da se samooblikuje pod vsemi naštetimi vplivi. »Najsplošnejše gledano je identiteta rezultat klasifikacije sveta, pri čemer je klasifikacija temeljna miselna dejavnost, univerzalna ne glede na pojavne oblike, in je temelj kulturnih konceptov, skozi katere ljudje urejajo svoje dožemanje sveta. Šele ta svet je realnost, v kateri živijo, sestavljen iz kategorij (poimenovanih in definiranih) in njihovih odnosov. Vzpostavitev identitet je torej ena izmed dimenzij ustvarjanja realnosti.« (Mach, 1993: 5.)

⁵ Beseda ima korenine v srednjeveški latinščini, v kateri se je beseda *idem* (isti, tisti, ki se po lastnostih ne razlikuje) razvila v nov zaimek *identicus* (istoveten, eden in isti). V novi latinščini bi to bila beseda *identitas*, *identitatis f.* (istovetnost). (Južnič, 1993: 10-11.)

⁶Več o tem v Družbeni konstrukciji realnosti (Berger, Luckmann, 1988: 160.)

1.4.2 Skupinska identiteta

Tudi skupina se ne identificira sama zase, temveč v odnosu do okolice: v odnosu, ki mu lahko rečemo mi, ki nismo oni. Vsaka oseba ima vrsto skupinskih identitet: poklicno, razredno, etnično, regionalno, nacionalno. Mach (Mach, 1993: 2-3.) poudarja, da se identiteta skupine oblikuje v socialnih odnosih z drugimi skupinami in da v tem procesu igra pomembno vlogo ravnovesje moči.

Južnič (Južnič, 1993: 141.) identifikacijo v skupinskem smislu pojmuje kot skupinsko pripadnost in opozarja, da posameznik nosi v sebi več vrst skupinskih identifikacij.

»Dva sta (...) vira skupinske identitete (...)

- skupnost (...) ali splošneje rečeno družba ponuja zagotovljenost identitete posamezniku, vendar
- sprejemanje take zagotovljenosti zahteva zavezanosti, občutenje ne le pravic, marveč tudi dolžnosti do skupnosti.« (Južnič, 1993: 141.)

Iz tega lahko sklepamo, da posameznik lahko ima celo vrsto skupinskih identitet, različnih po vsebini in intenziteti in odvisnih od skupnostih, katerim pripada: etnično, športno, politično, poklicno ipd. Analogno osebni identiteti lahko sklepamo, da tudi skupinska identiteta ni nekaj dokončno stabilnega in ni last skupine. Mi identitete nimamo - kar vidimo, so le načini kako nas identificirajo (pasivna identiteta) in kako mi identificiramo (aktivna identiteta). Tako kot nam osebno identiteto sooblikuje okolica, enako se godi skupinski identiteti.

»Skupinska identiteta ali občutek pripadnosti neki skupini je izraz interakcije med subjektivnim občutkom identitete, privrženostjo skupini in pripravljenostjo te skupine, da individualno identiteto prepozna in sprejme, pri čemer ji pripiše tudi določen status.« (Lukšič Hacin, 1995: 94-95.)

Zaradi množice skupinskih pripadnosti se soočamo s t. i. premikajočo identiteto⁷, kjer posameznik drsi oz. preklaplja med različnimi skupinskimi identitetami glede na konkretno socialno okoliščino. V določeni socialni okoliščini je ena skupinskih identitet v ospredju: če se srečamo s predstavniki drugih poklicev, je poklicna identiteta tista, ki določa sistem vrednot na podlagi katerega bomo primerjali naša stališča in poglede. V kakšni mednarodni okoliščini npr. v letovišču, ki ga obiskujejo turisti iz različnih držav, pa bo to etnična ali nacionalna identiteta.

Preden se lotim še poklicne identitete bi rada na kratko opredelila primarno in sekundarno socializacijo, saj je njun pomen bistven za razumevanje nastajanja in krepitve poklicne identitete. V procesu socializacije/inkulturacije posameznik prevzame in

⁷ Več o tem Južnič, 1993: 132.

ponotranji/internalizira »predstave o družbenem svetu, način mišljenja in obliko družbene zavesti, pa tudi način govora in komuniciranja, čustvovanja in vrednotenja.« (Južnič, 1989: 22.) Večina naštetega se zgodi v primarni in sekundarni socializaciji/inkulturaciji. Socializacija/inkulturacija naj bi bila končana v trenutku, ko posameznik postane učinkovit član družbe, toda »socializacija ni nikoli popolna in nikoli dokončna.« (Berger, Luckmann, 1988: 128.) Ni vsebinske razlike, če ta proces imenujemo za trajen, od rojstva do smrti trajajoč proces, ali pa vpeljemo pojem resocializacije. Ta naj bi pomenil uvajanje že socializiranega/inkulturiranega posameznika v nova področja družbe oz. če si dovolim parafrazo Južničeve definicije, v nov in drugačen družbeni svet, nov in drugačen način mišljenja in oblikovanja družbene zavesti, pa tudi nov in drugačen način govora in sporazumevanja, čustvovanja in vrednotenja. Vse to naj bi tvorilo poklicno identiteto: proces resocializacije in ponotranjenja tega novega sistema vrednot ter mišljenja se začne z vstopom v poklic.

1.4.3 Poklicna identiteta

Poklicna identiteta je zvrst skupinske identitete ali skupinske pripadnosti, poklic pa je ena izmed skupin, ki jim pripada posameznik kot družbeno bitje. Južnič (Južnič, 1993: 142.) razlikuje poklicno in zaposlitveno identiteto:

- »poklicno, ki človeka lahko močno kondicionira; ta pogojenost ima kaj lahko posledice, ko govorimo o poklicni (profesionalni) deformiranosti, ki jo je moč razumeti kot skrajnostno prilagoditev poklicni dejavnosti do stanja osebne skaženosti in enostranskosti v smeri posebnega stila ali vedenjskega sloga, načina razmišljanja (*forma mentis*) in odzivanja ali reagiranja; posebej bi bilo mogoče razpravljati še o tako imenovani stanovski solidarnosti;
- zaposlitveno, ki terja določene privrženosti podjetju ali ustanovi, še zlasti ko gre za kake posebne službe, ter iz tega razloga terja zmanjšano lojalnost do rivalskih.«

Za potrebe pričujoče naloge razumem poklicno identiteto kot oboje: poklicno in zaposlitveno, kot neke vrste dvojno poklicno identiteto.⁸ Prav tako se bom ukvarjala z antropološkimi pojavnimi vidiki poklicne identitete v smislu kot ga razume Južnič (Južnič, 1993: 12.):

- »antropološki vidiki, med katerimi so na primer pomembne predstave, ki jih ima posameznik ali skupina v čisto svetonazorskem smislu...«

Pri poklicni identiteti je zavezanost skupini, skupnim vrednotam in ciljem lahko tako močna, da zamegli in onemogoči možnost lastne, trezne presoje. Človeku, obkroženemu z enako

⁸ Bolj podrobno o tem v podpoglavju Poklicna identiteta v obveščevalni službi

mislečimi, se tako ali drugače zdi, da ima vedno prav. Sprejetje poklicne identitete se kaže tudi kot subjektivno zadovoljstvo posameznika. Človek, ki je poklicno identiteto sprejel, se v poklicni sredini počuti kot »riba v vodi«. Seveda bi bilo nemogoče pričakovati, da poklicno identiteto sprejmejo vsi posamezniki z enako intenziteto in da ta občutek pripadanja samodejno pridobijo s sprejemom v določen poklic. To je vsekakor vedno odvisno tudi od osebnih značilnosti. Poklicna identiteta je posebej izrazita pri tistih, ki v poklic vstopijo v mlajših letih, in tistih, kjer gre za neke vrste »družinsko obrt« oz. kjer so že starši ali eden izmed njih opravljali taisti poklic.

1.5 OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

O pojmu obveščevalne službe ni enotnega mnenja v teoriji obveščevalnih služb in sistemov. Kot na to opozarja Purg (Purg, 2002: 16.), različni avtorji v svojih opredelitvah tega pojma izpostavljajo različne elemente: organiziranost, tajnost ipd. Za potrebe pričujoče naloge sem izbrala in nekoliko modificirala definicijo, ki jo deloma povzema tudi Purg po Markoviću (Purg, 2002: 17.) in ki ustreza tako zakonski opredelitvi večine znanih tovrstnih služb kot tudi mojim dosedanjim delovnim izkušnjam. Tako je obveščevalna služba državna organizacija, ki pridobiva, analizira in ocenjuje podatke in jih v obliki pravočasnih in čim bolj objektivnih informacij ter napovedi posreduje najvišjim organom oblasti kot podlago za njihovo odločanje. Upravičena pripomba takšnem definiranju obveščevalne službe bi lahko bila, da podobno dejavnost opravljajo tudi različni znanstveni instituti npr. na področju mednarodnih odnosov – tj. zbirajo podatke, jih analizirajo, na podlagi teh analiz sklepajo in predvidevajo razvoj dogodkov na določenem področju. Njihove analize in napovedi so lahko podlaga za odločanje najvišjih organov oblasti. Toda takšne ustanove zbirajo podatke iz javnih zbirk podatkov. Posebnost oz. tisto, kar obveščevalno službo loči od tovrstnih institutov⁹ ali ustanov je, da pri pridobivanju podatkov obveščevalna služba uporablja posebne metode in sredstva, ki niso na voljo drugim organizacijam:

- tajno sodelovanje (pridobivanje podatkov prek agentov, ki prikrito delujejo v določenih sredinah po navodilih obveščevalne službe in o dogajanjih v teh sredinah poročajo);
- sledenje in foto ter fonodokumentiranje;
- prisluškovanje;
- prestrezanje pisne oz. elektronske korespondence ipd.

Vse naštetje dejavnosti globoko posegajo v najbolj varovane človekove pravice (do zasebnosti, varovanja občil ipd.) in država pravico do kršitve teh pravic podeljuje izrazito restriktivno, pod določenimi pogoji in zaradi varovanja nacionalnih interesov. V slednjem pa je tudi druga posebnost: znanstveni instituti opravljajo lukrativno dejavnost, svoje izdelke tržijo in, vsaj kolikor je meni znano, nimajo predsodkov glede uporabnikov njihovih izdelkov. Obveščevalna služba pa dela le za enega delodajalca, državo, njene organe oblasti. Cilj dela obveščevalne službe je varovanje političnih, gospodarskih in varnostnih interesov države. Zato obveščevalno službo v pričujoči nalogi razumem v skladu z naslednjo opredelitvijo: obveščevalna služba je državna organizacija, ki s posebnimi, z zakonom določenimi metodami in s sredstvi na tajen način pridobiva podatke, jih analizira in ocenjuje ter

⁹ Da sta si podobna način dela znanstvenih institutov in obveščevalnih služb, dokazuje tudi prevod naziva ene najbolj razvpitih obveščevalnih služb – izraelske obveščevalne službe: Mossad v hebrejščini pomeni institut.

pravočasno in čim bolj objektivno obvešča najvišje organe oblasti s ciljem varovanja nacionalnih političnih, gospodarskih in varnostnih interesov.

V Republiki Sloveniji je obveščevalna služba samostojna služba vlade, ki opravlja z zakonom določene naloge, in sicer »pridobiva in vrednoti podatke ter posreduje informacije:

- iz tujine, pomembne za zagotavljanje varnostnih, političnih in gospodarskih interesov države;
- o organizacijah, skupinah in osebah, ki s svojo dejavnostjo iz tujine ali v povezavi z njo ogrožajo ali bi lahko ogrozile nacionalno varnost države in njeno ustavno ureditev.« (Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji, Ur.l. RS 81/6 - UPB)

Zakon nadalje opredeljuje tudi posebne načine dela obveščevalne službe: tajno sodelovanje, spremljanje mednarodnih sistemov zvez, tajni nakup dokumentov in predmetov, tajno opazovanje in sledenje na odprtih ali javnih prostorih z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje ter izjemoma tudi kontrolo pisem in drugih občil ter nadzorovanje in snemanje telekomunikacij. V vseh demokratičnih državah¹⁰ so načela ureditve obveščevalno-varnostne dejavnosti podobna, razlike so v podrobnostih organiziranosti, v številu služb, načinu njihove povezanosti v obveščevalno-varnostni sistem ipd. To so vprašanja, s katerimi sem se ukvarjala v poglavju 1.5.2 o obveščevalnih službah danes.

1.5.1 KRATEK ORIS ZGODOVINE RAZVOJA OBVEŠČEVALNIH SLUŽB

Zgodovinski razvoj obveščevalnih služb sem predstavila kronološko, ker ocenjujem, da bo tako najbolj razviden razvoj te dejavnosti. Pridobivanje podatkov in predhodnih znanj o nekom ali nečem je verjetno aktivnost, stara enako kot človek, saj je ravno radovednost tista človekova lastnost, ki je še danes gonilo razvoja in raziskovanj. Iz tega kronološkega prikaza naj bi bilo moč ugotoviti postopek oblikovanja posebnih, specializiranih organizacij za opravljanje obveščevalne dejavnosti, saj v nekem zgodovinskem trenutku ni več zadostovalo stihijsko, neorganizirano in *ad hoc* pridobivanje podatkov. Množica podatkov in nenehno naraščanje števila le-teh ter potrebnih vedenj so privedli do oblikovanja organizacij, ki so podatke ne le pridobile, temveč jih sistematično zbirale, urejale, hranile, obdelovale in na koncu posredovale vladajoči eliti v obliki jedrnatih informacij. Te so postale eden temeljev političnega odločanja. Kronološki prikaz sem razdelila v obdobje pred našim štetjem pa vse do 14. stoletja n.št. in moderno dobo od 15. do danes. Zgodovino slovenskih obveščevalnih služb sem opisala posebej.

¹⁰ Pod pojmom demokratične države razumem parlamentarno demokracijo, s tremi ločenimi vejami oblasti ter z rednimi splošnimi tajnimi volitvami.

Obdobje pred našim štetjem do 14. stoletja n.št.

Za navedeno obdobje, razumljivo, ni veliko pisanih virov o konkretnih obveščevalnih dejavnostih. Najpomembnejši pisni viri so besedilo Stare zaveze, zapisi vzhodnih mislecev ter posamične arheološke najdbe. Tako so arheologi v Siriji odkrili glineno ploščico iz 18. stoletja pred našim štetjem, na kateri je zapis oz. pritožba kralja ene mestnih držav drugemu. Iz pritožbe je razvidno, da je prvi plačal odkupnino za svoje zajete vohune, le-teh pa niso izpustili (Polmar, Allen, 1998: IX.) Dokončna usoda teh vohunov žal ni znana, verjetno pa ne terja veliko domišljije dognanje, kakšna kazen jih je doletela. V samem Svetem pismu je več deset omemb vohunjenja in različnih zgodb – npr. kako je Jožef svoje brate obtožil vohunjenja, ko so prispeli v Egipt in niso spoznali svojega brata v prvem faraonovem ministru; kako je Mojzes poslal 12 vohunov (po enega iz vsakega izmed dvanajstih plemen), da zberejo podatke o obljubljeni deželi v času, ko so Židje zapustili Egipt in so tavalili po Sinajski puščavi ipd.

Vohuni kot orodje za pridobitev nujno potrebnih spoznanj so bili priljubljeni tudi na Kitajskem in Japonskem (Polmar, Allen, 1998: IX.) Zanimivost Vzhoda je bila tudi v tem, da je bila prevara enako pomembna kot pridobivanje tajnih podatkov. Konfucij, temeljni vir kitajskega poučevanje od 6. stoletja pred našim štetjem, je rekel: »Ko smo soočeni z napadom tuje sile, je treba uporabiti prevaro, ki lahko zadošča za odvrnitev sovražnika« (Polmar, Allen, 1998: IX.) Sun-Tzu ali Sun Zi, znani kitajski general, je napisal Ping-fa (Umetnost vojne) v istem stoletju. Zanj je bila obveščevalna dejavnost nadvse pomembno orožje v vojni: »Vojska brez tajnih agentov je enaka človeku brez oči ali ušes« (Sun Zi, 1963: 196.) in še pomembnejše orožje med pripravami na vojno: »Načrtujemo (vojaške akcije, op. a.) na podlagi podatkov, ki nam jih nudijo poznavalci sovražnikove situacije.« (Sun Zi, 1963: 191.)

Zapisi iz časa rimskega cesarstva govorijo o Antoniusu, rimskem uslužbencu, ki je leta 358 našega štetja prebegnil v Perzijo z načrtom razporeditve rimskih legij. (Polmar, Allen, 1998: X.) Čez nekaj časa se je vrnil kot dvojni agent in vohunil tako za Rim kot tudi za Perzije. Bizantinski cesar Justin II. je prejel natančne podatke o obrambnih sposobnostih obsedenega mesta. Kljub temu se je odločil, da podatkov ne bo upošteval (celo danes je ena najpogostejših pritožb obveščevalcev, da se njihovi podatki ne upoštevajo) in naj bi odpustil svoje vohune.

Iz spisa arabskega uradnika iz 11. stoletja je razvidno, da kralji niso pošiljali veleposlanikov izključno v imenu diplomacije, temveč da bi poskušali na tajne načine izvedeti čim več o »stanju cest, gorskih prelazov, rečnih prelazov, pašnikov...velikosti kraljeve armade, kako dobro je oborožena in opremljena« (Polmar, Allen, 1998: X.) Prav tako so zbirali podatke o kralju: ali pije, ali je strog kar zadeva vero, in koga ima rajši, fante ali dekleta.

V zgodnjem obdobju Japonske so med obveščevalce uvrščali tudi astrologe, izvedence za numerologijo in strokovnjake za čaranje skozi preučevanje vetrov. Do 12. stoletja našega štetja, ko so na Japonskem vladali klanski vodje, je obveščevalna dejavnost temeljila na informatorjih in ne na nadnaravnih silah. Japonsko cesarstvo, po zapisih zahodnega zgodovinarja, »je bilo ena sama vohunska mreža ... temeljni princip vladanja pa je bil sum.« (Polmar, Allen, 1998: X.) Najboljši vohuni iz najvišjega razreda samurajev so bili ninje,¹¹ samuraji, ki naj bi se lahko naredili nevidne.

Za opisano zgodovinsko obdobje bi lahko rekli: »Bilo je veliko vohunov, toda zelo malo vohunskih organizacij. Kralji in vojskovodje so sami urejali obveščevalne zadeve.« (Rovan, 1949: 19.)

Moderna doba

Po 14. stoletju se pospeši razvoj obveščevalnih služb in le-te začnejo pridobivati temeljne lastnosti, ki jih zaznamujejo še danes. Moderna obveščevalna dejavnost ima svoje korenine v Evropi 15. in 16. stoletja. Politične, svetovnonazorske in kulturne spremembe tega obdobja so ustvarile plodna tla za razvoj veščine pridobivanja podatkov. Evropski dvori so postajali središča spletk in intrig z enim in edinim ciljem: ohraniti moč vsakokratnega vladarja in jo še okrepiti. Vzpostavili so sistem odposlancev, veleposlanikov, ki so svoje uradne dolžnosti »plemenitili« z vohunjenjem in s subverzivnimi dejanji. (Melton, 1996: 18.) V tem času beležimo tudi začetek razvoja kriptografije.¹² Prva sta se s tem v 15. stoletju začela ukvarjati italijanska znanstvenika Battista Alberti in Johannes Trithemius. (Melton, 1996: 20.)

To je tudi obdobje ustanavljanja prvih obveščevalnih služb. V Angliji se je vohunjenje na notranjem področju prelevilo v zunanjo obveščevalno dejavnost v času sira Francisa Walsinghama, državnega sekretarja in svetovalca kraljice Elizabete I. Walsingham, čigar moto je bil »Znanje nikoli ni predrago«, je vzpostavil zelo široko obveščevalno organizacijo v Angliji, ki je izvajala aktivnosti, usmerjene predvsem proti katolikom. Čeprav je deloval s privolitvijo in z vednostjo kraljice, je Walsingham večinoma sam financiral obveščevalno dejavnost. (Polmar, Allen, 1998: X ; Melton, 1996: 18.) Leta 1573 je začel razvijati obveščevalno službo, ki je imela svoje agente v Franciji, Nemčiji, Italiji, Spodnjih kraljestvih, Španiji in Turčiji. Agente je imel celo na nekaterih tujih dvorih. Walsingham, kot tudi velik del

¹¹ Pojem ninj razumem enako kot je to razloženo v diplomski nalogi Nade Topovšek: Zen budizem, borilne veščine in vsakdanji način življenja: primer japonskih samurajev (Topovšek, 2003: 9.) Ninje so bili vohuni, ki so obvladali ninjutso, "borilno veščino nevidnosti", po kateri so tudi dobili ime. Praktiki te ezoterične veščine so tako spretno varovali svojo skrivnost, da še danes o njih vemo zelo malo. Kot morilci, "mačji vlomilci" in posebni agenti so imeli aktivno, čeprav neopazno vlogo v skoraj vseh vojnah in zarotah fevdalne dobe, saj so jih provincialni gospodje pogosto najemali, da bi z njihovo pomočjo onеспособili svoje nasprotnike in tekmece. (Storry, 1985: 71.)

¹² Pod pojmom kriptografije razumem dejavnost kodiranja oz. šifriranja zapisov sporočil, ki jih tako posledično lahko prebere le tisti, ki ima ključ za odpiranje konkretne šifre.

njegovih agentov, se je šolal v Cambridgu¹³ – tam, kjer je ruska služba nekaj sto let kasneje angažirala nekaj agentov, ki so se v zgodovino vpisali kot »vohunski krog Cambrida«.

Francoski dvor je razcvet vohunske dejavnosti doživel v 17. stoletju, med vladanjem kardinala Richelieua (1585-1642), ki je kot premier vladal namesto kralja Louisa XIII. Svojo obveščevalno službo, ki je nadzorovala korespondenco francoskega plemstva, je poimenoval Cabinet Noir (Črna vlada). (Melton, 1996: 21.) Na podlagi tako pridobljenih podatkov je Richelieu spretno spletkaril in uspešno preprečeval poskuse ogrožanja absolutne kraljeve oblasti kot tudi pridobival nova ozemlja.¹⁴ Do leta 1800 oz. v začetku in v 19. stoletju so vse države, vpletene v mednarodno trgovino, ugotovljale, da potrebujejo stalne, strokovne obveščevalne službe. V Franciji je Napoleon Bonaparte ustanovil tajno policijsko organizacijo, katere prioriteta naloga je bila tajno odpiranje poštnih pošiljk. V Britaniji, ki je takrat že imela dolgo tradicijo pregledovanja domače in tuje pošte, so ustanovili Posebni oddelek londonske Metropolitanske policije za preiskovanje notranjih subverzij in zločinov domačih in tujih teroristov. V ZDA so leta 1882 ustanovili Pomorsko obveščevalno službo kot prvo ameriško agencijo za pridobivanje podatkov o vojaških zadevah tujih vlad. (Polmar, Allen, 1998: X.)

Leta 1909 je Britanski komite za obrambo cesarstva ustanovil Urad tajne službe, predhodnico Britanske varnostne službe (British Security Service - MI5) in Tajne obveščevalne službe (Secret Intelligence Service - MI6). Britanska ureditev je postala vzor za druge zahodne države. Kot nekoč kraljica Elizabeta I., je tudi Winston Churchill podpiral domače obveščevalne in kriptološke organizacije v času nevarnosti: »Najpomembnejša stvar je imeti pred seboj pravo sliko stvari – ne glede, kakšna je«. (Polmar, Allen, 1998: X.)

Za začetek dvajsetega stoletja in razvoj obveščevalnih služb v tem obdobju je bil zelo pomemben razvoj tehnologije prenosa sporočil na daljavo: telegraf, radio. To je privedlo do nadaljnjega razvoja kriptografije, Morsejeve abecede ipd. in bistveno zmanjšalo časovno obdobje med pridobitvijo podatka in njegovim posredovanjem delodajalcu. Vohunjenje je postalo neprimerno bolj učinkovito kot dotlej. Obe svetovni vojni sta ogromno pripomogli k skokovitemu razvoju obveščevalnih služb, kar je popolnoma razumljivo, saj je šlo za obdobje, ko je predhodno poznavanje sovražnikovih namenov in moči pomenilo razliko med zmago in porazom, med življenjem in smrtjo. Podatki, ki jih pridobivajo in analizirajo obveščevalne službe so podlaga za načrtovanje vojaških akcij, velikokrat pa so vojaške akcije sad skupnega načrtovanja obveščevalnih služb in vojaških struktur. Med I. svetovno vojno je npr.

¹³ Angleški pesnik in dramaturg Christopher Marlowe (1564-93) je med študijem v Cambridgu postal uslužbenec Walsinghamove obveščevalne službe. Leta 1587 se je pod krinko katoliškega študenta vpisal na semenišče v Rheimsu, Francija. Pridobil je zaupanje jezuitskih študentov, ki so mu zaupali podrobnosti o svojih zarotah v Angliji. Marlowa smrt v gostilniškem pretepu naj bi bila povezana z njegovo obveščevalno dejavnostjo. (Melton, 1996: 20.)

¹⁴ Kardinalove mahinacije so privedle do tridesetletne vojne med Švedsko kraljevino in Svetim rimskim cesarstvom. Angažiranost Nemčije je Richelieu izkoristil za pripojitev Alzacije Franciji.

spodrsrljaj vojaške obveščevalne službe carske Rusije imel za posledico prvi veliki ruski poraz v bitki pri Tannenbergu – podatki o ruskih silah so bili radioemitirani v navadni Morsejevi abecedi neposredno v roke Nemcev. Istočasno je bila ruska civilna obveščevalno-varnostna služba Ohrana zelo uspešna v svojem boju zoper boljševike in njihove organizacije doma in v Evropi. Ker tudi Ohrana ni mogla preprečiti oktobrske revolucije in prihoda boljševikov na oblast, je lahko našla svoje zadoščenje v dejstvu, da so boljševiki ustanovili svojo obveščevalno-varnostno službo, ki je bila njena kopija. To je bila tajna policija ČEKA¹⁵ pod vodstvom Feliksa Djeržinskega, očeta ruske obveščevalno-varnostne dejavnosti. (Melton, 1996: 26-27.) Leta 1922 se je ČEKA preoblikovala v OGP (Državni politični direktorat), ki je z ustanovitvijo Sovjetske zveze postal OGPU (Združeni državni politični direktorat). Že takrat je organizacija štela okoli 800.000 pripadnikov. Iz OGPU so se razvile vse kasnejše obveščevalne in varnostne službe Sovjetske zveze in današnje Ruske federacije.

Istočasno je na Japonskem deloval Tokko – poseben oddelek policije, ki je skrbel za protiobveščevalno delo, s pridobivanjem podatkov v tujini pa se je ukvarjala japonska diplomatska mreža. V Združenih državah Amerike je generalni državni tožilec Charles Bonaparte leta 1908, med predsedovanjem T. Roosevelta ustanovil skupino Posebnih agentov. Leto kasneje so to skupino preimenovali v FBI (Zvezni preiskovalni urad). FBI se je ukvarjal s preiskavo t. i. zveznih kaznivih dejanj, tistih, ki so bila inkriminirana z zvezno zakonodajo. Zadolžitve s področja protiobveščevalnega delovanja je dobil z vstopom ZDA v I. svetovno vojno leta 1917. V začetku 2. svetovne vojne leta 1939 so vse te številne obveščevalne in varnostne službe delovale zelo aktivno in imele razvejane mreže vohunov tako v sovražnih kot tudi v prijateljskih državah. Zelo uspešna pri delu je bila sovjetska obveščevalna služba, žal njenim podatkom Stalin ni zaupal.¹⁶ Bistveno manj so bile uspešne službe nacistične Nemčije, ki so bile razdeljene (na vojaško in službo Nationalsocialistične stranke) ter so delovale pod izrednim političnim pritiskom. Posledice tega so bile podcenjena moč sovjetskih oboroženih sil, nezmožnost prezreti načrte zaveznikov za izkrcanje v Normandiji ipd. Celó ko se jim je posrečila kakšna kakovostna informacija, so z njo ravnali neustrezno.¹⁷ Leta 1942 je bila ustanovljena OSS (Office of Strategic Services – Pisarna

¹⁵ Osnovni cilj tajne policije je bil ohranjanje boljševikov na oblasti. ČEKA (Izredna vsruska komisija za bojevanje proti kontrarevoluciji, špekulacijam in sabotazam) je masovno zapirala politične nasprotnike boljševikov v koncentracijska taborišča, zasliševala in mučila. Metode mučenja in zasliševanja je prevzela od svoje predhodnice – carske Ohrane. Istočasno je ČEKA obveščevalno delovala v tujini, predvsem v Evropi, in uporabljala metode boljševiškega gibanja med ilegalno. (Melton, 1996: 27.)

¹⁶ Mrežo sovjetskih agentov v okupirani Evropi je vodil Leopold Trepper, ki je opozoril Stalina, da bo Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, kljub paktu o nenapadanju. Enako opozorilo je posredoval tudi sovjetski vohun v Tokiu Richard Sorge. (Melton, 1996: 28.)

¹⁷ Takšen primer je bil Cicero al. Elyesa Bazna, albanski sobar britanskega veleposlanika v Turčiji. Bazna je ukradel ključke od sefa svojega delodajalca in fotografiral pomembne dokumente o konferencah zaveznikov v Moskvi, Kairu in Teheranu, celo o D-dnevu. Zaradi napačnega ravnanja s temi podatki, le-ti niso bili uporabljeni. Nemška služba je agenta plačala s ponarejenimi bankovci, kar je Cicero ugotovil šele po vojni. (Melton, 1996: 34.)

strateških služb), predhodnica današnje CIE (Central Intelligence Agency – Centralna obveščevalna agencija). OSS je bila zelo dejavna in uspešna med 2. svetovno vojno, kljub temu so jo v ZDA gledali z nezaupanjem, predsednik Truman pa je v njenem predstojniku Williamu J. Donovanu videl celo političnega nasprotnika. Tako se je po koncu vojne predsednik Truman odločil, da ne bo upošteval Donovanovih načrtov za vzpostavitev centralne obveščevalne organizacije in je razpustil OSS. CIA je bila ustanovljena šele dve leti pozneje in je v svoje vrste vzela precejšnje število veteranov OSS. V letih hladne vojne je vohunska dejavnost doživela pravi razcvet. Glede na osnovno temo te naloge podroben opis tega obdobja ni potreben, saj so v tem obdobju službe že dokončno oblikovane in delujejo enako kot v današnjem času, o tem pa govorim v poglavju o obveščevalnih službah danes. Kljub temu se lahko strinjam z ugotovitvijo, da se je »...v drugi polovici dvajsetega stoletja silno povečala obveščevalna dejavnost. Vohunski poklic se je spremenil iz razmeroma majhnega, agentsko usmerjenega poklica v velikansko podjetje za zbiranje podatkov, kjer prevladujejo stroji. Razcvet tehničnega zbiranja podatkov je imel precejšen vpliv tudi na osebno podobo obveščevalne skupnosti – potrebo po številnih strokovnjakih za analizo tako pridobljenih gradiv, nove vrste tehnokratov in menedžerjev, ki si izmišljajo delovanje varnostnih sistemov, jih razvijajo in nadzorujejo...«(Marchetti, Marks, 1974: 208.) Konec hladne vojne in začetek informacijske dobe sta spremenila svet obveščevalne dejavnosti in pokazala potrebo po temeljitem preoblikovanju tega sveta. Tragični dogodki 11. septembra so le potrdili ta zaključek. Med hladno vojno so zahodne obveščevalne službe imele eno vodilno tarčo (Sovjetsko zvezo in njene zaveznike), ozko skupino odjemalcev (vladne politične in vojaške veljake) in standardne vire podatkov v svoji lasti (sateliti) ali upravljanju (agenti). Danes se je število tarč in ciljnih sredin neznansko povečalo, razširil se je krog potencialnih odjemalcev obveščevalnih informacij ocen in napovedi, podatkov, ki jih je treba prebrskati in preveriti pa je neizmerno veliko.(Treverton, 2001: 5.)

Zgodovina obveščevalnih služb v Sloveniji

Slovenska obveščevalno-varnostna agencija je pravna in siceršnja naslednica služb, ki so nastajale na tem območju, se preoblikovale in reorganizirale v zadnjih šestdesetih letih. Pričujoč povzetek tega zgodovinskega razvoja povzemam po knjigi Iz arhivov slovenske politične policije, kar je dejansko le leta 1996 ponovljen tisk Zgodovine organov za notranje zadeve v RS Slovenije iz leta 1970/71 (Ur. Pučnik, 1996: 13-19.) ter knjigi Obveščevalno varnostni sistemi. (Purg, 2002: 135-137.)

Že leta 1941 je na našem ozemlju delovala varnostno-obveščevalna služba (VOS) Osvobodilne fronte, tri leta kasneje pa je bil ustanovljen Odsek za notranje zadeve, kamor so bili vključeni kadri razpuščenega VOS. Istega leta so za boj proti t. i. peti koloni ustanovili vojsko državne varnosti (VDV). Oddelek za zaščito naroda (OZNA) je bil ustanovljen 13.

maja 1944 v Drvarju (BiH) – vse do slovenske osamosvojitve so pripadniki Službe državne varnosti ta dan praznovali kot svoj praznik. OZNA se je kasneje preimenovala v Upravo državne varnosti (Uprava državne bezbednosti – UDBA), hierarhično in centralizirano vsejugoslovansko obveščevalno, protiobveščevalno in varnostno službo – v večjem delu dejansko tajno policijo, vključeno v sistem organov za notranje zadeve, s policijskimi pooblastili. Do leta 1966 je bila UDBA »država v državi«, po t. i. Brionskem plenumu (IV. seja Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije na Brionih) pa je doživela korenito preobrazbo – zmanjšano je bilo diskrecijsko odločanje (beri: samovolja in neomejena oblast) in okrepljeno načelo zakonitosti. V Sloveniji je bil leta 1967 sprejet republiški zakon o notranjih zadevah, po katerem je bila Služba državne varnosti (SDV) strokovna služba pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve (RSNZ). Čeprav formalno pod zvezno pristojnostjo, so se vezi SDV v republikah in pokrajinah, predvsem pa slovenske in hrvaške z zvezno centralo, vztrajno krhale. Leta 1991 je slovenska SDV imela pomembno vlogo pri pridobivanju slovenske samostojnosti. Ravno zaradi te izjemno pozitivne vloge slovenske SDV v procesu osamosvajanja v Sloveniji ni bilo t. i. ilustracije kot v drugih vzhodnoevropskih državah. SDV se je leta 1991 preoblikovala v Varnostno-informativno službo, v začetku leta 1993 je postala samostojna vladna služba, izgubila je policijska pooblastila, upokojila se je dobra tretjina njenih uslužbencev, služba pa se preimenovala v Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo - Sova.

1.5.2 OBVEŠČEVALNE SLUŽBE DANES

V tem delu sem razložila, kakšne so obveščevalne službe danes v večini predvsem evropskih držav oz. kako so umeščene v posamezne politične sisteme. Pojasnila sem najbolj pogoste klasifikacije teh služb, njihovo tesno navezanost na oblastno strukturo in sisteme nadzora njihovega delovanja. Posebej sem opisala položaj in nadzor nad delovanjem Slovenske obveščevalno-varnostne agencije.

Obveščevalne službe so danes del javno-upravnih sistemov, njihov obstoj ni skrivnost, so legalni deli državne uprave. Umestitev posameznih služb v te sisteme je različna: v nekaterih državah je obveščevalna služba del ministrstva za zunanje zadeve, v drugih ministrstva za obrambo ali ministrstva za notranje zadeve, velikokrat pa samostojna vladna služba. Najbolj običajna klasifikacija tovrstnih služb je na civilne in vojaške ter na obveščevalne, protiobveščevalne in obveščevalno-varnostne. Civilne službe so tiste, ki se ukvarjajo s podatki iz civilne sfere (politika, gospodarstvo ipd.) in njihovi uslužbenci so civilisti, javni uslužbenci, v nekaterih državah z diplomatskim statusom. Vojaške zaposlujejo vojaške uslužbence ali uslužbence ministrstva za obrambo in se ukvarjajo s podatki vojaške narave.

Tudi ta klasifikacija ima izjeme (npr. francoska osrednja civilna obveščevalna služba je del obrambnega ministrstva), načeloma pa drži. Obveščevalne službe so tiste, ki pridobivajo, analizirajo ter posredujejo podatke, pomembne za mednarodne, politične in druge interese posameznih držav. Protiobveščevalne službe se poglavito ukvarjajo s preprečevanjem obveščevalne dejavnosti tujih služb v svoji državi in z zaščito njene ustavne ureditve. Varnostne službe se ukvarjajo z enakim področjem kot protiobveščevalne, le da so prioritete postavljene drugače: zaščita ustavne ureditve je na prvem mestu. Obveščevalno-varnostne službe so neke vrste kompromisna rešitev, ki zaradi ekonomičnosti združuje obe navedeni komponenti. Čeprav združena, sta obveščevalni in varnostni oz. protiobveščevalni del v sami službi organizacijsko ločena.

Organizacija teh služb ni enotna, je pa vedno na nek način zrcalna slika družbenopolitičnega sistema. Nekako takole: »Povej mi, kakšno obveščevalno ali varnostno službo imaš, in ti povem, v kakšni državi živiš.« V totalitarnih režimih je to represiven organ s skoraj neomejenimi pooblastili, od katerega se terja le neskončna lojalnost do vodilne politične elite. V demokratičnih državah je to organ z omejenimi, natančno določenimi pooblastili, pod drobnogledom posebnega odbora parlamenta ali vlade ter javnosti. Seveda gre za skrajnosti in veliko rešitev je nekje vmes. »Na splošno lahko ugotovimo, da temeljne lastnosti političnega sistema, predvsem organizacija in način izvajanja oblasti, določajo položaj, vsebino dela in ustroj obveščevalnih služb oziroma obveščevalnih sistemov, vplivajo pa tudi na funkcionalno povezanost med posameznimi subjekti, uporabo posebnih metod in sredstev dela, nadzor, usmerjanje ipd. Obveščevalne službe obstajajo v večini držav in imajo relativno pomembno vlogo (posredno se to kaže v načinu in obsegu financiranja, obstoju posebnih šol, inštitutov ipd). Zlasti pomembna je vloga obveščevalnih služb med vojno ali neposredno vojno nevarnostjo ter v kriznih razmerah. Zato v sodobnih državah ni v ospredju dilema, ali imeti obveščevalno službo, ampak kako ustvariti učinkovit obveščevalni sistem z ustreznim nadzorom.« (Purg, 2002: 40-41.) Ni dvoma, da so obveščevalne službe skoraj brez izjeme v funkciji politične oblasti. Ta jim kroji usodo, je naročnik njihovih storitev, s svojo zakonodajno funkcijo določa pravila igre in ravno zaradi te usodne navezanosti daje pripadnikom teh služb občutek elitizma, občutek pripadanja »veliki igri«. Izvršilna in zakonodajna veja oblasti determinirata cilje in metode obveščevalnih služb. »Obveščevalne službe s svojim delovanjem zagotavljajo relativno trdnost političnega sistema, lahko pa tudi pospešijo njegov razpad in vplivajo na obstoječe politične procese in odnose, povečujejo ali zmanjšujejo prožnost, prilagodljivost, odzivnost, legitimnost in druge pomembne lastnosti političnega sistema.« (Purg, 2002: 41.)

Najmočnejšo stigmatizacijo so si tovrstne službe prislužile v nekdanjih socialističnih državah, predvsem državah Varšavskega pakta oz. v drugih totalitarnih režimih. Imele so velika, skoraj neomejena pooblastila in so zbirale podatke o t. i. notranjem sovražniku«, ideoloških

nasprotnih režima, drugače mislečih in njihovih povezavah s tujino – z »zunanjim sovražnikom«, o svobodomiselnih¹⁸ intelektualcih, ki so skozi svoje stvaritve izražali sum v nepogrešljivost vladajoče ideologije. V posameznih državah so tovrstne dejavnosti nadzora in sankcioniranja dosegale absurdne razmere, toda tudi tam danes delujejo prenovljene, demokratizirane službe pod pazljivim nadzorom. Zaradi narave svojega dela in svoje neposredne podrejenosti vladajoči eliti so te službe v vsakem trenutku lahko predmet zlorabe te iste elite. Edino doslej učinkovito orodje za preprečevanje takšnih zlorab je objektivni, podroben nadzorni mehanizem, ki ga ne bo izvajala politična elita sama. Zato ta vloga skoraj tradicionalno v demokratičnih državah pripada parlamentu, natančneje ustreznemu parlamentarnemu odboru, ki mu ponavadi predseduje poslanec iz vrst opozicije. Obstajajo tudi druge oblike nadzora, in sicer: vladni odbori, odbori ministrov, odbor neparlamentarcev, sodni ali inšpekcijski nadzor, nadzor porabe finančnih sredstev, posebni pooblaščenec za pritožbe in drugo. (Purg, 2002: 43.)

V Republiki Sloveniji deluje ena civilna obveščevalno-varnostna služba – Sova kot samostojna vladna služba; obveščevalno-varnostna služba OVS, ki je organ v sestavi Ministrstva za obrambo (MO RS) in obveščevalni oddelek Generalštaba Slovenske vojske, posamezne naloge s področja nacionalne varnosti pa opravlja tudi Policija kot organ v sestavi Ministrstva za notranje zadeve (MNZ). Vse obveščevalno-varnostne aktivnosti v Sloveniji usklajuje Svet za nacionalno varnost (Snav), ki svetuje Vladi RS pri sprejemanju njenih ukrepov in aktov, ki se nanašajo na nacionalno varnost države, svetuje ministrstvom pri ukrepih in aktih ministrstev, ki se nanašajo na uresničevanje interesov in ciljev nacionalne varnosti, usklajuje mnenja in ukrepe ministrstev ter drugih državnih organov ter drugih organizacij pri izvajanju dejavnosti nacionalne varnosti, ugotavlja in ocenjuje varnostna tveganja, ogrožanje države ter ukrepe in usmeritve za zagotavljanje nacionalne varnosti ipd. Člani Snava so predsednik vlade, ministri za zunanje in notranje zadeve, obrambo, finance, okolje in prostor, pravosodje in direktor Sove. Slednji vodi Sekretariat Snava, ki je operativno telo Snava, njegovi člani pa so še direktor Policije, načelnik generalštaba SV, državna sekretarja ministrstva za zunanje zadeve in MO RS ter poveljnik Štaba civilne zaščite, direktor Službe za zakonodajo in svetovalec predsednika vlade za nacionalno varnost. (Odlok o Svetu za nacionalno varnost, Ur. l. RS, št. 135/04.)

Stalen nadzor je ena karakteristik delovanja varnostnih in obveščevalnih služb, zlasti z vidika varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter zakonitosti in strokovnosti njihovega dela. Delovanje slovenskih obveščevalnih in varnostnih služb je tako pod nadzorom več ustanov. V nadaljevanju sem podrobneje opisala nadzorne mehanizme Slovenske

¹⁸ Pod svobodomiselnostjo razumem način razmišljanja, ki ni bil ideološko-politično zapovedan, "na liniji" vladajoče in edine stranke, ki je posegal po drugih in drugačnih miselnih vzorcih.

obveščevalno-varnostne agencije – Sove. Njeno delo nadzorujejo varuh človekovih pravic, sodna veja oblasti, pristojna komisija Državnega zbora RS, vlada, računsko sodišče, proračunska inšpekcija oz. Ministrstvo za finance RS, javnost in nadzoruje sama sebe skozi institut notranjega nadzora. Varuh človekovih pravic ima v okviru svojih pristojnosti za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin pravico zahtevati podatke od vseh državnih organov – tudi Sove. Sodni nadzor se izvaja prek postopka dovoljevanja izvajanja posebnih metod in sredstev¹⁹ v vsakem konkretnem primeru. Pristojna komisija državnega zbora izvaja nadzor nad agencijo v skladu z Zakonom o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb. Posebne pristojnosti ima komisija pri nadzorovanju zakonitosti uporabe posebnih oblik pridobivanja podatkov, saj ima vpogled v dokumentacijo o uporabi le-teh, lahko pa si ogleda tudi naprave in prostore, ki jih agencija pri tem uporablja. Komisija izvaja nadzor tudi z obravnavo celovitega poročila o delu in finančnem poslovanju agencije v preteklem letu in programa dela za tekoče leto. Oba dokumenta ji v obravnavo predloži Vlada Republike Slovenije. Vlada opravlja strokovni nadzor nad delom Sove s spremljanjem njenih aktivnosti in rezultatov dela. Nadzor porabe proračunskih sredstev Sove opravljata proračunska inšpekcija ministrstva za finance in računsko sodišče. Proračun agencije je javen. Takšna normativna ureditev naj bi preprečila morebitne dejavnosti obveščevalnih in varnostnih služb zoper aktualno državno ureditev ali nezakonito delovanje v kakršnem koli smislu. (Zakon o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb, Ur. l. RS, št. 26/03; ZSOVA-UPB, Ur. l. RS, št. 81/06.) Kljub vsem zakonskim regulativam, se tem službam nikoli popolnoma ne zaupa: združujejo ljudi, ki so strokovnjaki v laganju, pretvarjanju, zahrbtnosti – kdo lahko jamči, da se v naslednjem trenutku ne bodo obrnili in postavili v službo nekoga drugega, začeli delovati zoper državo, aktualno oblast. Nobena zakonska ureditev in noben nadzor ne odpravijo popolnoma tega dvoma, lahko celo stigme.

¹⁹ 24. člen ZSOVA - UPB (Ur. l. RS 81/06.)

(1) Kontrolo pisem in drugih pošilk ter nadzorovanje in snemanje telekomunikacij v Republiki Sloveniji dovoli na predlog direktorja agencije s pisno odredbo za vsak primer posebej predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, če je podana velika verjetnost, da obstaja nevarnost za varnost države, ki se kaže v: – tajnih aktivnostih zoper suverenost, neodvisnost, državno celovitost in strateške interese Republike Slovenije; – tajnih aktivnostih, načrtih in pripravah za izvedbo mednarodnih terorističnih akcij zoper Republiko Slovenijo ter drugih nasilnih dejanjih proti državnemu organu in nosilcem javnih funkcij v Republiki Sloveniji ter tujini; – posredovanju podatkov in dokumentov, ki so v Republiki Sloveniji opredeljeni kot državna tajnost, nepooblaščenim osebam v tujini; – pripravah na oborožen napad na Republiko Slovenijo; – obveščevalni dejavnosti posameznikov, organizacij in skupin v korist tujine; – mednarodni organizirani kriminalni dejavnosti, in je utemeljeno pričakovati, da se v zvezi s to aktivnostjo uporablja določeno telekomunikacijsko sredstvo ali bo to sredstvo uporabljeno, pri tem pa je mogoče utemeljeno sklepati, da podatkov ni mogoče pridobiti drugače oziroma bi njihovo pridobivanje na drug način lahko ogrozilo življenje ali zdravje ljudi.

1.6 POKLICNA IDENTITETA V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Že v uvodu sem pojasnila, da se bom ukvarjala s poklicno identiteto žensk in moških, zaposlenih v obveščevalni službi. Poklicno identiteto v obveščevalni službi razumem kot t. i. dvojno poklicno identiteto, ker zaradi svoje specifičnosti zajema tako poklicno kot tudi zaposlitveno identiteto. Osebe, zaposlene v obveščevalni službi, so sicer zelo različnih primarnih poklicev: pravniki, sociologi, politologi, zgodovinarji, gradbeniki, informatiki, ključavničarji, električarji ipd. toda nad temi primarnimi poklici prevlada poklic obveščevalca, pripadnika/uslužbenca obveščevalne službe, ki je sicer sekundaren oz. zaposlitven, s svojimi lastnostmi pa izrine primarnega oz. poklicnega, ga specifično preoblikuje in tako onemogoči posamezniku identifikacijo v primarnem poklicu. Drugi razlog za takšno dvojno poklicno identiteto je v dejstvu, da poklic obveščevalca lahko opravljamo le v obveščevalni službi. Pravniki so lahko zaposleni v državni upravi, zasebnem podjetju ali na sodišču in tako imajo poklicno identiteto pravnik, zaposlitveno pa uslužbenca npr. Leka oz. pravosodnega delavca. Obveščevalec pa je le v obveščevalni službi. Lahko si predstavljamo pravnik, zaposlenega v obveščevalni službi. Pričakovati je, da bosta poklicna in zaposlitvena identiteta v konfliktu, saj ta pravnik ne bo mogel podrobno razpravljati o strokovnih težavah pri svojem delu s kolegi pravniki na npr. Pravniških dnevih, ker ga že zakonodaja in delodajalec zavezuje k molčečnosti in varovanju tajnosti, tudi razkritje delodajalca je nezaželeno. Moja raziskovalna predpostavka je, da ta konflikt uspešno razreši združitev poklicne in zaposlitvene identitete tj. dvojna poklicna identiteta. Ta dvojnost je nepreklicno povezana s samo naravo organiziranosti obveščevalne službe. Obveščevalno službo dejansko lahko razumemo kot korporacijo oz. stanovsko združenje, vir posebnih moralnih načel ali monopolno združenje podjetij. Zaposlitev v določenem uspešnem podjetju daje posamezniku prav posebno identiteto in enako velja za zaposlitev v obveščevalni službi. Po drugi strani lahko poklicno identiteto v obveščevalni službi primerjamo s tisto v vojski in policiji. Skupna značilnost je vsekakor hierarhična urejenost, dokajšnja zaprtost v odnosu do družbe in močan občutek, da je njihov obstoj nujen za delovanje države, varno življenje vseh, s čimer naj bi se kompenzirala odsotnost možnosti za javno priznanje in kar je vzrok za občutenje svojevrstnega družbenega elitizma. Številni avtorji, predvsem nekdanji obveščevalci v vlogi piscev spominov, govorijo o zelo močnih občutkih pripadnosti, o čustveni povezanosti (Marchetti, Marks, 1974: 210.), celo o »plemenski miselnosti.« (Marchetti, Marks, 1974: 112.) Še več: poklicna identiteta v obveščevalni službi je tako močna, da spremlja posameznika vse življenje in ne preneha z administrativnim koncem opravljanja poklica. Upokojeni obveščevalci so pogosto aktivni na svojem področju še zelo dolgo kot svetovalci, predavatelji, pisatelji – v nekaterih državah pa za svojega do včerajšnjega delodajalca opravljajo najbolj tajne naloge. Po besedah Markusova Wolfa, enega

najbolj znanih obveščevalcev in vodje zloglasne vzhodnonemške tajne policije Stasi »upokojen delavec obveščevalne službe ne more enostavno potegniti črte in leta pred sabo posvetiti vrtnarjenju, dopustom in družinskem življenju – stvarjem, o katerih sanjajo vsi bodoči upokojenci.« (Wolf, 1997: 67.) V večini držav imajo za obveščevalne službe (velikokrat tudi za policijo in vojsko) institut zgodnjega upokojevanja ali povečanega štetja delovne dobe v teh poklicih. Tako so upokojeni obveščevalci precej mlajši kot upokojenci v drugih poklicih in tudi to jim omogoča nadaljevanje aktivnosti, velikokrat na edinem področju, ki ga obvladajo. Ta trditev velja za običajne razmere. To poudarjam zato, ker smo bili v zadnjih letih dvajsetega stoletja v Evropi priča korenitim družbenopolitičnim spremembam v velikem številu držav (razpad Sovjetske zveze in Varšavskega pakta). Ena izmed posledic je bilo tudi nenavadno veliko število brezposelnih vohunov. Veliko se jih je začelo ukvarjati z drugimi poklici in so postali zavarovalniški agenti, varnostniki ali svetovalci za tehnično in fizično varovanje; precej pa jih je svoje strokovno znanje ponudilo delodajalcem onstran zakona. Takšen razvoj dogodkov je specifičen in ne pomeni, da se v običajnih razmerah zgodaj upokojeni obveščevalci zatečejo h kriminalnim dejavnostim. V običajnih razmerah nadaljujejo aktivnosti v povezavi z nekdanjo službo kot honorarni sodelavci, svetovalci, predavatelji v šolah obveščevalnih služb,²⁰ pisci spominov, učbenikov ali vohunskih romanov, svetovalci pri snemanju nadaljevanj ali filmov z vohunsko vsebino ipd. Zaključek, ki logično sledi navedenim ugotovitvam je, da je poklicna identiteta v obveščevalni službi zelo močna, da se krepí ves čas zaposlitve z vpetostjo v ambivalenco občutkov stigme in elite in da je ne prekine administrativni konec oz. upokojitev. O vseh posameznih dejavnikih, ki takšno dvojno poklicno identiteto v obveščevalni službi oblikujejo, krepijo in vzdržujejo, pa v nadaljevanju naloge.

²⁰ Pod pojmom šole obveščevalne službe ali obveščevalne, vohunske šole razumem pedagoške ustanove, ki jih ustanovijo obveščevalne službe za izobraževanje in usposabljanje svojih zaposlenih ali celo oddelke znotraj obveščevalnih služb, ki se ukvarjajo s tovrstno pedagoško ali bolj natančno, z andragoško dejavnostjo.

2. ZNAČILNOSTI POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Temeljna značilnost poklicne identitete v obveščevalni službi je tajnost dela in delo s tajnimi zadevami.²¹ Tudi v drugih poklicih se srečamo z institutom tajnosti – v politiki, v gospodarstvu (poslovna skrivnost), v vojski in policiji. Toda v vseh naštetih poklicih so tajne občasne, tajni dokumenti ali poslovne skrivnosti so v manjšini (morda je pri vojski ta odstotek nekoliko višji) in nikoli ne dosegajo te ravni tajnosti, kot jo poznamo v obveščevalnih službah. V teh je tajno vse, razen tistega, za kar je izrecno določeno, da ni tajno. Tajno je velikokrat že dejstvo, da nekdo dela in je zaposlen v obveščevalni službi. Skoraj vsi dokumenti, s katerimi ravnajo uslužbenci obveščevalnih služb, imajo eno izmed oznak zaupnosti. Tudi interni telefonski imenik. Ravno zaradi te obče prisotnosti in ker so vsa opravila in vse v zvezi z obveščevalno službo prežeti s tajnostjo in potrebo po tajnosti, postane tajnost in delo s tajnostjo temeljna značilnost poklicne identitete žensk in moških v obveščevalni službi. Poleg tajnosti sem se v tem poglavju posvetila tudi žargonu v obveščevalni službi, toda le v njegovem funkcionalnem smislu.

²¹ Zakonodaja in prakse v večini držav poznajo sicer različne stopnje tajnosti: interno, zaupno, tajno, državna tajnost ali *restricted, classified, secret, top secret* ipd., toda za namen pričujoče naloge ta klasifikacija ni pomembna. Zato bom za vse oblike tovrstne označitve narave podatkov uporabljala besedo tajno.

2.1 TAJNOST IN DELO S TAJNOSTJO

Kot sem že omenila v uvodu, vsaka država z zakonom določi, kateri podatki so tajni. V Republiki Sloveniji to določa Zakon o tajnih podatkih RS²², ki v svojem 5. členu opredeljuje, da se »podatek lahko določi za tajen, če se nanaša na:

1. varnost države;
2. obrambo države in obrambne zadeve;
3. mednarodno dejavnost in mednarodne odnose Republike Slovenije;
4. obveščevalne in varnostne dejavnosti državnih organov Republike Slovenije;
5. sisteme, naprave, projekte in načrte, ki so pomembni za varnost in obrambo države;
6. znanstvene, raziskovalne, tehnološke in gospodarske zadeve, ki so pomembne za varnost in obrambo države.

Podatek se lahko v skladu s prejšnjim odstavkom določi za tajen samo, če je takšna določitev nujna zaradi zavarovanja interesov Republike Slovenije in če se lahko utemeljeno pričakuje, da bi brez takšne določitve utegnile nastati škodljive posledice za varnost države.« S tovrstnimi podatki ravna tudi drugi državni organi, ne le obveščevalna služba. Temeljna razlika je v tem, da je do določene mere pri obveščevalni službi tajna tudi vsebina in način njenega dela in ne le podatek. Seveda tako delo spremlja vrsta pravil vedenja znotraj in zunaj službe, ravnanja s podatki, pravil o pisni in ustni komunikaciji ipd. Zato je vsako ravnanje in vedenje žensk in moških v obveščevalni službi posebej normirano, vzpostavljena so posebna pravila, ki so v začetku poklicne poti lahko zelo obremenjujoča za posameznika, s časom pa preidejo v navado oz. so del poklicne identitete (velikokrat tudi osebne). Prav ta tajnost dela je eden najpogostejših izvorov morebitnih poklicnih deformacij, ki v neki svoji skrajni obliki lahko mejijo na preganjavico.

Tajnost in prikritost je vsebinski del pojma obveščevalnega dela in njegov predpogoj. Z eliminacijo tega atributa odpravimo srž skrivnega, tajnega zbiranja podatkov o drugih, odpravimo obveščevalno delo nasploh. Tisto, kar je nadvse zanimivo, je, kako ta vsebinski element obveščevalnega dela zaznamuje ljudi, ki se z njim ukvarjajo. Vsekakor ga doživljajo kot nekaj, kar jim daje prav poseben pridih skrivnosti in enigmatičnosti. »Povedal bi ti kaj več, toda ne smem, to je tajno« je stavek, ki nas zamika že v vsakdanjem življenju, ko gre npr. za dogodke iz preteklosti skupnega znanca. Prav tako pa poznavalcu skrivnosti nudi občutek moči, občutek, da je nad nekimi splošnimi pravili, nad pravili, ki veljajo za »navadne smrtnike in neposvečene«. Atribut tajnosti je dejansko sinonim za obveščevalno dejavnosti in ga

²² Zakon o tajnih podatkih, Uradni list RS, št. 50/06 (Uradno prečiščeno besedilo).

nekateri avtorji celo primerjajo s tajnim kultom – »V naši državi živi danes močan in nevaren tajni kult – kult obveščevalne dejavnosti...« (Marchetti, Marks, 1976: 269.)²³ Takšna vseobsegajoča tajnost oz. »kult tajnosti« botruje nastanku mentalitete tajnosti. Mentaliteta tajnosti je miselnost, ki potrebo po tajnosti lahko privede do absurda: tajno je vse, tudi tisto, kar je le rahlo povezano z obveščevalno službo. Ta mentaliteta vsekakor zajema tudi najmanj zadržan odnos do javnosti in medijev. Po Marchettiju je mentaliteta tajnosti tista, ki spodbuja poklicno nemoralnost, ki omogoča prepričanje, da je poštene cilje mogoče doseči z uporabo nenačelnih in običajno nesprejemljivih sredstev. (Marchetti, Marks, 1976: 273.) Prav tako na posameznika povratno deluje dejstvo, da je za uresničitev zadanih ciljev in nalog moral poseči po nesprejemljivih sredstvih. V tem smislu je zanimiv primer Watergate:²⁴ ujeti watergatski vlomilec Bernard Barker, ki je dolgo delal s CIO in zanjo, je tako opisal tajne operativce v intervjuju za New York Times septembra 1972: »To so anonimni ljudje, ki sovražijo publiciteto; ob njej postanejo živčni. Nočejo, da bi o njih govorili. Nočejo biti znani ali kaj podobnega.« (Marchetti, Marks, 1976: 275.) Ravno tajnost je vedno priročen in uporaben izgovor ter opravičilo za vsa moralno sporna početja: spletkarjenje, prikrivanje prave identitete, izdajanje za nekoga drugega, igranje vlog, pretvarjanje. To so vse visokozaželene spretnosti v vohunskem poklicu i njihova morebitna etična spornost je upravičena z višjim ciljem – s ciljem ohranjanja tajnosti. Te spretnosti so ene prvih, ki naj bi jih pridobili obveščevalci že med šolanjem. Na primer inštruktorji CIE ocenjujejo mlade operativce po tem, kako uspešno znajo prevarati svoje kolege. Standardna naloga špijonskih vajencev je, da morajo odkriti kakšne podatke o kom drugem. Ker se od vsakega učenca pričakuje, da bo med šolanjem ohranil lažno identiteto in kamuflažo, je priljubljena metoda za izvabljanje želene informacije ta, da se z izbranim učencem spoprijateljimo, pridobimo njegovo zaupanje in ga pripravimo do tega, da bo »snel svojo masko«. Tečajnik, ki tako pridobi informacijo, je visoko ocenjen, zlorabljen kolega pa pri preizkusu pade. (Marchetti, Marks, 1976: 276.) S časom postane delo v tajnosti druga narava človeka. Iste navade se kaj lahko počasi prenesejo tudi v njegov odnos do kolegov in celo družine. Večina ljudi v tajnih

²³ Victor Marchetti je nekdanji analitik CIE za Sovjetsko zvezo, ki je v agenciji preživel dobrih štirinajst let in postal celo izvršni pomočnik namestnika direktorja CIE. Agencijo je zapustil razočaran in napisal knjigo, ki jo je agencija strogo cenzurirala. Kljub naporom CIE, da prepreči izid knjige, in idejam, da bi agencija kupila celotno naklado, je knjiga zagledala luč dneva. Po avtorju so operacije CIE postale romantične z miti, hkrati pa so tudi obdane z napačnimi predstavami in prikrite z uradnimi prevarami. Njena dejavnost se skriva za tajnimi in zastarelimi zakonitostmi, ki preprečujejo javnosti in celo kongresu, da bi izvedela natančno, kaj in kako dela ta skrivnostna obveščevalna agencija – ali zakaj. Kult obveščevalne službe opravičuje to s tem, da je cilj CIE obvarovati »državno varnost«, da njene akcije izvirajo iz potreb državne obrambe. V času, ko je tajnost bistveni delovni element varnosti, ni nikomur treba vedeti kaj več o tem. Ta kult skrbi za to, da vodi zunanje zadeve ameriške vlade brez vednosti ali sodelovanja ljudstva. Njegovi privrženci menijo, da imajo samo oni pravico in dolžnost odločati o tem, kaj je nujno za kritje državnih potreb. Po njegovem mnenju je to posebna in hkrati tajna naloga; tisti, ki sodijo k temu kultu, so zanj izbrani in njihova služba je imuna za kakršno koli javno preverjanje.

²⁴ V začetku sedemdesetih let je skupina oseb vlomila v prostore volilnega štaba Demokratske stranke, kar je razkrilo prisluškovanje opoziciji. Dejansko je akcijo organizirala vladajoča Republikanska stranka, s pomočjo Centralne obveščevalne službe ZDA CIE in z vednostjo predsednika države. Zadevo sta v javnost posredovala novinarja Washington Posta, posledica pa je bil odstop predsednika ZDA.

službah ne občuti nobenega nasprotja med njihovim poštnim zasebnim življenjem in njihovim »nemoralnim« delom. Verjetno tisti, ki te dvojnosti ne more prenesti, ni uspešno poklicno identificiran. Allen Dulles²⁵ se iz desetih let dela pri agenciji spominja »samo enega primera, ko je človek imel pomisleke pri opravilih, ki so jih od njega zahtevali.« (Marchetti, Marks, 1976: 276.) Da tajnost dejansko postane druga narava, priča tudi dejstvo, da ko so civilni uslužbenci v ZDA protestirali proti ameriški invaziji na Kambodžo leta 1970, je to storilo tudi nekaj sto uslužbencev CIE. Podpisali so peticijo, v kateri so protestirali proti ameriški politiki v Indokini. Peticija je bila tajna. Za osebje CIE, ki mu od trenutka zaposlitve naprej vcepljajo nujno potrebo po tajnosti, ni bilo nič nenavadnega, če so svoj protest prikrili pred javnostjo. Tajnost je absolutna življenjska oblika agencije, in medtem ko se iz tega nastalo ravnanje zdi nekaterim zunanjim opazovalcem skrajno smešno, pa v agenciji sami obravnavajo to težavo nadvse resno. Predavatelji poučujejo novo osebje več ur o »zavesti o varnosti«, ta pouk pa se med kariero uslužbenca še okrepi z novimi tečaji, opozorilnimi plakati ipd. Vsi uslužbenci se morajo vsake pol leta seznaniti z varnostnimi predpisi agencije in podpisati kopijo v dokaz, da so pravila prebrali. Samo po sebi je razumljivo, da se zunanjim ljudem ne sme ničesar pripovedovati o CII, sodelavcem pa se lahko dajejo informacije samo, če je potreba za to, da jih izvedo. Gre za znano pravilo »need to know« - potreba po vedenju. Nič drugače ni v ostalih službah: uslužbenci v nemški obveščevalni službi (Bundesnachrichtendienst – BND) nekoč celo zakoncu niso smeli povedati, kje so zaposleni. Danes lahko povedo le zakoncu. (Schmidt-Eemboom, 1993: 321.)

Varnostna pravila so pravila, ki omogočajo ohranjanje tajnosti dela in vsebine dela-uslužbenci obveščevalnih služb se na ta pravila s časom tako navadijo, da so kršitve pravzaprav zelo redke. Ob vsaki kršitvi pa služba izrabi priložnost, da ponovno opozori vse svoje uslužbence, da se pravila morajo spoštovati in da je to početje predvsem v interesu vsakega posameznika in službe v celoti. Nič ni bolj naravnega, kot uporabljati telefonski imenik, ki nosi oznako ZAUPNO, in ki je v nekaterih službah namenoma nepopoln, tako da nihče ne bi mogel iz njega ugotoviti, kdo kje dela, koliko jih je ipd., ob tem pa še večino telefonskih števil redno spreminjajo. Večina uslužbencev si najpogosteje uporabljane številke zapomni tako, da si jih zapiše v osebne beležke na pisalni mizi, pri tem pa morajo paziti, da jih vsak večer zaklenejo v blagajno, saj sicer tvegajo, da jih bodo obdolžili za prekršek proti varnosti. Po koncu delovnega časa varnostna služba pregleda vse prostore pred prihodom čistilk. Pri prvem prestopku dobi uslužbenec strog ukor, potem pa se strogost ukrepov stopnjuje. Seveda mora v blagajno vso zaupno gradivo, če v pisarni ni uslužbencev. Varnostniki tudi ponoči pregledujejo prostore in preverjajo, če je vse spravljeno v blagajne in so le-te zaklenjene. Vsi ti varnostni predpisi veljajo znotraj že tako strogo varovanega

²⁵ Nekdanji direktor CIE

območja s stražarji in z elektronskim varovanjem, nihče ne more vanje vstopiti brez ustrezne izkaznice s sliko, nekatere pisarne pa so še posebej varovane in imajo še bolj restriktiven dostop. Celo čistilka mora imeti svojo kartico, ko pa pospravlja pisarne, v katerih je že vse zaklenjeno in pospravljeno, jo spremlja oborožen varnostnik.

Ta skrajna tajnost zajema vse. Priimki uslužbencev so tajna (npr. CIA, BND, MI6). V zunanjem svetu so vsi uslužbenci zunanjega, obrambnega ali nekega drugega ministrstva. V vseh obveščevalnih službah svojim uslužbencem odsvetujejo ali celo prepovedujejo, da povedo (razen članom najोजje družine), kje so zaposleni. Zato so toliko bolj boleča morebitna razkritja medijev o posameznih akcijah ali uslužbencih obveščevalnih služb. Tudi če lahko povedo, da delajo v obveščevalni službi, v nobenem primeru ne smejo imenovati svojega urada ali izdati kakršne koli podrobnosti o svojem delu. Ko so v petdesetih letih zgradili novo centralo CIE, klimatske naprave niso delovale dobro iz preprostega razloga ker arhitektu niso hoteli zaupati, koliko ljudi bo delalo v stavbi. (Marchetti, Marks, 1976: 300.)

Tako kot je tajno, kje delajo, kaj in kako delajo, je tudi tajno, če so za to delo odlikovani. V CII podeljujejo tajna odlikovanja za izjemne dosežke, toda zunaj agencije se le-ta ne smejo nositi. Celo športne trofeje z internih tekmovanj so lahko razstavljene le upravnim stavbi, kjer jih ne vidi nihče razen zaposlenih – kolegov in sodelavcev. (Factbook on Intelligence, 1993: 22.) Na severnem zidu avle upravne stavbe CIE so v marmornato fasado vklesane spominske zvezde pod napisom: »V čast pripadnikom CIE, ki so dali življenja za svojo domovino.« Zvezde tiho in trajno delajo nesmrtno tiste uslužbenke agencije, ki so umrli v službi domovine. Knjiga časti je v stekleni vitrini pod napisom in zvezdami. V njej so vpisani letnica, zvezda in ponekod tudi ime umrlega uslužbenca. Vpisana so samo imena tistih, katerih razkritje je bilo varnostno sprejemljivo šele po njihovi smrti. (Factbook on Intelligence, 1993: 21.) Vtis, ki ga na opazovalca pustijo letnice in zvezdice (torej gre za zadevo, ki je še vedno varnostno tako občutljiva, da imena niso mogli zapisati tudi, ko je oseba že mrtva), je še močnejši kot tisti ob prebiranju imen. Na levi in desni strani spominskega obeležja visita zastavi ZDA in CIE. Opazovalci pa niso nihče drug kot zaposleni, saj so vsi ti objekti nepredušno zaprti za javnost. Enako ali podobno te zadeve urejajo v vseh obveščevalnih službah – v ZSOVA se omenjajo priznanja, ki se lahko podelijo uslužbencem, torej je njihov obstoj javen. Vse ostalo – podelitev, hranjenje ipd. je tajno.

Tajnost je izjemna obremenitev, s katero se lahko sprijaznimo, jo sprejmemo za svoj način delovanja, sporazumevanja, življenja in kljub temu ostane neznansko obremenjujoča. Tega se zavedajo tudi v vodstvih služb in se s to težavo spopadajo na različne načine: s poostritvijo kazni in ukrepov ali pa bolj domiselno. Leta 1967 je takratni direktor CIE Richard Helms vpeljal projekt izdelave zgodovine te službe. Ker se je zavedal nezadržne potrebe nekdanjih obveščevalcev, da bi pisali svoje spomine, in ker je vedel, da lahko s svojimi razkritji pogosto spravijo v zadrego organizacijo in vlado, se je strinjal s pripravami uradne

tajne zgodovine. Zgodovine, ki ne bo nikoli dokončana, ki jo lahko preberejo le redki – pomembno pa je, da se avtorji, upokojeni in potem reaktivirani pod istimi pogoji tako znebijo frustracij in morebitne želje ter potrebe, da o službenih zadevah pišejo, govorijo ipd. (Marchetti, Marks: 1976: 312.) Še vedno velja, da je javnost sovražnik vseh tistih, ki so obsedeni z miselnostjo tajnih služb.

O kultu tajnosti povedo tudi nekatere upravne stavbe obveščevalnih služb. Marsikatera je danes javna – javna do te mere, da ljudje vedo, kje je, vstop pa seveda ni možen. Nekatere pa še vedno ohranjajo skrivnost, tako kot izraelska obveščevalna služba Mosad: v neugledni veži stavbe na Bulvarju kralja Savla v Tel Avivu so bančna okenca, bančni uslužbenci sedijo na plastičnih kavarniških stoli, vrata so neoznačena, vsako nadaljnje gibanje po osmih nadstropjih pa je možno le poznavalcem in imetnikom posebnih ključev. Sedež Mosada je »zgradba znotraj zgradbe« z lastnimi komunalnimi priključki. (Gordon, 2002: 37.) Sedeži služb, službe same ali njihove šole ponavadi imajo svoje vzdevke, kar je še en prispevek k opevani tajnosti: sedež britanske varnostne službe MI5 je »Akvarij«, šola CIE je »Farma«, sedež Sove je »Bajadera«. Te vzdevke večinoma uporabljajo zaposleni v medsebojni komunikaciji.

Stanje glede »kulta tajnosti« v CII je bolj podrobno opisano le zaradi dostopnosti ustreznih literature. Razlike med službami so glede tega zanemarljive, če sploh obstajajo. Prav vse varujejo svoje prostore fizično in tehnično, v vseh veljajo stroga pravila glede uporabe in hranjenja dokumentov z oznakami tajnosti, uslužbenci imajo formalno drugačno zaposlitev za potrebe pravnega prometa z »zunanjim svetom«, o njihovi pravi zaposlitvi naj bi vedeli le njihovi najbližji (kar je morda izvedljivo v večjih državah, v Sloveniji nekoliko težje). Razsežnosti načela tajnosti so bila nekoč skorajda neomejene: npr. nekdanja Služba državne varnosti je delovala na podlagi predpisov, ki so bili objavljeni v tajnem Uradnem listu. Nekdanji direktor Mosada Meir Amit je rekel: »Vohunstvo je tajen posel. Ne glede na to, kaj je kdo storil, ga moraš zaščititi pred javnostjo. Znotraj organizacije ga lahko primeš tako trdo, kot se ti zdi primerno. Toda za zunanji svet mora ostati nedotakljiv ali, še bolje, neodgovoren in neznan.« (Gordon, 2002: 67.)

Tajnost in delo s tajnostjo nepovratno vpliva na ljudi, ki se s tem ukvarjajo, vpliva na njihovo zasebno življenje, socialne stike, privede jih v okoliščine, da se najraje in najpogosteje družijo med sabo tudi v prostem času, saj se le v krogu »posvečenih« lahko sprostijo brez bojazni, da bi povedali preveč ali nekaj, kar ne bi smeli. Seveda enako velja tudi za Sovo: »Najbližje stare prijatelje sem obdržala. Nove sem pridobila v krogu uslužbencev agencije, zunaj tega kroga pa skorajda ne. Drugačnost, ki jo še najbolj čutim, se kaže v dejstvu, da se okoliščinam, pogovorom oz. skupinam ljudi, kjer bi se lahko kot uslužbenka agencije počutila nesproščeno, izogibam. To je neke vrste prikrajšanost. Gre za subjektivno močno zavedanje

pripadnosti agenciji, ki zaradi svojih specifičnosti nedvomno vpliva na moj odnos oziroma sporazumevanje z okoljem zunaj agencije.«²⁶

»Kroga prijateljev po zaposlitvi nisem spremenil (prijatelji iz srednje šole in s fakultete), se pa je zmanjšala intenziteta stikov. Razlog za manj pogoste stike je ta, da sem z nekaterimi sodelavkami in sodelavci v Sovi vzpostavil poleg zelo dobrega službenega odnosa tudi prijateljske stike in se naše druženje nadaljuje tudi zunaj delovnega časa. Okolica (znanci in prijatelji) so me zaradi moje zaposlitve začeli obravnavati drugače. Moje konkretno delo jim je namreč popolna neznanka, prav tako pa sploh nimajo realne predstave, kakšno je delo v obveščevalni službi. Obenem pa so si moja zelo splošna vprašanja v pogovoru razlagali kot moj služben interes za pridobivanje podatkov, kar je posledica nezaupanja do tovrstnih služb in nepoznavanje današnje vsebine dela agencije.«²⁷

»O svoji zaposlitvi v krogu družine in prijateljev ne govorim, v primeru, da moram povedati, kje sem zaposlena, je to Vlada RS.«²⁸

»Po zaposlitvi v Sovi sem spremenil svoj krog prijateljev. Nekateri so bili neupravičeno predmet obdelave nekdanje službe (Službe državne varnosti, pred letom 1990, op. a.) in so mojo zaposlitev sprejeli kot zelo slabo novico. Okolica me obravnava drugače, ko izvedo, kje delam.«²⁹

»Krog prijateljev se je po zaposlitvi v Sovi zelo spremenil. Večina znancev je verjetno nehote spremenila medsebojni odnos, ki je postal bolj zaprt, neoseben in izogibajoč. To je najverjetneje posledica »fame«, ki jo nosijo tovrstne službe v svetu, kot tudi zaradi enačenja te službe s policijskim delom, kar je za povprečno slovensko javnost zakonitost. Verjetno pa tudi zato, ker je Sova med ljudmi še vedno sprejeta kot naslednica UDBe.«³⁰

Navedene izjave sem izbrala, ker najbolj natančno opisujejo vpliv tajnosti oz. vpliv zaposlitve v obveščevalni službi na obstoječe socialne mreže: le-te se krhajo v delih, kjer niso izrazito trdne in dolgotrajne in nadomestijo z novimi deli, ki izhajajo iz iste sredine kot posameznik. Stopnja spreminjanja socialne mreže je odvisna od več dejavnikov: starosti posameznika, razvejanosti mreže socialnih stikov pred vstopom v službo in dolgotrajnosti zaposlitve v službi. Starost posameznika vpliva tako, da mlajši ljudje, ki jim je to prva zaposlitev, imajo nekaj dobrih prijateljev iz srednje šole in fakultete, večino novih prijateljev, celo partnerja, pa srečajo v službi. Bolj razvejana mreža socialnih stikov omogoča večji nabor pri odločanju za ohranjanje posameznih stikov; dolgotrajnost zaposlitve pa neizogibno vpliva, da so stiki, vzpostavljeni v službi, postali trdnejši in trajajo tudi po upokojitvi. Pri slednjem sem prav tako ugotovila, da so stiki po upokojitvi zelo različni glede intenzitete – nekateri se z večino

²⁶ Uslužbenka Sove, 14 let delovne dobe

²⁷ Uslužbenec Sove, 10 let delovne dobe

²⁸ Uslužbenka Sove, 16 let delovne dobe

²⁹ Uslužbenec Sove, 20 let delovne dobe

³⁰ Uslužbenec Sove, 19 let delovne dobe

sodelavcev in prijateljev srečajo le enkrat na leto na organiziranem srečanju (če izvzamemo pogrebe), drugi se družijo in srečujejo vsak dan. Nekaj pa velja za oba primera – le v družbi »svojih« se popolnoma sprostijo, lahko nemoteno prebirajo po spominih, saj jih institut tajnosti samo v tej družbi ne zavezuje k molčečnosti. Takoj, ko se srečajo s svojimi kolegi, preklopijo v drug jezikovni kod, začnejo uporabljati poklicni žargon, a več o tem v naslednjem podpoglavju.

2.2 ŽARGON

V nadaljevanju bom opredelila pojem žargona, kratko zgodovino in njegovo uporabo predvsem v smislu praktičnosti in možnosti tajnega sporazumevanja. Z integracijsko oz. kohezivno funkcijo žargona se bom ukvarjala v podpoglavju 3.2.4, kjer ga bom opredelila kot enega dejavnikov pridobivanja in vzdrževanja poklicne identitete v obveščevalni službi.

Pojem žargona je francoskega izvora (*jargon*) in je najprej pomenil pokvarjen jezik (*langue corrompu*) potem pa označeval govorjenje, ki ga večina ljudi ne razume. V novejšem času žargon označuje poklicne razlike v jezikovnem izražanju. (Južnič, 1983: 262.) Pojem žargona se približuje pojmu slenga in argoja. Razlika med žargonom in slengom je v tem, da žargon izraža poklicno ločenost, sleng pa je poskus samoobeležbe neke skupine, hkrati pa upor zoper standardizirano, predpisano jezikovno rabo. (Južnič, 1983: 263.) Argo se je kot pojem pojavil v 17. stoletju in označeval jezik hudodelcev ter beračev oz. družbeno izoliranih skupin, skrivnih organizacij, (samo)izločenih iz družbe. Po svoji hudomušnosti, duhovitosti in domišljijiski leksiki je zelo blizu žargonu, toda bistvena razlika je v vezanosti žargona na določen poklic. (Južnič, 1983: 263.) Po Walterju Nashu (Nash, 1993: 5.) obstajajo trije pomeni oz. definicije žargona:

- žlobudranje ali brezsmiselno proizvajanje zvokov, čivkanje, opičje oglašanje, otroško čebljanje (tudi Burke, Porter, 1995: 21.);
- hibridni jezik, pidgin, govorica, ki so jo v 19. stoletju uporabljali ameriški in evropski trgovci za sporazumevanje s Chinook Indijanci na območju današnje Kanade;
- tajni jezik.

Danes ima žargon največkrat dva pomena: terminologija nekega poklica – vsaka aktivnost ima svojo poklicno terminologijo in veliko teh izrazov preide tudi v domeno vsakdanje uporabe; socialna terminologija – govoriti različico, ki jo uporablja družbena elita, pomeni biti del te elite. (Nash, 1993: 6.) Mnogi jezikoslovci za žargon menijo, da le-ta živi kot nek parazit na slovničnem sistemu. Pogosto ruši fonološke, morfološke in sintaktične norme, se poigrava z leksiko, uvaja besede iz drugih jezikov. (Južnič, 1983: 262.)

Interes za proučevanje različic jezika, ki ga govorijo različne skupine ljudi, se je pojavil šele v 15. stoletju. (Burke, Porter, 1995: 23.) Lingvisti so proučevali jezik beračev, ciganov, jezik podzemlja. V 18. stoletju so začeli izdelovati prve slovarje poklicnih jezikov – *termini artis*. (Burke, Porter, 1995: 23.) Predmet proučevanja v 19. in 20. stoletju so npr. žargoni zdravnikov, uradnikov (iz 1884) ali raba evfemizmov³¹ in metafor³² uslužbencev med

³¹ Olepševalnica, beseda ali besedna zveza, s katero olupšamo pomen; zakrita predstava dejanskega stanja ali opis neprijetnega pojava z milejšimi besedami. (Južnič, 1985: 246,249.)

³² Beseda ali besedna zveza, rabljena v prenesenem ali zamenjanem pomenu (Južnič, 1985: 234-235.)

Hitlerjevimi režimom. Jezik uradnikov v večjezičnih državah je še posebej zanimiv, saj lahko pomeni *lingua franca* za vladarje in podložnike. Npr. Indija – med britansko kolonizacijo - in danes. Prav tako žargon diplomacije – latinsko-francoski; žargon komunističnih režimov in drugi. (Burke, Porter, 1995: 25.)

Študija žargona tako kot žargon sam, je bila dokaj marginalna v lingvistični znanosti. Kljub temu lahko ugotovimo, da veliko število poklicev in poklicnih skupin razvijejo svoj žargon, toda ne vse. Npr. obrtniki težijo k temu, da proizvajajo žargon, toda tovarniški delavci ne. Prav tako še zdaleč ni jasno, ali imajo razredi žargone ali ne. Zdi se, da manjše skupine ljudi v bolj neposrednem stiku, bolj povezane, čutijo nujno za oblikovanje zasebnih ali polzasebnih jezikov, kar nas privede do vprašanja funkcij žargona. Pri Burku in Porterju (Burk, Porter, 1995: 32.) najdemo razpredelnico, iz katere so razvidne štiri funkcije žargona³³ kot poklicnega jezika:

a) Praktičnost

Uporaba tehničnih kratic, aluzij, psevdonimov, številčk ali uporaba restriktivnega koda v smislu kot ga opredeljuje Basil Bernstein (Južnič, 1985: 63.) omogoča hitrejšo, bolj učinkovito komunikacijo. Pogoj je seveda, da gre na obeh straneh komunikacijske osi za govorce določenega žargona. Seveda je praktičnost, tudi v smislu ekonomičnosti, ena izmed lastnosti, pomembnih za sporazumevanje v obveščevalni službi. Od hitrosti, s katero se izmenjajo informacije, natančnosti razumevanja in posredovanja podatkov, navodil ipd. je neposredno odvisna uspešnost opravljanja nalog. Z uporabo žargona se tako izognemo dolgim razlagam, saj lahko tudi z eno samo besedo povemo celotno zgodbo. To še posebej velja za uporabo kratic, ki s časom postanejo besede *sui generis*, razne psevdonime,³⁴ ki za seboj skrivajo cele zgodbe. Pripovedovanje takšne zgodbe ali primera lahko traja tudi deset minut, enak cilj pa dosežemo le z eno izgovorjeno besedo. Vse omenjeno je še bolj izrazito pri pogovorih po radio zvezi ali mobilnih telefonih, ko gre za konkretne akcije na terenu. Udeleženci so takrat v okoliščinah, kjer ni prostora za širše razlage, čas dovoljuje le par besed, razumevanje pa mora biti skoraj popolno. In seveda učinkuje le v medsebojni komunikaciji posvečenih.

b) Tajnost

Obstajata dve vrsti tajnosti jezika: tajni jezik in jezik tajni. V svoji študiji plemena Poro je Beryl Bellman ugotovila, da obstajata dve obliki tajnosti: tista, ki je znana, ne sme pa biti izgovorjena in tista, ki je lahko izgovorjena – t. i. metaforični izraz tajnosti. (Bellman, 1995: 32.) Po svoji naravi je žargon v obveščevalni službi jezik tajni, saj skozi metaforično izražanje

³³O preostalih dveh funkcijah žargona: mistifikaciji in simbolnosti bom govorila v podpoglavju 3.2.4.

³⁴Osnovni pomen besede je skrivno, izmišljeno ime (Slovenski pravopis, 2003: 1303.) V obveščevalnih službah se tajnim sodelavcem kot tudi celotnim akcijam dajejo taka skrivna, izmišljena imena, ki so lahko sad domišljije posameznika, ki se z zadevo ukvarja ali v novejšem času informatike, računalniško generirane šifre. V vsakem primeru se za poznavalca za to eno besedo dejansko skriva cela vrsta podatkov.

tajne lahko sporočamo in so lahko izgovorjene, so pa izgovorjene na način, ki onemogoča razkrivanje tajne. Dejstvo, da se pripadnika nekega poklica, v našem primeru obveščevalne službe, lahko dogovorita ali pogovorita tudi v okoliščinah, ko nista prepričana, da pogovora ne poslušata nihče, je vitalen interes vsake obveščevalne službe. Seveda tukaj ne govorimo o posebnih dogovorjenih kodah ali šifrirani komunikaciji, temveč o čisto vsakdanjih situacijah izmenjav mnenj med zaposlenimi v tovrstnih službah. Funkcionalno uspešen je tisti žargon, ki onemogoča drugim, tistim, ki skupini ne pripadajo, da pravilno, popolnoma in točno razumejo vsebino takšnega pogovora. Ta funkcija žargona je za tajne službe najbolj pomembna, saj je pri tajnem, obveščevalnem delu predpostavka, da nobena komunikacija ni stoočstotno tajna, postavljena na raven aksioma. Podobno srečujemo tudi pri policiji, kjer so pogovori za laične poslušalce popolna zmešnjava, iz katere se na da razbrati vsebine. (Quarantiello, 1998: 35.)

Žargon v obveščevalni službi je zaradi svoje praktičnosti in tajnosti značilen tako za komunikacijo kot tudi za poklicno identiteto v obveščevalni službi. S prihodom v obveščevalno službo se najprej soočimo z dejstvom, da ne razumemo medsebojne komunikacije starejših, izkušenejših kolegov. Razumemo sicer besede, saj izhajajo iz naše materinščine, toda ne razumemo nameravanega pomena, ki izhaja iz posameznih besednih zvez. Ta občutek se ureže v spomin vsakemu novincu in se mu kasneje zdi zabaven, saj žargon osvojijo relativno hitro in začetna zbeganost prepusti prostor občutkom pripadnosti tudi zaradi razumevanja in možnosti enakopravnega sodelovanja v komunikaciji.

3. PRIDOBIVANJE IN VZDRŽEVANJE POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Pogoj za vzpostavitev poklicne identitete v obveščevalni službi (ali katere koli poklicne identitete) je seveda zaposlitev v tovrstni službi. Zato se bom v tem poglavju ukvarjala najprej z vstopom v obveščevalno službo in v okviru tega s prehodnim obredom iz javnega v tajni svet.

Kadrovanje, izbira in sprejem v delovno razmerje so specifični v obveščevalni službi glede na javno upravo v celoti. Za tajne službe je značilno t. i. avtokadrovanje, zaposlovanje na podlagi priporočil in osebnih znanstev, otrok in sorodnikov zaposlenih ipd.³⁵ V šestnajstih letih dela v Sovi nisem izvedela za niti en sam primer, da se je v službi zaposlil nekdo brez priporočila nekoga izmed zaposlenih. Le enkrat v zgodovini slovenske obveščevalne službe je bil objavljen javni razpis za sprejem v takratno Varnostno informativno službo - VIS (junija 1991). Na razpis se je prijavilo večje število kandidatov, vsi sprejeti pa so že predhodno poznali nekoga od zaposlenih v VISU. Pojav, ki mu rečemo nepotizem³⁶ in ima vedno negativno konotacijo, je v primeru obveščevalnih služb običajna in dobrodošla praksa. Takšna ureditev se opravičuje s tem, da oseba, ki vstopa v obveščevalno službo, mora imeti neoporečno preteklost (v smislu stikov s tujimi varnostnimi organi, kriminalitete, v smislu lastnosti, ki bi osebo lahko kompromitirale in podobno). Zato mora vsak kandidat predhodno soglašati, da služba preveri vse navedbe iz njegovega življenjepisa, predvsem tiste, ki so relevantne za delo v obveščevalni službi. Če kandidata priporoči (nekdanji ali sedanji) uslužbenec, pomeni, da je neke vrste predhodno preverjanje že opravljeno in da predlagatelj garantira, jamči za kandidata, da ima tiste lastnosti, ki so potrebne za delo v obveščevalni službi.³⁷ To sicer ne pomeni, da se preverjanje ne opravi, je pa lažje, saj služba že ima nekoga, ki o preverjeni osebi veliko ve in lahko da prve potrebne informacije. Za območje Vzhodne Evrope je bilo v obdobju pred koncem hladne vojne značilno, da je bila za vstop v

³⁵ Člen 28 Zakona o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji omogoča, da se:

»(1) Delovno razmerje v agenciji lahko sklene brez objave oziroma razpisa.

(2) Kandidatu, s katerim ne bo sklenjeno delovno razmerje, agencija ni dolžna sporočiti razlogov za svojo odločitev.«

³⁶ Nepotizem razumem kot omogočanje dobrih družbenih položajev sorodnikom (v ožjem smislu) in tudi prijateljem (v širšem smislu).

³⁷ Gehlen, ustanovitelj BND pod vodstvom CIE, je do leta 1968 zaposlil šestnajst svojih sorodnikov. Konec šestdesetih so v zahodnonemški obveščevalni službi našli okoli 130 sorodnikov dobro plačanih strokovnjakov BND, ki so delali kot arhivarji, obdelovalci podatkov, knjigovodje ipd. Mnoge med njimi so na njihovih delovnih mestih videvali zelo redko, plačo pa so zelo redno prejeli. Eden privilegiranih sorodnikov je tako postal drugi človek rezidence nemške službe v Parizu, čeprav ni znal niti besedice francosko. Težavo so rešili tako, da so mu dodelili prevajalca, prijateljsko razpoloženega Alzačana z odličnim znanjem nemščine, ki ga je spremljal pri delu. Torej, vohun s prevajalcem! (Schmidt-Eemboom, 1993: 333.) Nepotizem v kadrovanju naj bi dosegel svoj vrhunec v sovjetski obveščevalno-varnostni službi KGB. Takšna zaposlitev v nekdanji Sovjetski zvezi ni pomenila le službe, temveč avtomatično elitističen status, in to v družbi proklamiranih enakosti. Pomenila je možnost nakupovanja v posebnih trgovinah zaprtega tipa, pomenila je dostop do tujih konvertibilnih valut, do blaga »z gnilega Zahoda«, višji standard in nepojmljivo moč odločanja o usodi drugih. (Barron; XX: 54.)

takratno tajno službo pomembna politična pripadnost oz. je kandidat moral izhajati iz politično primerne družine, lojalne režimu. V Sloveniji je bilo podobno, čeprav se ni izvajalo tako rigidno kot v drugih državah. Marsikateri uslužbenec slovenske Službe državne varnosti (SDV) ni bil član Zveze komunistov, kar je bilo skoraj nepojmljivo v nekaterih drugih republikah nekdanje zvezne države. Po letu 1991 za vstop v obveščevalno službo ni pomembna politična pripadnost, toda če upoštevamo prej omenjeno avtokadrovanje je jasno, da se bistvene spremembe niso zgodile. Enako velja za obveščevalne službe drugih držav: večina jih kadruje na določenih univerzah, kjer npr. imajo na zvezi³⁸ enega ali več profesorjev, ki med svojimi študenti izberejo in priporočijo tiste, za katere ocenijo, da bi bili primerni za delo v obveščevalni dejavnosti. Tako odbranega kandidata služba temeljito preveri, in če je preverka pozitivna³⁹ ter kandidat soglaša, se lahko zaposli v obveščevalni službi praviloma za določen čas⁴⁰ (konkretne rešitve so različne v posameznih službah). Vsi procesi v zvezi s poklicno identiteto v obveščevalni službi se začnejo z vstopom vanjo,⁴¹ ki mu sledijo postopki pridobivanja in vzdrževanja le-te. Zato sem poskušala najprej raziskati, kako poteka prvi stik s službo oz. kako se začne vzpostavitev poklicne identitete v obveščevalni službi.

³⁸ Imeti na zvezi pomeni, da je služba v rednih stikih z določeno osebo, ji zaupa določene naloge, ni pa ta oseba tajni sodelavec ali agent službe.

³⁹ Pozitivna preverka pomeni, da med zbranimi podatki ni takšnih, ki bi onemogočali zaposlitev v obveščevalni službi.

⁴⁰ Praviloma za določen čas zato, ker nobena preverka ni popolna, je le preliminarna ocena in šele skozi prve mesece v službi, v postopkih izobraževanja in urjenja se pokaže ali je kandidat dejansko primeren za delo v obveščevalni službi ali ne.

⁴¹ Izjema so osebe, ki se že v družini, v otroštvu srečajo z dejstvi, vezanimi na obveščevalno službo in se skozi opazovanje svojega starša/ev na določen način pripravijo na sprejem poklicne identitete (ali pa jo zavračajo). Ta pojav je seveda izredno kompleksen in ni namen te naloge, da bi poskušala ponuditi odgovore na tovrstna vprašanja. Za potrebe pričujoče naloge je relevantna ugotovitev, da je pri pripadnikih t. i. druge generacije poklicna identiteta v obveščevalni službi bolj samoumevna, lažje sprejeta in trdneje zasidrana. Ti ljudje že poznajo vrsto pravil po katerih se jim bo treba ravnati, se jim ne zdijo tuja, ravno nasprotno, domača so in znana. Kot sem že omenila v podpoglavju 1.6 o poklicni identiteti v obveščevalni službi, je ta zelo močna, vpliva tudi na zasebno življenje posameznika in ga spremlja vse življenje. Zato je razumljiv vpliv na družino, način življenja v družini in oblikovanje t. i. druge generacije.

3.1 VSTOP V OBVEŠČEVALNO SLUŽBO

Prvi stik z obveščevalno službo in sam formalen nastop v službi je poseben. Oseba iz zunanjega sveta vstopi v območje, stavbo, prostore, v katere lahko vstopajo le nekateri posamezniki. Ti prostori so za zunanji svet nepredušno zaprti in varovani, gibanje po teh območjih je restriktivno, nadzorovano. Že samo dejstvo, da oseba lahko vstopi v ta prostor je nekaj posebnega in jo navdaja z občutki, da počne nekaj, kar večina zunanjega sveta ne more in ne sme. Vsi postopki s tem v zvezi so naravnani v to smer: ugotavljanje osebne identitete na vhodu, preverjanje, če je oseba dejansko na seznamu najavljenih obiskovalcev, začasen odvzem mobilnega telefona, prehod skozi detektor kovin, oseba ne more sama oditi do določene pisarne (ponavadi je to kadrovska služba), temveč je vedno v spremstvu, dobi posebno kartico z napisom obiskovalec, ki jo mora nositi na vidnem mestu (vsi, ki jih srečuje na poti do kadrovske službe, pa imajo drugačne kartice). Naslednji korak je seznanitev z vrsto varnostnih pravil, katera mora upoštevati ne le pri svojem delu, temveč celo pri svojem zasebnem življenju. Prvo opozorilo se praviloma nanaša na oznanjanje same zaposlitve. Tako postane eno najbolj običajnih in navadnih vprašanj v naključnih srečanjih: »Kje ste pa v službi?« za uslužbenca obveščevalne službe vse prej kot navadno in lahko. Posamezne službe različno urejajo to področje. Britanska obveščevalna služba MI6 za svoje uslužbence priskrbi legendo oz. zaposlitev, ki zdrži preverjanje in jo uslužbenec lahko uporabi za pravni promet v državi ter v zasebnem življenju (ministrstvo za finance, ministrstvo za zunanje zadeve ipd). Podobno je pri nas: uslužbencem se odsvetuje, da povedo kje so zaposleni, je pa vsakokratna odločitev o tem prepuščena presoji posameznika. Ni dvoma, da so ožji člani družine kot tudi najboljši prijatelji vedno seznanjeni s tem dejstvom, je pa Slovenija dokaj majhna in zelo malo je uslužbencev, ki niso bili vsaj enkrat v neprijetnih okoliščinah ob tem enostavnem vprašanju. Tudi Sova omogoča svojim uslužbencem legitimen naziv zaposlitve za posle pravnega in finančnega prometa, toda to je le en segment posameznikovega življenja in možnosti za zaplet je še veliko.⁴² Nadalje je novi uslužbenec seznanjen z vrsto pravil, ki so večinoma omejevalne narave, kot na primer varnostne omejitve v zvezi z zasebnimi potovanji v tujino.⁴³ Temu sledijo postopki izdelave identifikacijske kartice, službene izkaznice, dodelitev mentorja, pisarne, usposabljanje in urjenje in končno, sprejem za nedoločen čas ter razporeditev na delovno mesto ter zaupanje prvih delovnih nalog.

⁴² V neki večji družbi se je po naključju znašel tudi uslužbenec Sove. Med medsebojnim spoznavanjem je povedal, da je v službi na občini, v enem izmed oddelkov. Nato se je odzvala ena izmed prisotnih, rekoč, da je predstojnica kadrovske službe te občine in da ga nikoli ni videla ali slišala zanj.

⁴³ Med hladno vojno uslužbenci Kanadske varnostno obveščevalne službe (Canadian Security and Intelligence Service – CSIS) niso smeli potovati v nobeno vzhodnoevropsko državo, celo v Jugoslavijo ne. Danes v večini obveščevalnih služb ni omejitev, je le obveznost vsakega uslužbenca, da prijavi nameravano potovanje v tujino in po vrnitvi poroča o morebitnih nenavadnih dogodkih.

Posamezne službe imajo različno prakso, zato omenjeno obdobje lahko traja od enega do petih let. Prav tako je glede na različne prakse v tem obdobju možno prepoznati različne postopke, ki jih lahko razumemo kot prehodne obrede ali iniciacijo ter prisega in zaobljube, ki to iniciacijo spremljajo. V nadaljevanju sem natančneje opredelila ene in druge.

3.1.1 PREHODNI OBRED, INICIACIJA

Prehodni obredi so izjemno, bistveno pomembni za pridobivanje, oblikovanje in krepitev identitete, saj »obeležijo prehod iz enega statusa v drugega.« (Južnič, 1993: 218, 219.) Obredi so zato, ker so ponavadi ritualizirani,⁴⁴ ker je njihov način izvajanja vnaprej predpisan in določen in se vedno izvajajo na enak način in zavedanje o tem dodatno vpliva na udeležence takšnega dogajanja. (Ingold, 1994: 613.) Prehodni so zato, ker obeležijo prehod posameznika iz enega statusa v drugega. (Južnič, 1993: 219.) Pri tem lahko gre za status, ki ga posameznik že ima in se ga s prehodnim obredom le prepozna in potrdi ali pa se s samim prehodnim obredom posamezniku podeli nov status; načini in intenzitete pa so vselej različni. Obstajajo trije ključni elementi, ki veljajo za skorajda splošne v vseh prehodnih obredih (Južnič, 1993: 220.):

- A. Prekinitev s starim statusom – separacija;
- B. Stanje prehodnosti, čas, ko čakamo na nov status – tranzicija;
- C. Vključitev v polnovredno članstvo, prevzem novega statusa – inkorporacija.

Iniciacija je manifestacija prehodnega obreda ali »obredno sprejetje v kako razpoznavno skupnost.« (Južnič, 1993: 221.) Tukaj bi dodala, da je dejansko pomembno, kaj posameznik subjektivno začuti kot iniciacijo in da obred ni nujno navzven vidna manifestacija. Zato iniciacijo razumem širše kot to navaja profesor Južnič, tudi kot subjektivno doživetje trenutka vstopa v skupnost.

Pri vstopanju v obveščevalno službo lahko najdemo vse elemente prehodnega obreda:

- a) Separacija se zgodi že pri prvem stiku z obveščevalno službo, ob prvih varnostnih opozorilih glede oznanjanja zaposlitve. Že samo to dejstvo spremeni način vzpostavljanja socialnih stikov posameznika, spremeni njegov odnos z znanci in s prijatelji, prekine njegov prejšnji status.⁴⁵ Nekatere službe to opravijo z nadevanjem novega imena. S tem dejansko odpravijo enega temeljev osebne identitete in omogočijo še učinkovitejše uveljavljanje poklicne identitete. Ob vstopu v službo oseba dobi novo tajno ime, ki ima namen identifikacije le znotraj službe. Sodelavci se poznajo le pod tem lažnim

⁴⁴ Ritualizacija pomeni določeno teatralnost, dramatizacijo, pomeni, da gre za vnaprej določene postopke, ki celotnemu dogajanju dajo poseben pomen. (Južnič, 1993: 218.)

⁴⁵ Nekaj primerov glede tega je navedenih v podpoglavju Tajnost in delo s tajnostjo.

imenom, to so edina imena, ki jih vsebuje interni telefonski imenik. Glede na položaj in sredino, iz katere prihajajo, si nekateri novi uslužbenci ime lahko sami izberejo. Ustrezen oddelek službe pa seveda skrbi za to, da se imena ne podvajajo. (Schmidt-Eemboom, 1993: 317.)

- b) Šolanje, urjenje in usposabljanje lahko razumemo kot čakanje in priprave na prevzem novega statusa, proces tranzicije. Dolžina tega procesa je zelo različna: v Kanadski varnostno obveščevalni službi CSIS šolanje in urjenje traja pet let in se periodično prekinja z izpiti in drugimi načini preverjanja znanja in usposobljenosti. Ves ta čas ima služba pravica odpovedati kandidatu delovno razmerje zaradi neopravljene obveznosti ali neizpolnjenih pričakovanj.⁴⁶ Veliki obveščevalni sistemi imajo svoje šole, na katerih že veljajo načela tajnosti in skritosti. Seveda so to zaprti kompleksi, nedostopni celo strokovni javnosti. Takšna urjenja lahko trajajo več let in šele po opravljenih preizkusih znanja ter usposobljenosti kandidati postanejo polnopravni člani obveščevalne skupnosti. V ameriški centralni obveščevalni agenciji CII šolanje traja dve leti in ves ta čas ima oseba tranzicijski status pripravnik – *career trainee* – CT. (Marchetti, Marks, 1976: 301.) Predhodnica današnje Sove – VIS je imela nekoliko drugačno prakso: del urjenja je opravljalo ministrstvo za notranje zadeve kot usposabljanje za pooblaščen uradne osebe, saj je bil VIS del tega ministrstva in so bili njegovi uslužbenci istočasno uslužbenci MNZ s policijskimi pooblastili. Drug poseben del usposabljanja je izvajal VIS sam. V obdobju zvezne države Jugoslavije pa je bilo usposabljanje delavcev Službe državne varnosti centralizirano: vsi delavci SDV iz Jugoslavije so morali opraviti šestmesečni tečaj na Inštitutu za varnost v Beogradu.
- c) Tretji ključni element, inkorporacija, je ponavadi podpis pogodbe o zaposlitvi (npr. Sova danes), podpis izjave o molčečnosti (npr. nekoč SDV, KGB, CIA), izročitev službene izkaznice ali nek drug subjektivni moment (prva pohvala za opravljeno delo, vključitev v neformalne kroge uslužbencev). Ob sprejemu v CIO novi uslužbenec podpiše pogodbo, s katero se zaveže, da ne bo razkril nikakršnih podatkov, ki jih bo pridobil med svojim delom in ki se nanašajo na obveščevalne vire in metode, ne da bi prej dobil za to dovoljenje službe. Standardna formula te pogodbe vsebuje hude grožnje o kazenskem pregonu in obljubo, da se bo najmanjša kršitev kaznovala z najhujšimi kaznimi. Dejstvo je, da pri tem pogosto »pozabijo«, da je inštitut tajnosti namenjen zaščiti

⁴⁶ Vir: lastne ugotovitve

države in ne zaščiti službe kot posebne entitete. Zato pri teh pogodbah ponavadi zagrozijo s hujšim kaznimi kot jih predvideva zakonodaja in inštitut tajnosti razumejo v širšem pomenu.⁴⁷ (Marchetti, Marks, 1976: 21.) V obveščevalno-varnostni službi nekdanje Sovjetske zveze KGB (Komite gosudarstvene bezopasnosti - Komite državne varnosti) so ob vstopu v službo kandidati morali obvezno podpisati izjavo o molčečnosti. (Barron, 1074: 45.) Tovrstne izjave so ponavadi zapisane v dokaj ostrem tonu, kar pri vstopajočih v svet tajnosti izzove še močnejši učinek, ki deloma temelji tudi na strahu. Garant spoštovanja izjave je služba oz. Služba – z vsemi svojimi tajnimi metodami, močna in vseprisotna.

V Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji je večina uslužbenk in uslužbencev pripadnost agenciji začutila dokaj hitro, ponavadi po opravljenem pripravništvu in po uspešno opravljenih prvih nalogah: »ko sem prejel prvo pohvalo za opravljeno delo«; »ko so me starejši sodelavci sprejeli v svoj neformalni, prijateljski krog.« Tukaj gre za izjemno subjektivno kategorijo, ki je prav tako povezana s senzibilnostjo posameznika, njegovo zmožnostjo, da začuti trenutek pripadanja neki skupini ter da to tudi artikulira. Nekaj takšnih videnj na temo kdaj so začutili, da so del agencije, da pripadajo neki širši skupini, si zasluži omembo v celoti:

»Da sem uslužbenka agencije sem občutila zelo hitro. Občutek pripadnosti se je začel graditi na osnovi principa »ne smeš« (ne smeš povedati kje delaš, kaj in s kom delaš). Ta princip

⁴⁷ Kazenska zakonodaja večine držav različno kvalificira kaznivo dejanje vohunstva in kaznivo dejanje izdaje državne skrivnosti. Prvo sankcionira primere, ko posameznik tajne podatke zbira z namenom posredovanja le-teh tuji organizaciji, kot je to opredeljeno v 358. členu Kazenskega zakona R Slovenije:

- (1) »Kdor služi tuji državi ali tuji organizaciji ali njenemu agentu tako, da zbira zaupne vojaške, gospodarske ali uradne podatke ali dokumente, ali jim jih sporoči ali izroči, ali jim omogoči, da pridejo do njih, se kaznuje z zaporom od enega do osmih let.
- (2) Kdor v škodo Republike Slovenije ustvari za tujo državo ali tujo organizacijo obveščevalno službo, ali jo vodi, se kaznuje z zaporom najmanj treh let.
- (3) Kdor stopi v tujo obveščevalno službo iz prejšnjega odstavka, ali podpira njeno delo, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do petih let.«

drugo pa izdajo podatka ali dokumenta, ki je pravno določen oz. razglašen za tajnega kot je to opredeljeno v 359. členu KZ RS:

- (1) »Kdor v nasprotju s svojimi dolžnostmi varovanja državne tajnosti sporoči ali izroči komu podatke ali dokumente, ki so državna tajnost, ali mu kako drugače omogoči, da pride do njih, ali zbira takšne podatke z namenom, da jih izroči nepoklicani osebi, se kaznuje z zaporom od enega do osmih let.
- (2) Kdor drugemu sporoči podatke ali dokumente, za katere ve, da so državna tajnost in do katerih je prišel protipravno, se kaznuje z zaporom do petih let.
- (3) Če je dejanje iz prvega odstavka tega člena storjeno iz malomarnosti, se storilec kaznuje z zaporom do treh let.
- (4) Za državno tajnost se štejejo podatki in dokumenti, ki so z zakonom, ali z drugim predpisom ali sklepom pristojnega organa, izdanim na podlagi zakona, razglašeni za tajne in ki so tako pomembni, da so z njihovo izdajo nastale ali bi očitno lahko nastale škodljive posledice za varnost države ali za njene politične ali gospodarske koristi. Za državno tajnost se štejejo tudi podatki in dokumenti, ki so dostopni in zaupani samo določenim osebam in ki morajo ostati tajni zaradi njihovega izjemnega pomena za varnost države.«

Tako da pravno formalno ni vse v zvezi s tajno službo dejansko tudi tajno v smislu kazenske zakonodaje.

hitro vcepi občutek pripadnosti, čeprav je oblikovan na negativni in ne na afirmativni osnovi. Globlji občutek pripadnosti se je razvijal počasneje – celo nekaj let. K njemu so prispevali vse večje spoznavanje dela, izkazano zaupanje nadrejenih in še posebej spoznavanje kolektiva oziroma druženje s sodelavci tako v službi kot zunaj nje.«⁴⁸

»V strogo profesionalnem smislu je bil to trenutek, ko so se moji nadrejeni odzvali na rezultate mojega dela (povratne informacije) oziroma, ko so me o posamezni konkretni zadevi vprašali za mnenje. Seveda pa je zelo pomemben tudi družabni trenutek oziroma trenutek, ko so me (večinoma starejši) sodelavci sprejeli v že ustvarjen prijateljski neformalni krog, ki je povezan tudi zunaj delovnega časa.«⁴⁹

Večina je zaključek obdobja iniciacije oz. inkorporacijo povezala s prvimi konkretnimi nalogami in, kar je še bolj pomembno, s prvimi povratnimi informacijami, pohvalami in priznanji ter sprejemom v neformalne kroge zaposlenih. Zanimivi so bili odzivi uslužbencev v dislociranih enotah, ki so se le s težavo in zahvaljujoč praksi mesečnih pisem direktorja in čestitk za rojstni dan začeli počutiti kot del širše skupnosti in ne le majhnega kolektiva, kateremu so fizično pripadali.

Navedeno nas vodi k sklepu, da je za poklicno identiteto v obveščevalni službi značilen prehodni obred, s katerim se uslužbenec, pripadnik obveščevalne službe, dejansko odpove prejšnjemu statusu s tem, da ga bolj ali manj spremeni ali celo opusti; skozi šolanje in urjenje se pripravi na prevzem nove identitete, novega statusa, in ga z nekim činom ali dejanjem dejansko prevzame. Pri tem ni bistvenega pomena, kakšno je dejanje ali čin prevzema: lahko je podpis pogodbe, izjave, prevzem novega imena, dokumentov ali pa prva pohvala in priznanje za opravljeno delo ter druženje s sodelavci. Ta prehodni obred lahko razumemo kot iniciacijo takrat, ko je sam dogodek ritualiziran, njegov potek vnaprej določen, ponavadi s svečano formo – npr. svečan podpis izjave o molčečnosti ali svečana podelitev službenih izkaznic. Moji pogovori s sodelavci pa so pokazali, da je vlogo iniciacije odigral prvi odziv nadrejenih na opravljeno nalogo in sprejetje v neformalne kroge v službi.

Pomembno vlogo lahko igra tudi zaobljuba ali zaprisega, ki jo posameznik sprejme v okviru nekega obreda in je takrat lahko čin inkorporacije; če pa ni obrednega sprejemanja, lahko gre le za izjavo oz. skupni *credo*, ki spremlja in intenzivira samo iniciacijo. Več o zapriseгах in izjavah v nadaljevanju.

3.1.2 IZJAVA IN ZAPRISEGA

Veliko služb ima t. i. izjavo, ki jo na simboličen način prejme vsak uslužbenec in je ponavadi na vidnem mestu v stavbi obveščevalne službe, pri vhodu, včasih celo vklesana v steno ipd.

⁴⁸ Uslužbenka Sove, 14 let

⁴⁹ Uslužbenec Sove, 8 let

Namen teh izjav je, da deklarirajo cilje dela obveščevalne službe, opredelijo področje delovanja in poudarijo svojo pomembnost za usodo države in naroda. Ponavadi vsebujejo temeljna načela in principe. Vsebine teh izjav so skladno svojemu namenu spodbudne, pozitivno naravnane in poudarjajo pripadnost in lojalnost državi ter plemenitim ciljem. Tipičen primer takšne izjave je credo ameriške obveščevalne službe CIE⁵⁰ (www.fas.org). Že sam naziv izjave – *credo* (in ne *declaration* ali *statement*) implicira, da gre za besedilo, v katerega verjamejo uslužbenci CIE, načela in principe, ki so jim predani in v skladu s katerimi vedno delujejo. Sama izjava je spodbudna, povečuje službo, njene cilje razglasa za plemenite in nadvse pomembne, celo usodno pomembne, povečuje ljudi, ki v službi delajo in jih opisuje kot zavezane poklicu in resnici, ki vedno stremijo k večji kakovosti in učinkovitosti. Učinek takšne izjave je nedvomen – vsakega, ki je del te skupnosti, lahko navda s ponosom in z občutkom izjemne pomembnosti za državo kot celoto. In to je tudi njegov namen.

Izjava angleške varnostne službe MI5⁵¹ (www.fas.org) je v primerjavi s credom CIE bolj »na tleh«, bolj uradniška in enostavna. Kratko in jasno opredeljuje cilje in področje dela službe, načine in metode ter temeljna načela. Po mojem mnenju je osnovna razlika med temi izjavami v ciljni publiki. CIIN credo je namenjen uslužbencem, krepitvi njihove lojalnosti in občutka pripadanja agenciji in zavezanosti plemenitim ciljem. Izjava MI5 pa daje vtis, da je namenjena zunanjim dejavnikom, širši publiki, javnosti. Ocenjujem, da iz razlike v namenu izhajajo tudi razlike v načinu podajanja vsebine.

V Kanadski varnostno-obveščevalni službi – CSIS so se odločili za nekoliko drugačno rešitev – prisego. Prisega je že po svoji definiciji močnejša, saj pomeni obljubo vernosti in lojalnosti. (Južnič, 1993: 227.) V CSIS imajo z zakonom o službi določeni prisegi: o strokovnosti in o varovanju tajnosti. Izjava o strokovnosti je dejansko zaobljuba novega uslužbenca, da bo delal po načelih stroke, prisega o varovanju tajnosti pa je dejansko zelo podobna prej omenjeni izjavi o molčečnosti, ki jo je poznala nekdanja Služba državne varnosti v Sloveniji. Žal nimam konkretnih spoznanj o tem na kakšen način prisegajo novi uslužbenci CSIS, lahko pa domnevam, da gre za svečan čin, morda z roko na Svetem pismu, ki se izvaja skupinsko ali posamično. Prav tako je lahko ravno prisega in podpis tisti trenutek, od katerega se šteje, da je nekdo polnopravni pripadnik CSIS.

Tudi Slovenska obveščevalno-varnostna agencija ima izjavo,⁵² ki pa ni zaživela. Bila je napisana leta 2001; v začetku leta 2007, ko sem potrebovala njeno besedilo za to nalogo, sem jo komaj našla. Razlogi so verjetno v dejstvu, da dosedanja praksa tega ni poznala in da je bila izjava vezana na takratno vodstvo službe in njegove vizije (ki so bile sicer najbolj pozitivne in obetajoče od leta 1991 do danes) ter je bila dejansko izjava o politiki kakovosti in

⁵⁰ Besedilo "creda" v angleščini in slovenščini je v prilogi, str. 89.

⁵¹ Besedilo izjave MI5 v angleščini in slovenščini je v prilogi, str. 90.

⁵² Besedilo izjave je v prilogi, str. 92.

ne o pripadnosti službi ali službi kot subjektu *sui generis*. Izjava se je ukvarjala s celotno dejavnostjo službe, položajem zaposlenih, njihovim razvojem in razvojem službe v celoti ter z demistifikacijo ali natančneje destigmatizacijo službe. Sova je namreč pravna naslednica VISA in pred njim SDV⁵³ in je bila med nastajanjem izjave močno občutiti potrebo, da se služba ravno zaradi preteklosti v nekdanji zvezni državi Jugoslaviji osvobodi predsodkov, vezanih na delo tajne policije. Dejstvo je, da je bila transformacija službe korenita, da se je iz tajne policije prelevila v sodobno obveščevalno službo brez policijskih pooblastil, kot tudi, da javnost (razen politike in dela strokovne javnosti) o tem ni vedela veliko. Tako namen te izjave ni bil okrepiti občutka pripadnosti uslužbencev, temveč obvestiti vsaj politično javnost o tem kako služba deluje, kako je umeščena v družbenopolitični sistem, da je vsako njeno početje zakonito in nadzorovano. Tudi to, da izjava ni bila namenjena uslužbencem, je eden razlogov, da se ti niso niti poskušali identificirati z njo.

Nekdanja Služba državne varnosti, ki je v Sloveniji delovala do osamosvojitve in se je preoblikovala v Varnostno-informativno službo takoj po osamosvojitveni vojni, je poznala neke vrste izjavo o molčečnosti. Vsebina izjave je bila predvsem izjava o varovanju tajnosti in posledicah morebitnega nespoštovanja varovanja le-te. Danes imajo uslužbenci SOVE v pogodbi o zaposlitvi člen, ki jih zavezuje k molčečnosti. Skrit je v množici drugih členov, ne pritegne posebne pozornosti in seveda ne povzroči posebne reakcije. To rešitev osebno ocenjujem kot neprimerno, saj je tovrsten čin - podpis izjave ali zaprisege lahko iniciacija z vsemi implikacijami: izjemno pomemben občutek vstopa v neko skupnost, začetek občutenja pripadanja neki celoti, kar vse skupaj deluje le spodbudno in okrepi posameznikova prizadevanja za uspešno izvrševanje nalog. Z opustitvijo tega dejanja se poskuša uslužbenec »poriniti v isti koš« z vsemi ostali javnimi uslužbenci,⁵⁴ kar pa v končni fazi ni izvedljivo, še manj pa smotrno ali koristno. Uslužbenec ministrstva za zdravje lahko brez obotavljanja pove vsakemu, kje je v službi; odpotuje v tujino brez predhodne napovedi, stavka, v družbi se pritožuje čez nadrejenega ipd. Uslužbenec Sove vsega tega ne more početi. Za omejeno pravico do stavke sicer prejme dodatek k plači, vse drugo pa lahko kompenzira z občutkom pripadnosti, z občutkom, da dela neposredno na zaščiti najbolj vitalnih interesov svoje države. Začetek v pridobivanju tega občutka pa je lahko ravno manjkajoča izjava oz. zaprisega.

⁵³ Več o tem v podglavju Kratek oris zgodovine obveščevalnih služb/Zgodovina obveščevalnih služb v Sloveniji

⁵⁴ Gre za nadaljevanje omenjene demistifikacije, le da sta pot in način zgrešena in absurda.

3.2 PRIDOBIVANJE IN VZDRŽEVANJE POKLICNE IDENTITETE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Z vstopom v obveščevalno službo se začne pridobivanje in vzdrževanje poklicne identitete v obveščevalni službi. V nadaljevanju sem se ukvarjala s tistimi dejavniki tega procesa, za katere sem ocenila, da bistveno prispevajo in vplivajo nanj. Vsakemu novincu v obveščevalni službi se najprej poudari lojalnost kot temeljna vrednota in tudi ko pogleda okoli sebe, zelo hitro ugotovi, da lojalnost ni le proklamirana in se manifestira skozi vse dejavnosti v zvezi s službo. Ravno tako se začne srečevati z miti – z zgodbami, ki so za novinca nadvse zanimive, ko mu novi sodelavci pripovedujejo o svojih in izkušnjah kolegov, ki jih več ni. Poslušanje teh zgodb nedvomno krepi občutek pripadanja. Skozi poslušanje zgodb in s pretekom časa posameznik najprej začne razumevati in zatem tudi usvoji žargon in način komunikacije. Istočasno se povsod srečuje s simbolom službe in tudi to prispeva h krepitvi občutka pripadnosti. Že je ugotovil, da se najbolje počuti v krogu svojih kolegov, da se samo z njimi lahko pogovarja popolnoma sproščeno, brez nevarnosti, da bo rekel preveč, izdal kakšno skrivnost. Poznavanje nekaterih tajnih podatkov, poglobljena vedenja, dostopna redkim, mu že dajejo občutke, da razume več kot »navadni ljudje«. Istočasno se sreča s prvimi predsodki, nekateri znanci spremenijo odnos do njega po zaposlitvi v službi. K sreči, že ima nove prijatelje, in novo poklicno identiteto.

3.2.1. LOJALNOST

Pojem izvira iz francoskega pridevnika *loyal*, e in pomeni zvestobo postavam, dolžnostim in obveznostim. Prav tako pomeni privrženost kaki stvari, cilju, osebi, vrednotam itn. »V tem smislu izpolnjevanja dolžnosti in obveznosti je lojalnost tudi poštenost in odkritost v ravnanju in postopanju med sodelavci in tovariši.« (Južnič, 1993: 164.) Tako razumljena je lojalnost specifična oblika zvestobe kot človekove temeljne moralne vrednote in vrline.⁵⁵

Za pričujočo nalogo je pomembna lojalnost kot način kako se pripoznava, krepi in utrjuje pripadnost obveščevalni službi. (Južnič, 1993: 164.) Lojalnost je najbolj cenjena lastnost uslužbenca obveščevalne službe. Z lojalnostjo se lahko kompenzira nesposobnost, alkoholizem in cela vrsta slabih, negativnih lastnosti, ki se praviloma tolerirajo, če je izražena lojalnost. Najboljša vrsta lojalnosti je brezpogojna in ta omogoča nemoteno izvrševanje nalog. Brezpogojno lojalen uslužbenec se ne bo spraševal o moralnosti svojega početja ali njegovi upravičenosti. Ravno zato je zvestoba kot visoko cenjena temeljna vrednota lahko

⁵⁵ Več o tem Comte-Sponville, 2002: 25-40.

tudi negativna - tudi pripadniki SS-enot so bili zvesti. (Comte-Sponville, 2002: 29.) Načelo brezpogojne lojalnosti velja tudi na »zahodni strani sveta«. »CIA ni le tajna vohunska služba, je tudi bratstvo močnih posameznikov, ki prevzetno varujejo interese delodajalca. Lojalnost je verjetno najbolj cenjena lastnost v agenciji.« (Eliston, 2002: 1.) Lojalnost pa je tudi finančno ovrednotena, saj so uslužbenci večine služb deležni t. i. dodatka na stalnost. V Sloveniji je to določen odstotek plače, ki ga prejemajo uslužbenci za vsako leto dela v službi, neodvisno od dodatka za minulo delo, ki ga prejemajo vsi zaposleni.

Lojalnost se v obveščevalni službi kaže tudi na drug način: tudi v teh službah se pojavljajo nepravilnosti na delovno-pravnem področju, napak pri izplačevanju raznih nadomestil, določanju dopustov, napredovanju ipd., toda uslužbenci se zelo težko in relativno redko odločajo za uporabo instituta sodnega ali inšpekcijskega varstva. Takšna dejanja so rezultat tehtnega premisleka. Obveščanje nekoga »zunaj«, tudi če gre za sodišče ali inšpekcijske službe, legitimne dele javno-upravnega sistema, o zadevah, ki se godijo »znotraj«, je doživeto kot nelojalno. Seveda po sebi ni nelojalno uveljavljati zakonske pravice, toda že samo dejstvo, da se v zadevo vpleta nekdo »drug« iz »zunanjega sveta«, je doživeto kot nesprejemljivo, nelojalno, celo izdajalsko. Enako velja za obveščanje medijev o dogodkih v službi, četudi gre za odkrivanje nepravilnosti ali celo nezakonitosti. Tisti, ki izkažejo nelojalnost, so predmet vsesplošnega prezira in veljajo za izdajalce. Pod izdajalci pa tukaj ne razumem le tistih, ki so pričeli delo za neko drugo službo, temveč tudi tiste (oz. predvsem njih, saj so prvi itak kazensko preganjani), ki so se odločili razgrniti tančico skrivnosti v lastni državi, ker niso mogli privoliti v izkrivljena etična pravila v organizaciji. S stališča obveščevalne službe kot organizacije so izdajalci predvsem drugi. Prvi so izdali državo in so vsesplošno prepoznani kot izdajalci. Drugi pa so izdali predvsem svojo »družino«, svoje »bratstvo«.

Lojalnost v obveščevalni službi se manifestira tudi v občutku, da je to zaposlitev za celo poklicno pot. V obveščevalno službo lahko prideš iz kakšne druge službe, če pa jo zapustiš zaradi druge zaposlitve, se to začuti kot nelojalnost. Osebno poznam nekaj primerov uslužbencev, ki so v nekem obdobju svoje poklicne poti službo zapustili za krajšo dobo (3-5 let) in se vrnil. Teh vrnitev ni bilo veliko, toda nobenemu izmed njih sodelavci niso odpustili tistega časa odsotnosti. Vsakokrat, ko se o tej osebi pogovarjajo (čeprav je od tega minilo že 15 let), bodo z nekoliko zaničevalnim tonom zanesljivo omenili, da je ta-in-ta imel »prekinitev.«⁵⁶ Tudi sama sem začutila podobno, ko sem se po dveh letih dela v tujini (kamor me je sicer napotila služba, torej je nisem zapustila, le fizično nisem bila vseskozi prisotna) vrnila na delo na sedež agencije. Trajalo je vsaj pol leta, da so se sodelavci počasi začeli privajati na mojo prisotnost in me vključevati na sezname vabljenih za različne neformalne

⁵⁶ »prekinitev« zato ker imajo uslužbenci SOVE štetje delovne dobe s povečanjem in tisti, ki službo za določen čas zapusti ima prekinitev v tem štetju.

priložnosti. Nekaj mesecev so se v moji prisotnosti vedli, kot da so čutili nelagodje in me obravnavali kot nekoga, ki si mora še zaslužiti zaupanje, kljub temu da so me poznali in delali z menoj že toliko let.

Prav ta močna komponenta lojalnosti po moji oceni igra pomembno vlogo v preobrazbah obveščevalnih služb. Obveščevalno službo Zahodne Nemčije BND (Bundesnachrichtendienst – Zvezna obveščevalna služba) je po II. svetovni vojni in pod pokroviteljstvom ZDA ustanovil nekdanji uslužbenec obveščevalne službe nacističnega Tretjega rajha Richard Gehlen s pomočjo svojih sodelavcev in kolegov. (Schmidt-Eemboom, 1993: 333.) Tudi v vzhodnoevropskih državah so se službe po letu 1990 iz tajnih političnih policij preobrazile v sodobne obveščevalne sisteme. V večini teh primerov so ostali isti ljudje – jasno ne vsi. Ponavadi so zamenjave in upokojitve zajele vodilni kader, le peščica držav se je odločila za radikalen rez, toda tudi tam so povabili k sodelovanju določeno število ljudi, ki »obvladajo obrt«. To so bili večinoma tisti, ki se niso ukvarjali s t. i. »notranjo problematiko«, torej tisti obveščevalci, ki niso delali v funkciji tajne politične policije. Ti niso imeli nobenih težav s svojo lojalnostjo – država je ostala ista, služba se je sicer preimenovala, metode so enake kot prej, nekdanji sovražnik je današnji zaveznik, toda to so le variacije na isto temo. Po besedah nekdanjega šefa tajnih služb ZDA Richarda Bissella občutijo ljudje v CII »neko višjo zvestobo in delujejo v skladu s to višjo zvestobo.« Sposobni morajo biti, da prelomijo prejete norme integritete in spodobnosti, če tako zahtevajo cilji CIE. Bissell je v nekem TV-intervjuju leta 1955 priznal, da operativci CIE občasno izvajajo akcije, ki so »v nasprotju z njihovimi moralnimi načeli«, vendar mislijo, da je »etika ... hladne vojne neskončno lažja kot morala skoraj vseh vročih vojn, tako da v tem nisem nikoli videl resnega problema.« (Marchetti, Marks, 1976: 276.)

Seveda, če bi bila ta lojalnost tako brezpogojna in vseveljavna, se ne bi nikoli pojavilo izdajstvo, delo za več služb oz. držav. Skozi raziskovanje tega pojava sem ugotovila, da obstajata dve vrsti odklona od lojalnosti. V prvem primeru se pojmovanje lojalnosti razširi in lahko gre celo za lojalnost višjemu cilju, nečemu, kar je večje od obveščevalne službe same: obveščevalni dejavnosti kot celoti, narodu ali celo konkretnim posameznikom. Eden takšnih primerov širše lojalnosti je bila Gabi, katere primer je podrobno opisan v prilogi te naloge.⁵⁷ Ta primer je jasna ilustracija, da lojalnost ni nujno vezana na enega samega delodajalca, saj je bila Gabi lojalna obema sovražnima službama, toda enemu narodu. Enako nam pove tudi izjava razvpitega agenta Stasija (Staatssicherheit – Državna varnost) Guentherja Guillauma, enega najožjih sodelavcev nekdanjega zahodnonemškega kanclerja Willija Brandta: »Spoštoval in služil sem le dvema človekoma v svojem življenju, Markusu Wolfu in Williju

⁵⁷ Glej prilogo, str. 94.

Brandtu.«⁵⁸ Oba primera sta z območja Zahodne/Vzhodne Nemčije in je verjetna razlaga, da je šlo za lojalnost višji kategoriji vrednot, dejstvo pa je, da sta obe osebi opravljali svoje naloge vestno in lojalno za obe strani.

Druga oblika odklona pa je skrajno nasprotje lojalnosti: defektizem ali prebežništvo. Ko uslužbenec ene obveščevalne službe le-to na skrivaj zapusti, odpotuje ali ostane v drugi državi in je na voljo tamkajšnji obveščevalni službi, se to imenuje prebeg. V angleščini je temu skoraj v popolnosti namenjen poseben glagol *to defect* oz. samostalnik *defector*. Skoraj, ker se uporablja tudi za tiste, ki zamenjajo politične barve, prestopijo iz ene stranke v drugo ali zapustijo družino v težavah, kar je vse označeno za izjemno neetično – tako kot izdaja »obveščevalne družine«.⁵⁹ Krti in prebežniki, predvsem pa zadnji, so največji odklon od sicer nadvse opevane lastnosti in značilnosti poklicne identitete v obveščevalni službi: lojalnosti. Spomnimo se besed iz Creda CIE: »Brezmejno smo lojalni eni drugim in našem skupnem cilju«. Motivi za prebeg so zelo pestri, toda vedno osebni, četudi so velikokrat zakrinkani v ideološke floskule: od želje po večjem materialnem imetju, blaginji, do ideoloških razočaranj in osebnih zamer. Statistično, glede na število vseh pripadnikov obveščevalnih služb, je število prebežnikov relativno majhno. S koncem hladne vojne (v obveščevalni skupnosti je to le premirje in ne resnični konec) se je to število še zmanjšalo. Nekaj primerov prebegov je opisanih v prilogi⁶⁰.

Na koncu tega podpoglavja bi rada opozorila na dejstvo, da občutek lojalnosti, če je vezan na ozko skupino kot je to služba, vsebuje tudi veliko negativne recipročnosti do širše skupnosti ter pozitivne v odnosu do lastne skupine. (Južnič, 1993: 164.) S to platjo lojalnosti se bom ukvarjala v delu o elitizmu oz. stigmatizaciji.

3.2.2 MIT

»Mit (*gr. mythos*: govor, »stara zgodba« in tako: bajka) je pripoved ali poročilo o nenavadnih, praviloma nadnaravnih zadevah: silah bogov, bajeslovnih bitjih, junakih razne vrste, vilah. To je tudi lahko predstava o nastanku sveta, o nastanku človeške vrste, kake posebne človeške skupine. Je nerealna predstava o dogodkih, pojavih, ljudeh. «(Južnič, 1993: 218.) Ena temeljnih funkcij mita je, da izraža temeljne kulturne principe, torej določena skupina skozi mite hvali in povzdiguje določene lastnosti ter graja in črni druge. Po Malinowskem sta mit in družbena realnost funkcionalno prepletena. (Ingold, 2002: 592.) Mit potrjuje, podpira in ohranja določeno družbeno stanje. Strukturalisti, čeprav zavračajo funkcionalizem

⁵⁸ Prvi je bil vodja vzhodnonemške tajne službe, drugi pa zahodnonemški kancler, pri katerem je bil Guillaume zaposlen (op.a.)

⁵⁹ "Defect vb to desert a cause or party often in order to espouse another, desert, rat; defection n conscious abandonment of allegiance or duty <defection from family responsibilities in times of troubles" The Merriam-Webster Thesaurus, Merriam-Webster, Incorporated, Publishers Springfield, Massachusetts, 1995

⁶⁰ Glej prilogo, str. 97.

Malinowskega, imajo le malo bolj abstraktno inačico tega: mit omogoča konceptualno (in ne normativno) podporo družbeni situaciji. Res je, da so za Levi-Straussa miti le vodnik za razumevanje drugih mitov ali le delno okno v etnografsko realnost. (Ingold, 2002: 593.) Ni pa moč zanikati učinka mitov, kar nas ponovno privede na začetek, torej funkcijo mita: ohranjanja skupinske identitete. Ni dvoma, da se pripadništvo neki skupini lahko le krepí s skupnimi zgodbami, miti. Tudi organizacija, ki hoče krepiti poklicno identiteto svojih članov, mora nenehno »oznanjati mite, prav posebej tiste, ki utrjujejo predstave o kar se da dolgem in nepretrganem obstoju in obstajanju določene človeške skupnosti ali skupine. Na ta način se vzpostavljajo ločenosti, pregrade do drugih, tistih, ki imajo drugačne mite.« (Južnič, 1993: 218-219.)

Mit kot sredstvo za ohranjanje in krepitev poklicne identitete ima pomembno vlogo v svetu obveščevalnih služb. Zgodbe iz tega sveta skoraj nikoli niso zgodovinsko natančni povzetki določenih akcij in delovanja obveščevalnih služb, saj so ti možni le po daljšem časovnem obdobju (zaradi varnosti, zaščite virov, možne kompromitacije metod dela obveščevalnih služb ipd.) in celo takrat pomanjkljivi zaradi preteka časa, pomanjkljive dokumentacije ipd. Vse to pušča precej prostora za domišljijo, s katero se zapolnjujejo luknje v zgodbah. Zaradi dolgotrajne nedostopnosti arhivskega gradiva ali možne nepopolnosti in prirejenosti, se pisanju o vlogi in prispevku obveščevalne skupnosti zgodovinskim dogodkom izogibajo celo zgodovinarji. Ti se pri svojem delu opirajo na dokumentacijo, obveščevalna dejavnost pa temelji na zanikanju, ponarejanju in uničevanju le-te. Tudi ko je dokumentacija na voljo je ne po naključju, neurejena in polna netočnosti. Tako je tajnost pomemben dejavnik v nastajanju mitov v obveščevalnem poklicu. Ravno tajnost je vedno spodbujala upodabljanje tega poklica v književnosti in, kar je bilo še bolj odmevno, v filmski umetnosti. Veliko število filmov je bilo posnetih o izjemno uspešnih vohunih, ki so se vračali živi iz povsem nemogočih razmer, bili so lepi, pametni, šarmantni, zbujaali so pozornost, kjer koli so se pojavili. Seveda je takšna upodobitev zanimiva za prej navedene umetniške zvrsti, toda popolnoma nesprejemljiva v vsakdanjem življenju. Za poklicnega obveščevalca je zelo pomembno, da »ne pade v oči«⁶¹ - James Bond v tem poklicu ne bi vzdržal niti en teden. Filmi so ustvarili tudi mit o videzu obveščevalca, z dvignjenim ovratnikom dežnega plašča in s klobukom, potisnjenim na čelo. V vseh letih v obveščevalni službi nisem srečala niti enega, ki bi ustrezal temu opisu.

⁶¹ »Na videz ni bilo na njem nič posebnega: nekdo je o njem rekel, da bi bil celo na prazni ulici tako rekoč neopazen. Pridobili so ga še v brezskrbnih časih Mosada, ko je bil sloves službe neomadeževan. Njegov potencial so opazili med obveznim služenjem vojaškega roka v Izraelu, ko so ga po začetnem urjenju vpoklicali v letalsko obveščevalno službo. Slovel je po svoji nadarjenosti za jezike (govoril je angleško, francosko in nemško), pa tudi po drugih lastnostih: znal je popolnjevati vrzeli v primerih in sklepati na podlagi domnev, zavedal pa se je tudi omejitev pri tem. Predvsem pa je imel naraven dar manipuliranja z ljudmi: lahko jih je prepričal, jih pridobil z laskanjem ali pa z grožnjami, če ni uspelo nič drugega.« (Gordon, 2002: 11, 12.)

Zelo znan mit je zgodba o Mata Hari,⁶² ki velja za eno najbolj uspešnih vohunk vseh časov. Mata Hari naj bi največje državne skrivnosti izvabljala v svoji postelji, do katere pa je »žrtve« privedel njen zapeljivi ples, za to plemenito in požrtvovalno početje pa plačala najvišjo možno ceno. (Berndorf, Ladoux, Johnson, 1949: 130-147.) Ko so postala arhivska gradiva iz časa njenega delovanja javna, se je za upravičeno pokazala dilema ali je Margareta Zelle sploh bila vohunka in čigava. Če je to dejansko bila, je bila v tem svojem drugem in tajnem poklicu slaba in neuspešna. Nekaj pa zanesljivo drži: s svojo očarljivostjo in mrežo socialnih stikov je predstavljala svojevrstno varnostno tveganje ne le za Francoze, temveč tudi za Nemce in – bila je vojna. Ko so jo ustrelili, je bila Margareta stara le 37 let.

Ustvarjanje mitov o delovanju obveščevalnih služb ni proces, ki bi se odvijal brez njihove vednosti ali kakršne koli vloge. Pisatelji tega žanra, svetovalci producentovskih hiš in filmskih režiserjev so ponavadi upokojeni obveščevalci, ki črpajo iz svojih izkušenj. Seveda mit povratno deluje na svoj vir v širšem smislu – na obveščevalno službo. »Oče« Jamesa Bonda, Ian Fleming, je po krajši novinarski in borzni karieri leta 1939 pričel delo v obveščevalni službi angleške mornarice. Po svojih predstojnikih kontraadmiralu Johnu Godfreyu in direktorju enega oddelka MI5 Maxwellu Knightu je oblikoval Bondovega šefa »M«. Ianov brat Peter pa je delal v SOE (Special Operations Executive - angleška specialna enota), tako so tudi te zgodbe v nekoliko spremenjenih oblikah romale v zgodbe o Jamesu Bondu. (Polmar, Alen, 1998: 212,336.) Graham Greene, angleški romanopisec, avtor znanega roma Naš človek v Havani⁶³ je bil uslužbenec MI6: »Zdi se mi, da vsak romanopisec ima nekaj skupnega z vohunom; opazuje, prisluškuje, išče motive in analizira značaje«, je enkrat izjavil. Za MI6 ga je pridobila njegova sestra, ki je bila tam zaposlena, on pa je delal v oddelku Kima Philbyja,⁶⁴ od koder je kot operativec MI6 odšel v Sierra Leone in na Portugalsko. Leta 1945 je zapustil MI6, nekaj časa prebil v obveščevalnem oddelku angleškega zunanjega ministrstva, ko ga je premagala želja po pisanju, čeprav je ves ta čas ustvarjal tudi na literarnem področju. Njegove knjige so tako dobro prikazovale obveščevalno delo (npr. Tretji človek), da so v KGB ves čas bili prepričani, da je avtor še vedno na zvezi angleške službe. (Polmar, Alen, 1998: 242.) Uslužbenec in vseskozi na zvezi službe oz. njen

⁶² V resnici je bila Margareta Zelle hči trgovca s klobuki, ki se je na Nizozemsko priselil z Jave in se poročil z domačinko. S petnajstimi leti so jo poročili z nizozemskim oficirjem in z njim je odšla v prekomorske kolonije takratne Nizozemske. Mož je pil in jo zlorabljal ter navajal k prostituciji. Ko je zakon propadel in vse premoženje bilo zarubljeno, jo je mož s hčerko zapustil, se je Margareta odpravila v Pariz, kjer se je ukvarjala z edino obrtjo, ki jo je poznala: s prostitucijo. Zaradi svoje lepote je v poklicu hitro »napredovala« in postala plesalka. Ime Mata Hari si je sama nadela, pomenilo je »oko dneva« oz. sonce v malajščini. Ker so bile njene plesne predstave v tistem času (začetek 20. stoletja) izjemno drzne (bila je zelo pomanjkljivo oblečena) je postala zelo popularna v celi Evropi in kot tako so si je hiteli privoščiti le najvplivnejši in najbogatejši, torej tisti, ki so poznali tudi skrivnosti – njena popularnost pa je bila na višku med I. svetovno vojno. Leta 1917 so jo Francozi obsodili na smrt in ustrelili kot nemško vohunko. (Berndorf, Ladoux, Johnson, 1949: 130-147.)

⁶³ Roman Naš človek v Havani govori o človeku, ki, da bi prejemal plačila od obveščevalne službe za svoje informacije, si le-te kratko malo izmišlja. Izraz »naš človek v Havani« je zaradi romana postal sinonim za nekoga, ki službo »hrani« z lažnimi podatki in se kot metafora uporablja v običajni komunikaciji. (op. a.)

⁶⁴ Eden najbolj znanih krtov oz. prebežnikov v zgodovini obveščevalnih služb, pripadnik t. i. Kroga iz Cambrida (op. a.)

pogodbeni uslužbenec je bil tudi Howard E. Hunt, ki je pisal celo po naročilu CIE. Direktor CIE Richard Helms je verjel, da je to primeren način za popularizacijo poklica, njegovo romantizacijo, da je to način za doseg bolj pozitivnega sprejemanja CIE in njenih aktivnosti. Huntov lik je bil Peter Ward, antipod Jamesu Bondu. Hunt je sicer neslavno končal obe svoji karieri: aretirali so ga kot pripadnika skupine v okviru zadeve Watergate in obsodili na osem let zapora. (Polmar, Alen, 1998: 274.) John le Carre je psevdonim Davida Cornwella, uslužbenca britanske varnostne službe MI5. Njegovi romani so lahko dejansko učbeniki za uslužbenca tovrstnih služb. Z izjemno tankočutnostjo in s poznavanjem opisuje ne le dejanja in dogodke, ki so fikcija, temveč ljudi, zaposlene v obveščevalnih službah, njihove medsebojne odnose, razmišljanja ipd. In njegovi junaki dejansko niso fikcija, so kompilacija številnih njegovih kolegov. Po letu 1960 je iz MI5 prešel v MI6 in delal pod diplomatsko krinko v Bonnu in Hamburgu. (Polmar, Alen, 1998: 229.)

V vsaki službi poteka neke vrste interna mitologizacija. Praviloma namreč ni sprejemljivo razlagati o konkretnih primerih, ki jih je obveščevalec imel v svoji praksi – celo sodelavcem ne, saj v službi velja pravilo potrebe po vedenju: »veš tisto, kar za opravljanje svojih nalog moraš vedeti.« Pritisk pomanjkanja priznanja za dobro opravljeno delo pa je zelo močan in precej uslužbencev najde izhod v pripovedovanju nekoliko prirejenih resnic svojim sodelavcem, brez navedb konkretnih imen, krajev ipd. Interno kroženje takšnih zgodb, ki jim vsak udeleženec doda ščepec kakšne začimbe, pa ni nič drugega kot mitologizacija poklica. Pripovedujejo se tudi zgodbe o drugih, kolegih in sodelavcih, ki jih ni več v službi. Ponavadi zgodbe prihajajo od starejših uslužbencev, izhajajo iz preteklih časov in se ob ponovljenem pripovedovanju romantizirajo, dodajajo se jim primesi, ki iz akterjev delajo junake. Takšne so npr. zgodbe o tajnih preiskavah,⁶⁵ ki so jih uslužbenci opravljali v času Službe državne varnosti. Te zgodbe govorijo o vsakokratnem pogumu, zbranosti, strokovnosti in kasnejšem druženju. Danes izvajanje tovrstnih ukrepov ni dovoljeno in tako skozi dejanja ni možno preveriti točnosti teh zgodb, predvsem kar zadeva lastnosti njihovih akterjev, kar pa v nobenem primeru ne zmanjšuje njihove priljubljenosti in učinka. V vsakem primeru imajo ti miti pozitivno vlogo: promovirajo želene lastnosti kot so požrtvovalnost, ne oziraje se na lasten blagor ali življenje, pogum, izpostavljanje nevarnosti za dobro domovine ipd.

Zgodbe o obveščevalcih imajo jasno vlogo tj. poudarjanje in povečevanje tistih lastnosti, za katere obveščevalci sami menijo, da jih imajo: pogum, smelost, iznajdljivost, zavezanost k plemenitim ciljem, pomembnost opravljanja te dejavnosti za državo ipd. Skozi to pa se krepí občutek pripadnosti obveščevalni službi, saj zgodbe posredno navdajajo obveščevalce s ponosom, da so del tega čudovitega sveta, omogoča jim, da si sebe zamišljajo v opisanih okoliščinah in trenutkih, ko bi lahko pokazali svoj pogum in odločnost.

⁶⁵ Tajna preiskava je bila preiskava stanovanja ali službenih prostorov, ki jo je služba izvedla v tajnosti, v odsotnosti lastnika ali najemnika in na način, da le-ta ni mogel naknadno ugotoviti, da je bil nekdo v prostoru.

3.2.3 ŽARGON

Pojem žargona, kratko zgodovino in njegovo uporabo predvsem v smislu praktičnosti in možnosti tajnega sporazumevanja sem že opredelila v podpoglavju 2.2. V tem delu naloge se bom ukvarjala z njegovo integracijsko oz. s kohezivno funkcijo in ga bom poskušala opredeliti kot enega dejavnikov pridobivanja in vzdrževanja poklicne identitete v obveščevalni službi.

Socialna funkcija jezika je socialna integracija, med drugim tudi oblikovanje pripadnosti skozi socialno oz. jezikovno interakcijo. Toda čeprav govorimo isti jezik, govorimo različno. Individualnost v govoru je tisto, kar nas loči kot posameznike, skupne lastnosti govora pripadnikov neke skupine pa nas uvrščajo v to skupino. Z izborom določenega načina govora se uvrstimo v določeno skupino. Te skupine so lahko manjše ali večje tako kot razlike v govoru oz. jezikovne variacije. Diastratske razlike so lahko dane z rojstvom (npr. kaste), so pa lahko zavestno ustvarjene kot poudarek posebni družbeni identiteti. Verjetno je način govorjenja najlažja pot k ustvarjanju vtisa o pripadnosti govorca določeni družbeni skupini. (Južnič, 1983: 57.) Za pričujočo nalogo je relevantno, kako govorjenje določene različice jezika vpliva na skupino, ki ta jezik govori oz. kakšna je funkcija žargona glede na skupnost, ki ta žargon ustvarja, razvija in uporablja. V podpoglavju 2.2 sem že omenila razpredelnico po Burku in Porterju (Burk, Porter, 1995: 32.) in štiri funkcije žargona kot poklicnega jezika, razložila funkciji praktičnosti in tajnosti ter napovedala, da se bom v tem poglavju ukvarjala s funkcijami mistifikacije in simbolnosti žargona:

c) Mistifikacija⁶⁶

Jezik, ki je nerazumljiv za okolico in večino, daje občutek moči tistim, ki ga obvladajo, uporabljajo in razumejo, negovorcem pa ustvarja vtis, da se dogaja nekaj mističnega, skrivnostnega. Prvi dnevi v obveščevalni službi so tako nočna mora za vsakega novinca. Nenehno ga preveva občutek, da nima pojma, o čem ljudje okoli njega govorijo, ne razume pogovorov kolegov v pisarni, telefonskih pogovorov, ki jih po naključju sliši. Besede sicer razume, saj so del njegovega materinega jezika, toda konkretna uporaba, konteksti – vse to jih dela nerazumljive. Tako se tudi skozi uporabo žargona poklic dodatno mistificira, poudarja se pomen tajnosti, krepi občutek elitizma, nedosegljivosti, izbranosti.

d) Simbolnost

Ta funkcija je dejansko najpomembnejša za ustvarjanje občutka enotnosti, pripadanja. Po Walterju Nashu »*not only shop talk but also show talk*« oz. žargon izraža članstvo, pripadnost skupini, iz katere je nepoučen, naključen poslušalec izključen. Uporaba žargona

⁶⁶ Mistifikacijo razumem kot dejanja, usmerjena na ustvarjanje mističnosti, skrivnostnosti nekega početja.

je najmočnejše sredstvo vključenosti ali izključenosti oz. simbolizira vključenost ali izključenost iz določene skupine. (Nash, 1993: 54.) Izraža in krepi *esprit de corps*, tj. povezanost oz. občutek povezanosti v skupino, ki je ponavadi (čeprav ne vedno) moška. Zato ni naključje, da se ta oblika jezika razvija v totalitarnih ustanovah, v katerih se ljudje počutijo različni od ostalega sveta. V takšnih ustanovah je uporaba žargona obvezna. Prezem žargona pomeni uspešno opravljeno iniciacijo, uspešen rite de passage. Tudi obveščevalna služba je neke vrste totalitarna ustanova, saj njeni uslužbenci imajo močan občutek različnosti od ostalega sveta. Prav tako je to služba, ki je nastala in še vedno (kljub emancipaciji) deluje kot moška združba. Novinec (ali novinka) postane »eden izmed fantov«, ko začne razumevati pogovore okoli sebe in ko tisti, ki pridejo za njim, njega ne razumejo več. Govorci obveščevalnega žargona so člani mednarodne družčine, le-ta je neke vrste *lingua franca* za vse pripadnike tega poklica. Mrtva javka ali *dead drop*⁶⁷ - konkreten jezik ni pomemben, pomen izraza pa razumejo vsi, ki se s tem poklicem ukvarjajo.

Obveščevalni žargon povezuje poklic, ljudi in vtis, ki ga želijo ustvariti. Njegova socialna funkcija je očitna: olajša komunikacijo, poudari pripadnost skupini, je tudi navada, nezavedna izbira, odziv na določeno stimulacijo. Drugi je motiv izolacije, izločanja skupine od širše okolice, iz družbenega konteksta. Obveščevalni žargon dela na vključevanju in izključevanju. Tvoja govorica pove, da obvladaš svoje področje dela in da je to pravo področje, vredno obvladovanja. Impulz, da razglasiš svoje insiderstvo je istočasno želja, da se zaščitiš pred morebitnim sumom outsiderstva. Nihče ne prizna rad, da česa ne ve ali ne razume. Želja posameznika, da čimprej interiorizira žargon in občutek sramu, če v tem ni uspešen, sta tako močna kot npr. (ne)ustrezno oblačenje. In v določenih okoliščinah je tudi to motiv uporabe žargona. Povezava obstaja še z enim motivom: občutkom verbalne ustreznosti. Žargon nam ponuja že pripravljen verbalni material, za katerega vemo, da bo sprejet kot globokoumen poznavalski diskurz. Ponuja samodejno zmožnost sporočanja, zadošča za ustvarjanje prepričanja, da vemo, o čem govorimo (čeravno ni vedno res), omogoča blefiranje, skratka nudi možnost ustvarjanja vtisa, da obvladamo stroko in sceno. Žargon nam nudi recept za »skupno« in to je njegova temeljna vloga – ustvarjanje in krepitev občutka skupnosti, pripadnosti. Skozi govorjeno pokažemo, da smo del celote, to je znak pripadanja, članstva, kot barva uniforme ali skrivno rokovanje. Poklicna govorica je orodje integracije, kazalnik družbenega statusa in vlog. To je instrument in pogoj kohezivnosti skupine ter hkrati dejavnik ločenosti in deljenosti globalne družbe. Človek se najprijetneje počuti, kadar se pogovarja z ljudmi, ki razumejo njegove jezikovne odtenke in aluzije, obrate in povezave. To ustvarja sproščenost komuniciranja in občutek, da smo med sebi podobnimi, med člani iste skupine.

⁶⁷ Izraz, ki označuje določen dogovorjen kraj, na katerem tajni sodelavec, agent, mora pustiti sporočilo ali dokumente in na dogovorjen način označiti, da tam nekaj je, kar pomeni znak za uslužbenca obveščevalne službe, da pride to iskat.

Nekaj konkretnih primerov obveščevalnega žargona je za ilustracijo v prilogi naloge⁶⁸.

3.2.4 SIMBOL

Sama beseda simbol izhaja iz gr. besede *symbolon*, občevanje, razprava, potem: »kar skupaj hodi«, torej: prispodoba. (Južnič, 1983: 372.) Koncept simbola v teoriji ni jasno in enotno definiran, razumevanje simbola je dokaj raznovrstno. (Mach; 1993: 22.) Različni avtorji se sicer strinjajo glede generalnega pomena simbola kot prispodobe, nečesa, kar pomeni nekaj drugega, pri natančnem definiranju simbola pa izhajajo iz temeljne vloge znaka v kulturi, za razliko od simbola, katerega vloga je specifična. (Cohen, 1976: 24.) Tako kot simboli tudi znaki niso nujno materialni in lahko pomenijo misli, slike, ideje, dejanske in domišljajske predmete, dejstva in abstraktne koncepte. Za znak velja, da znotraj določene kulture vedno obstaja dogovor o njegovem pomenu oz. konsenz uporabnikov o tem, kaj znak predstavlja. (Mach, 1993: 23.) Edino tako lahko znak opravlja svojo komunikacijsko vlogo. Po Firthu (Mach, 1993: 24.) lahko o simbolu govorimo šele takrat, ko znak povzroča kompleksno vrsto asociacij, pogosto čustvenih, ki jih ni moč natančno opisati ali opredeliti. Prisotna je osebna in družbena konstrukcija pomena, tako da pomen simbola ni nujno očiten opazovalcu, kar pomeni, da je vez med simbolom in pomenom arbitrarna. Iz tega lahko sklepamo, da ima simbol dve lastnosti: emocionalni aspekt in arbitrarnost.⁶⁹ Vsekakor pa simbol ni le vrsta znaka: ima posebne lastnosti, je nabit s čustvi, povezan z idejami in težko ga je dojeti oz. izraziti. Zato se na simbole pogosto gleda kot na nekaj mističnega, nekaj, v kar moraš biti iniciiran, posvečen, ali imeti določeno tajno znanje. (Mach, 1993: 25.) Za Leacha (Mach, 1993: 27.) je razlika med znakom in simbolom formalna: znak ima vnaprej določen odnos med označevalcem in označencem, ker oba pripadata istemu kulturnemu kontekstu; pri simbolu pa ta odnos ni vnaprej določen, ker označevalec in označenec ne pripadata istemu kulturnemu kontekstu.⁷⁰ Pri Ricoeurju najdemo razlago, da je simbol znak z dvojnimi pomenom, tisti znak, ki ob prvem temeljnem pomenu ima še drugega, sicer zasnovanega na prvem temeljnem pomenu. (Mach, 1993: 29.) Rešitev, da je simbol arbitrarni znak, bi bila preveč enostavna, saj ne bi upoštevala komponent tradicije, idej, dogodkov, ki jih lahko zastopa simbol, kot tudi dejstva, da pomen simbola ni nikoli dokončen, da se vedno lahko razvija in spreminja. (Mach, 1993: 32.) Brez zanemarjanja potrebe po natančnem definiranju simbola je za to nalogo pomembnejša njegova funkcija. Temeljna funkcija simbola je objektivizacija odnosa med posameznikom in skupino, skozi simbol lahko

⁶⁸ Glej prilogo, str. 99.

⁶⁹ Niso vsi avtorji enotni glede arbitrarnosti, ko gre za t. i. naravne simbole kot je npr. kri. Več o tem Mach, 1993: 24,25.)

⁷⁰ Zelo nazoren je primer s krono: če je uporabljena kot znak v državnih simbolih označuje monarhijo, suverenost; če je uporabljena npr. za reklamo piva, pa ne pomeni tega, temveč ima prenesen pomen superiornosti v kakovosti. (Mach, 1993: 28.)

razumemo skupino, odnose znotraj nje, njene vrednote in pravila kot tudi abstraktne koncepte kot so čast, prestiž, dobro in slabo ipd. (Cohen, 1974: 30.) V isti smeri, le bolj podrobna, je tudi Firthova klasifikacija funkcij simbola (Mach, 1993: 34.):

- izražanje – predvsem emocij ali celo ideologije in emocij;
- sporočanje – najbolj očitna funkcija, sporočanje kompleksnih idej, emocij, kjer je verbalizacija zapletena in predolga, simbol pa omogoča hitro ter učinkovito sporočanje;
- znanje – simbol omogoča organizacijo konceptov in idej v konkretne forme;
- kontrola – simbol je sredstvo za sporočanje vrednot in izražanje moralnih principov.

Iz tega lahko sklepam, da je v komunikaciji s simboli najpomembnejše prenašanje in posredovanje določenih pomenov, potrjevanje vrednot in idej, njihovo bogatenje s čustvi kot tudi spodbujanje dejavnosti, kar je praktična plat komunikacije s simboli. Z razvnanjem čustev in njihovim usmerjanjem okoli določenih idej in vrednot – lahko simbolno sporočilo ljudi usmeri v določeno dejavnost s konkretnimi cilji.

Za pričujočo nalogo je pomembna predvsem vloga simbola pri oblikovanju in krepitvi skupinske identitete. Glede na našete definicije in opredeljene funkcije simbola ni dvoma, da ta oblikuje človekove izkušnje in ureja interpretacijo odnosov z drugimi posamezniki in s skupinami ter tako pomaga pri razmejevanju »nas« in »drugih«. Ta odnos med simbolom in skupinsko identiteto ni statičen, saj se tako simbol kot tudi skupinska identiteta skozi čas spreminjata, medsebojno oblikujeta. (Mach, 1993: 42,43.) Simboli so (skupaj z miti in rituali/s ceremonijami⁷¹) prepoznani kot *sine qua non* vzdrževanja identitete. S simboli se ustvarja skupinska identiteta, vzdržuje in istočasno se izvaja kontrola nad ljudmi – dejanjem in razmišljanjem se dodaja emocionalna dimenzija; vedenje se vrednoti glede na sistem vrednot skupine. »Znotraj pojma »simbol« obstaja ideja, da se kako dejstvo, pojav in tako tudi identiteta predstavijo z »nečim drugim«, s pomočjo analogije, metafore, alegorije ...Simboli sežemajo občutke skupnosti in vzajemnosti...« (Južnič, 1993: 231.) Po Abnerju Cohenu⁷² (Cohen, 1974: 30.) »skupine vidimo skozi njihove simbole.« Cohen trdi, da je samo ustvarjanje skupinske identitete simbolno dejanje oz. proces, saj tudi sama skupinska identiteta ni dokončno stanje, je proces, ki se stalno dograjuje, ki ga je treba vzdrževati. Simbol npr. službe je tako po eni strani rezultat tega procesa, po drugi pa je del procesa sprejemanja simbola za svojega.

Večina obveščevalnih služb ima simbole, ki temeljijo na državnih simbolih, najbolj pogosto državnem grbu. S tem je jasno poudarjena vloga službe in njena tesna povezanost z državo.

⁷¹ Čeprav so ceremonije eden konstitutivnih elementov skupinske identitete jim ne posvečam posebnega poglavja predvsem zaradi premajhnega števila dostopnih podatkov. Dejstvo je, da imajo verjetno vse službe neke oblike skupinskih srečanj, podelitev priznanj ipd. Ugotovila sem, da je bil pri Sovi eden bistvenih vzrokov za vse slabšo poklicno identiteto ravno opustitev ceremonij: rednih športnih srečanj, raznih oblik skupinskega druženja; nekoč v času SDV je to bila npr. centralna proslava 13. maja, številni pikniki ipd. Nekaj več o tem v zaključku naloge.

⁷² Cohen, Abner, *Two Dimensional Man*; London: Routledge and Kegan Paul, 1974

Službe držav, ki imajo monarhijo, imajo v svojem simbolu tudi krono. Takšen je na primer simbol britanske varnostne službe MI5,⁷³ ki ga tvorijo krona (neposredna povezanost z državo, najvišjo oblastjo, s suverenostjo), železna dvižna vrata (sicer znak parlamenta, v tem kontekstu pa nam povedo, da služba varuje parlamentarno demokracijo) in rdeča vrtnica (simbol Walsinghama,⁷⁴ ki velja za utemeljitelja britanske obveščevalno-varnostne dejavnosti). Tako nam simbol MI5 pove, da gre za službo, ki varuje britansko monarhijo in parlamentarno demokracijo, ima dolgo tradicijo, na katero je ponosna. Za posameznega pripadnika MI5 pa pomeni veliko več, ga verjetno navda s ponosom, da je del te izbrane družine, ki ima čast in dolžnost varovati najvišje vrednote svoje domovine in izzove vrsto drugih emocij. Tudi simbol Kanadske varnostno-obveščevalne službe CSIS⁷⁵ ima krono, palisade (kot znak obrambne dejavnosti), modro in zlato barvo (kot znak kontinuitete in tradicije) in javorjev list (znak državnosti). Pomen simbola pa je za pripadnika CSIS verjetno veliko širši in nabit s čustvi.

Simbol Sove⁷⁶ je sova – enostavna rešitev, ki je posledica dejstva, da je v slovenščini kratica Slovenske obveščevalno-varnostne agencije že obstoječa beseda, ki označuje prav določeno ptico. Ta se kot simbol pojavlja že dolgo v zgodovini in njena omemba že sama po sebi izzove določene kulturno determinirane koncepte – učenost, modrost; pogosto je znak knjižnih založb, izklesana je nad vhodi v šole in znanstvene ustanove. Po Slovarju simbolov (Chevalier, 2006: 564.) je sova simbol razumskega spoznanja (v nasprotju z intuitivnim) in je po tradiciji atribut prerokovalcev, simbolizira jasnovidnost. Tudi obveščevalna služba ima nalogo, na podlagi razumskih spoznanj predvidevati možen razvoj dogodkov. Seveda ima sova za uslužbence agencije dodaten, kompleksnejši pomen. V razlagi simbola je zapisano na spletnih straneh agencije, da se »na podobo sove vežejo še druge pozitivne miselne zveze: čuječnost, budnost in pazljivost, zadržanost, tajnost in neopaznost, kadar gre za njeno preživetje ali zarod, pa je tudi pogumna, drzna in neomajna.« Vse te lastnosti so lahko v ponos vsakemu obveščevalcu, aluzija pa je tudi na vlogo službe med osamosvajanjem, ko se je kljub vpetosti v prejšnji režim, postavila na stran prizadevanj za neodvisnost. Podoba sove izzove asociacije na agencijo in vrsto občutkov v zvezi s tem. Torej gre za splošen simbol, ki mu pripadniki Sove dajo dodatni pomen in vlogo. Znak Sove ni postal simbol čez noč. Kljub jasnemu namenu vodilnih agencije, da se to zgodi, je bil sam znak sprejet z odporom in posmehovanjem. Toda relativno hitro je bil povsod: na knjigah v knjižnici, na pisnih priznanjih in pohvalah, na zahvalnih karticah in na protokolarnih darilih, na uradnih papirjih, ki so jih vsi uslužbenci uporabljali. Na uradnih dokumentih se simbol pojavlja v kombinaciji z državnim grbom, kar nedvomno implicira vlogo službe. Simbol Sove pa je

⁷³ Glej prilogo, str. 102.

⁷⁴ Več o tem v 1.5.1 kratek oris zgodovine obveščevalnih služb.

⁷⁵ Glej prilogo, str. 102.

⁷⁶ Glej prilogo, str. 102.

nekako prerasel samega sebe in zajel podobo sove nasploh. Danes so izjemno redke pisarne v agenciji, kjer ni vsaj ene plišaste sove ali vsaj lesenega magneta z znakom, ki so ga prejeli vsi uslužbenci. Veliko zaposlenih je na potovanjih postalo pozornih na upodobitve sove in so domov začeli prinašati sovice, izdelane iz najrazličnejših materialov. Vse to jasno kaže na to, da je znak postal simbol, da je povezan z agencijo kot tako, z zaposlenimi v agenciji in je kot tak ena izmed opek v stavbi poklicne identitete. Še en argument tej trditvi v prid je tudi to, da uslužbenci sebe včasih imenujejo tudi »sovaši«, v žargon pa so vpletli tudi besede kot »gnezdo« (sedež agencije) ali »leteti« (priti) ter razne aluzije glede nočnih aktivnosti ptice sove.

3.2.5 SAMOPODOBA IN PREDSDOKI

V tem delu naloge sem se ukvarjala s tem, kako uslužbenci obveščevalne službe sebe uvrščajo v družbi in s predsodki o teh istih uslužbencih, kot jih vidijo drugi. Pripadnik obveščevalne službe ima o sebi sliko kot pripadniku elite, ki je zavezana najvišjim ciljem, ki skrbi za ohranjanje najbolj pomembnih atributov države: njeno varnost, suverenost, neodvisnost; brani jo pred nevidnimi tajnimi napadalci, s svojim tajnim delovanjem pa državi omogoča pogajalske prednosti na vseh področjih in načrtovanje pravih ukrepov. Po drugi strani se v svetu izven obveščevalnih služb izjemno malo ve o načinu delovanja teh služb, do njihovih metod in sredstev vedno obstaja neko nelagodje, nezaupanje, sum in dvom in kot posledica tega so izraziti predsodki.⁷⁷ Že samo vohunjenje kot dejavnost je doživeto kot nekaj grdega, umazanega, negativni občutki pa so tudi do službe kot ustanove: nikoli se ji ne zaupa popolnoma, vedno obstaja sum, da bo padla pod vpliv ene politične opcije, začela delati proti drugi, nadzor nikoli ni stoodstoten, služba že zaradi narave svojega delovanja ostaja deloma skrivnostna tudi za svojega delodajalca. Ti predsodki jo stigmatizirajo kot dejavnost, stigmatizirajo ustanovo in posameznike, ki so njeni člani. Moja raziskovalna predpostavka je, da sta elitizem in stigmatizacija tesno povezani zrcalni sliki iste zadeve in tako kot je elitizem deloma tudi odgovor na stigmatizacijo, to lahko še dodatno krepi očitni elitizem.

⁷⁷ Beseda predsodek pomeni »slabo mnenje o drugih brez zadostne utemeljenosti« (Supek, 1992: 58.) Po Allportu je to negativno ali sovražno stališče do osebe, ki pripada neki skupini, enostavno zaradi tega, ker pripada tej skupini in se zato domneva, da ima negativne lastnosti, ki se tej skupini pripisujejo. (Supek, 1992: 59, tudi Ule, 1997: 183.) Vzrok predsodkov leži v napačnem posploševanju posamične izkušnje (Supek, 1992: 61.) in ima po Allportu naslednje oblike izražanja: obrekovanje, izogibanje, diskriminacijo, fizični napad in genocid oz. pregon celih skupin. (Supek, 1992: 62, Ule, 1997: 183.)

3.2.5.1 ELITIZEM

Pojem elite sem opredelila v podpoglavju 1.2 in bi tukaj le dodala nekaj vrstic o pojmu samem. Zdi se mi pomembno, da je beseda elita v začetku označevala posebno odličnost, izjemno odlične lastnosti posameznika (Bottomore, 1993: 1.) in da se skupina lahko ima za elitno tudi, če o sebi meni, da ima vrsto tako kakovostnih lastnosti. Od 19. stoletja pa se je beseda začela uporabljati tudi za družbene skupine. Danes se za elito najpogosteje označujejo funkcionalne, večinoma poklicne skupine, ki imajo iz katerega koli razloga višji položaj v družbi. (Bottomore, 1993: 7.) Prejšnji stavek bi lahko dopolnila z opombo: tudi če pripadniki skupine le menijo, da imajo višji položaj v družbi. Za občutek elitizma konkretna materialna podlaga ali objektivne socialne razmere ne morejo biti odločilni. Kljub temu bom v nadaljevanju pokazala, da ima občutek elitizma v obveščevalni službi tudi konkretno materialno podlago, ki pa jo pripadniki obveščevalne službe pogosto zanikajo, saj se jim zdi samoumevna.

Način kadrovanja in zaposlovanja je bil vedno prvi korak v ustvarjanju elitizma v obveščevalnih službah.⁷⁸ Elitizem tako lahko izhaja že iz dejstva, da se v službi zaposlujejo osebe iz določenih družbenih slojev, pripadniki določene stranke ipd. Vprašanja družbenega razreda so bila npr. pri CII vedno zelo pomembna. Agencija, ki ima svoje korenine v Office of Strategic Services iz vojnih časov (kratico OSS so v šali razlagali kot »*Oh, so social* – oh, kako družabno«), je bila dolgo znana po tem, da se je osredotočala na ustanove ob vzhodni obali, na ljudi iz Ivy League (študenti in diplomanti z univerz Brown, Columbia, Cornell, Dartmouth, Harvard, Pennsylvania, Princeton in Yale). Allen Dulles, direktor CIE in nekdanji ameriški diplomat ter odvetnik z Wallstreeta z odličnimi zvezami in s priporočili, je določal linijo kadrovanja agencije, ki je bila polna Rooseveltov, Bundyjev, Cleavelandov, Amoryjev in drugih potomcev vodilnih ameriških družin (pri nas v SDV so to bili Dolanci, Mački ipd.) Bilo je sicer nekaj izjem, toda večina ljudi v CII so bili beli, anglosaški, protestantski diplomanti ustreznih šol na vzhodni obali. Medtem ko so spreminjajoči se časi zmanjšali vpliv te elite povsod v vladi, ostaja CIA morda zadnja trdnjava oblasti WASP (White Anglo Saxon Protestant) v uradnem Washingtonu ali pa se vsaj najpočasneje prilagaja načelu enakih možnosti. (Marchetti, Marks, 1976: 302.) V istem času se je nekaj podobnega dogajalo tudi v britanski obveščevalni skupnosti; kadre so novačili z Oxforda, s Cambridga, z Etona. Ravno to dejstvo je omogočilo eno največjih vohunskih afer dvajsetega stoletja, t. i. krog iz Cambridga (*The Cambridge Spy Ring*).⁷⁹ Iz zgodbe o Kimu Philbyju, ki je nemoteno delal v britanskem obveščevalnem sistemu in vohunil za Ruse, je jasno razvidno, da je ravno

⁷⁸ Podrobno o tem v poglavju Vzpostavljane poklicne identitete v obveščevalni službi

⁷⁹ Naziv za skupino vohunov, ki jih je angažirala sovjetska služba NKVD na Univerzi v Cambridgu v tridesetih letih prejšnjega stoletja. (Polmar, Allen, 1997: 77,90,97.) Več o tem v prilogi, na strani 105.

dejstvo, da je izhajal iz elitnega sloja, tistega, ki je bil tradicionalen vir za zaposlovanje v obveščevalnih službah, močno prispevalo k temu, da ga niso ujeli bistveno prej. Po korejski in z vietnamsko vojno se je v ZDA marsikaj spremenilo na področju novačenja v CIO. Zaposlitve v poslovnem svetu, marketingu ipd. so postale bolj privlačne in finančno zanimivejše. Pripadniki Ivy League večinoma niso več hoteli k CII, ki danes uspešno snubi po univerzah v središču države in pri oboroženih silah (negativna kadrovska selekcija v organe državne uprave, ki jo poznamo povsod). Kljub temu se je CIA do konca šestdesetih upirala sprejemanju predstavnikov manjšin.⁸⁰ (Marchetti, Marks, 1976: 303.)

Glede plač uslužbencev v obveščevalni službi praviloma ni večjih razlik v primerjavi z drugimi javnimi uslužbenci. V Sloveniji se uslužbencem Sove plača določa po enakih merilih kot ostalim javnim uslužbencem in je razlika le v dodatkih (za nevarnost, ogroženost, nezmožnost stavke, stalnost). Toda plače niso edini dejavnik oz. samo od višine plače ni odvisen občutek elitizma, čeprav naj bi bila družbena elita tudi finančno močnejša. Mnogo pomembnejšo vlogo imajo druge bonitete:

- službeni mobilni telefoni (za uslužbence Sove velja, da morajo biti dosegljivi 24 ur, sedem dni v tednu, zato imajo vsi službene mobitele in ne le vodilni delavci kot je to v drugih organih državne uprave);
- službeni avtomobili (zaradi dosegljivosti je krog imetnikov službenih avtomobilov prav tako širši kot v drugih delih državne uprave);
- štetje delovne dobe s povečanjem in posledična možnost zgodnejše upokojitve;
- preventivno zdravljenje in oddih (je obstajalo vrsto let in je vsako leto določeno število uslužbencev odhajalo na enotedenski oddih v toplice na stroške agencije);
- uporaba službenih objektov agencije za oddih (nekaj objektov, ki so sicer služili za izobraževanje in sestanke, je bilo v sezoni dopustov na voljo uslužbencem);
- parkirišče za zasebne avtomobile po seniorski listi (pravica uporabe parkirišča glede na službena leta).

Na oblikovanje občutka elitizma lahko prav tako vpliva tudi obstoj stalnega dežurnega centra, kamor lahko pokličeš kadar koli in posreduješ ali prejmeš informacijo. Že to, da ta center obstaja in da je njegova uporaba na voljo le uslužbencem Sove, daje posamezniku občutek posebnosti in večje pomembnosti od večine.

V CII uprava zagovarja stališče, da mora skrbeti za blaginjo celotnega osebja – saj je nezadovoljnež tarča tujih služb, toda to ni edini razlog. Miselnost, ki velja je, da vsi vlečemo

⁸⁰ Konec šestdesetih je v agenciji delal najnižji odstotek črncev od vseh vladnih oddelkov. Uprava CIE je leta 1967 posebej opozorila na to, ko je neki borec za državljanske pravice pisal agenciji in se pritožil nad diskriminacijsko prakso sprejemanja novih uslužbencev nasproti manjšinam. Analiza je pokazala, da je najvišji črncem na lestvici na položaju GS-13 (kar ustreza činu majorja v vojski). Skupno manj kot 20 črncev med približno 12.000 uslužbenci CIA in celo odstotek črnkih tajnic – vse bistveno nižje kot v ostalih vladnih službah. Po drugi strani so bili črnci zelo dobro zastopani med stražarji in hišnim osebjem.

za isto vrv in moramo za vsakega, ki pripada ekipi, primerno skrbeti. Uslužbenci tako čutijo močnejšo zvestobo do CIE, kar je nedvomno dobro tudi za varnost, vendar zaradi tega čustva niso nič manj pristna. (Marchetti, Marks, 1976: 308.) CIA organizira interni poletni program za študente – sinove in hčere uslužbencev (skrb za naslednjo generacijo zaposlenih); če umre uslužbenec CIE se njegov sodelavec takoj odpravi na njegov dom, da poskrbi za vse (dejansko pa preverja, če ni imel doma kakšnih tajnih dokumentov); uslužbenci lahko uporabljajo agencijsko kreditno ustanovo v zgradbi glavnega štaba za bančne storitve (kar je istočasno nadzor nad porabo in morebitno zadolženostjo). Primeri tožb in prisilnih izterjav so zelo redki. V CII imajo tudi posebni sklad, v katerega vlagajo redne mesečne prispevke, prejemniki pa so sodelavci v stiski oz. denarnih težavah. Nekaj podobnega je poznala nekdanja SDV, sklad se je imenoval »čebelica«. Kreditna ustanova CIE organizira tudi razne vrste zavarovanj za uslužbence in tako preprečijo morebitno odtekanje identifikacijskih podatkov o uslužbencih v druge ustanove. CIA ima celo svojo potovalno agencijo, skrbi za organizacijo športnih aktivnosti, prodaja vstopnice za gledališča ipd. Obstajajo zdravniki agencije ali preverjeni zdravniki, še posebej če gre za stres, živčni zlom ipd. (Marchetti, Marks, 1976: 308-310.) V službah je alkoholizem dokaj pogost pojav in se obravnava kot poklicno tveganje oz. posledica stresnega in naporenega poklica. Zato so v službah do tega bolj tolerantni kot drugje. V BND imajo poseben oddelek za uslužbence, ki imajo težave z alkoholom; znan je po imenu »pokopališče slonov«. Torej uslužbencev ne odpustijo, če se težav ne da odpraviti z zdravljenjem, ga prerazporedijo v omenjeni oddelek, kjer zaposleni opravljajo naloge, primerne svojim sposobnostim in zdravstvenemu stanju. (Schmidt-Eemboom, 1993: 328.)

V državah nekdanjega Varšavskega pakta so bile do konca osemdesetih let takšne ugodnosti še bolj izrazite in so še bolj neposredno ustvarjale občutek elitizma (službe so imele svoja letovišča zaprtega tipa, svoje trgovine in druge možnosti za izboljšanje življenjskega standarda izbrancev med socialistično »enakostjo«). Večkrat citiran Marchetti v svojih trditvah gre še naprej, ko meni, da je »v miselnosti tajnih služb globoko zakoreninjeno prepričanje, da človeška etika in družbeni zakoni ne vplivajo na njih ..., »da je zaradi svojih visokih in plemenitih ... ciljev poklic obveščevalne službe osvobojen vseh moralnih omejitev.« (Marchetti, Marks, 1976: 273.)

Na podlagi navedenega sem nedvomno ugotovila, da ima elitizem močno materialno podlago, kar je še bolj veljalo za nekdanje socialistične države, toda samo to ne pojasni v celoti občutka elitizma, ki ga imajo uslužbenci obveščevalne službe. Ocenjujem namreč, da je ta na čustveni ravni neposredno povezan s tajnostjo kot značilnostjo poklicne identitete. Tako je elitizem lahko tudi kompenzacija za pomanjkanje javnih priznanj, najbolj pa je to odraz tega, da obveščevalec ve nekaj, kar je drugim nedostopno. In takšno vedenje je lahko vir občutka moči in superiornosti. To trditev ponazori citat iz knjige Dosje. Njen avtor T. G.

Ash se je po združitvi Nemčije vrnil v nekdanji zahodni Berlin in pridobil svoj dosje, katerega je o njem sestavil Stasi (Staats Polizei – Državna policija; nekdanja tajna policija oz. varnostno-obveščevalna služba Nemške demokratične republike). Dosjeje Stasija je prevzel in uredil ter skrbel za izročanje zainteresiranim posameznikom t. i. Gauckov urad, v katerem so delali uslužbenci, ki nikoli niso imeli opravka z obveščevalno službo. Ash je ugotovil, da »vsakdo, kdor se neposredno ukvarja z dosjeji, ima izjemno znanje. Najsi bodo ljudje, postopki in celotno vzdušje še tako trezni in odgovorni, še vedno ostaja voajersko vznemirjenje ob tem, da poznaš tako zaupne podrobnosti iz življenj drugih ljudi... Kot sem odkril, to vedenje še vedno pomeni moč. Važen del moči, ki jo je imel Stasijev oficir, je zdaj prešel na uslužbenca urada⁸¹ in od njega naprej na posameznega bralca, novinarja ali znanstvenika, ali pa na delodajalca, ki je zahteval »pogauckanje«⁸² uslužbenca ali človeka, ki se je javil za službo. Imajo občutek skrivnega vedenja in zato skrivne moči,⁸³ skoraj kot bi delali za Stasi. Pa vendar številni med njimi prijateljem ali tujcem ne povejo radi, kje delajo« (Ash, 1999: 220.) Ta tajnost, to skrivno znanje, je dejansko delovalo na uradnike enako kot nekoč na obveščevalce, brez vseh ostalih prej navedenih spodbud. To pomeni, da je skupaj z vsemi spodbudami, z materialnimi in s čustvenimi, občutek elitizma, ki ga imajo uslužbenci obveščevalne službe, zelo močan. Kljub temu se uslužbenci obveščevalne službe tega ne zavedajo oz. prej naštete privilegije jemljejo kot nekaj samoumevnega, kot nekaj, kar je del paketa in ne kot privilegij. Ravno to imam za še eno potrditev občutka elitizma: saj imajo le tisto, kar jim kot eliti, kot najpomembnejšim, pripada. Uslužbenci Sove se bolj zavedajo omejitev:

»Osebnost me moti, da moram sporočati zasebna potovanja v tujino.«⁸⁴

»Vsekakor je biti delavec Sove, še posebej operativec, način življenja. S prihodom v to službo si pač izbereš to pot, zavestno in se tu moraš posloviti od možnosti dodatnega zaslužka, druženja v političnih skupinah, delovanja v nekaterih nevladnih organizacijah, potovanjem brez omejitev (niso primerna potovanja v države kjer živijo tajni sodelavci ali kjer izvajaš operative aktivnosti), neobremenjene uporabe mobilnega telefona (vedno upoštevaš možnost prisluškovanja), neobremenjenega dela na svetovnem spletu (nikoli ne puščaš naslova) ipd. Prednosti, ki jih daje zaposlitev v Sovi, razen dinamičnega dela, praktično ni.«⁸⁵ Navedeni odgovor si zasluži nekaj pojasnil: opravljanje dodatne dejavnosti v uslužbencem Sove ni prepovedano, odobriti jo mora direktor in ne sme škoditi ugledu agencije, ni pa prepovedana. Prav tako z zakonom ni prepovedano članstvo v političnih strankah ali aktivnost v nevladnih organizacijah. Marsikatera omejitev ni posledica predpisov, temveč

⁸¹ Gauckov urad za proučevanje delovanja ministrstva za državno varnost

⁸² Preveriti osebo skozi arhive Gauckovega urada

⁸³ Oz. elitizma

⁸⁴ Analitičarka, 14 let delovne dobe

⁸⁵ Operativec, 23 let delovne dobe

nepisanih pravil stroke: nobena elektronska zveza (telefonska, internetna ipd.) ni nikoli stoodstotno varna, enako velja za izbiro ciljnih držav pri zasebnih potovanjih.

Seveda so tudi drugačna mnenja:

»Zaradi zaposlitve v Sovi so stvari večinoma drugačne v pozitivnem smislu t. j. prej omogočene.«⁸⁶

»Če že, so občutki drugačnosti predvsem pozitivni – dober občutek, da imaš določeno vedenje, ki ga velika večina nima oz. da si o določenih zadevah informiran, poznaš še drugo ozadje...«⁸⁷

»Edina prednost je občutek, da lahko nekaj povsem posebnega narediš za državo, kar pa je primarno povezano z občutki patriotizma... v agenciji nisem zaposlen zaradi dohodkov, ampak zaradi varnostnega izziva, drugačnega načina dela, nevarnosti in adrenalina.«⁸⁸

Nihče izmed vprašanih ni omenil npr. štetja delovne dobe s povečanjem, kar je izjemen privilegij, saj ti država za opravljenih dvanajst mesecev dela podari še štiri, ali kakšnih drugih zelo konkretnih privilegijev. Menim, da je možna razlaga tega samoumevnost: občutek, da so pripadniki posebne skupine in posebna skupina, ki tako neposredno služi najvišjim ciljem, si zasluži posebne privilegije ne, da se jih zaveda. Samoumevni bi lahko bili kot neke vrste plačilo za vse omejitve, ki jih povzroča opravljanje poklica. Toda sogovorniki so dokaj podrobno naštevali, kaj vse pripadnost skupini onemogoča. Ocenjujem, da ravno občutek elitizma zamegli možnost za spoznanje o nekem ravnovesju med privilegiji in prikrajšanosti.

3.2.5.2 STIGMATIZACIJA

Antropološka teorija dobro pozna zaznamovano ali stigmatizirano identiteto. Ta ima vselej negativen pripis, je vir ločenosti in je posledica stereotipov oziroma predsodkov. (Južnič, 1993: 122.) Vzrok stigmatizacije je vselej prestopanje tolerančnega praga družbe; povodi pa so lahko različni: drugačna barve kože, »nepravilno« rojstvo, fizični handicap, duševna bolezen. (Južnič, 1993: 123.) Stigmatizirani so lahko posamezniki, skupine in celotna ljudstva (npr. židje nosijo stigmo deicidnega ljudstva, podobne stigme se v zadnjem času oblikujejo za muslimane). Skupine s stigmatizirano identiteto družba lahko marginalizira, izolira. (Južnič, 1993: 129.) Izolira se tudi skupina sama kot odgovor na stigmatizacijo. Obveščevalec ali bolje vohun je kot pojava najprej stereotipiziran,⁸⁹ nanj je vezana vrsta predsodkov in je kot poklic stigmatiziran.⁹⁰

⁸⁶ Prevajalka, 12 let delovne dobe

⁸⁷ Analitičarka, 15 let delovne dobe

⁸⁸ Operativec, 8 let delovne dobe

⁸⁹ Stereotipiziranje je proces opisovanja ljudi na osnovi njihove skupinske pripadnosti, neutemeljeno posploševanje, ki je vedno samoizpolnjujoče in etnocentrično in je parcialna in neustrezna reprezentacija sveta.

Danes ne moremo več govoriti o signaliziranju identitete z oblačenjem. Do pred kratkim je to morda še veljalo za obveščevalne in še bolj varnostne službe držav nekdanjega Varšavskega pakta. Pripadniki varnostne službe oz. strah vzbujajoče tajne policije, ki je ljudi lahko brez kakršnega koli sojenja pošiljala v gulage, so bili dejansko »uniformirani«: črni usnjeni plašči, klobuki, visoki zloščeni črni škornji in prihajali so ponoči v (kako značilno!) črnih avtomobilih. Ta slog je terjala ena izmed njihovih temeljnih nalog – ustrahovanje prebivalstva, saj je to bila ena osnovnih metod dela tajnih policij. Ti časi so seveda minili – danes uslužbenci obveščevalnih služb svoje identitete na ta način ne signalizirajo, saj bi bila morebitna signalizacija tudi v nasprotju s strokovnimi merili njihovega dela, strah in predsodki pa so ostali. Seveda se prej navedeno nanaša predvsem na fizični izgled. Kar zadeva lastnosti vohuna, so tudi te stereotipizirane: vohun se laže z lahkoto zato mu ni nikoli za zaupati, ni lojalen kot prijatelj, nikoli ne veš, kdaj in kako bo tisto, kar si rekel, prenesel naprej in kakšne bodo posledice tega; je potuhnjen, nikoli ne veš kaj misli, skrivnosten, ne pove veliko ipd.

Čas tajnih policij in neomejenih pooblastil ter pomanjkanja nadzora nad službami je pustil globoke sledi in globoko stigmo, ki še vedno spremlja tovrstne službe predvsem v državah nekdanjega Varšavskega pakta kot tudi v državah, ki imajo za sabo neke vrste totalitarnega režima ali diktature (npr. vrsta latinoameriških držav). Vedno v funkciji vladajoče elite, službe nosijo predvsem njihov pečat. »Jugoslovanska tajna policija, popularno imenovana Udba, se je zarezala globoko v zavest vsakega zadosti starega državljana nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije. O njej se je navadno zgolj šepetalo ali na tiho govorilo, in še to le v družbi preverjenih znancev. Pa še tedaj je veliko ljudi občutilo nelagodje. Nikoli se ne ve! Tako je bilo za stenami domov, za mizami v gostilnah in na delovnih mestih. Da o tistih, ki so služili vojaški rok, niti ne govorimo. Vsak je imel ves čas občutek, da »oni« prisluškujejo, da imajo nekje svoja ušesa.« (Sajovic, 2006: 27.)

Politična zloraba obveščevalnih služb skozi zgodovino je dejanski vzrok za najmočnejšo stigmatizacijo: opravljanje umazanih del, za katere uradna politika trdi drugače in zanika vpletenost, ustrahovanje in vohunjenje za lastnimi državljani le zaradi obvarovanja elite in njene absolutistične moči. Sama družbeno-politična ureditev in njen naziv ni bistven - lahko je komunizem, fašizem, kakršna koli oblika diktature južnoameriškega tipa – vse te ureditve so zlorabljele tovrstne službe, predvsem varnostne ravno zaradi načina njihovega dela, tajnosti. Ena najbolj absurdnih oblik zlorabe »stroke« je bilo vzhodnonemško ministrstvo za

Stereotipi so zelo odporni na spremembe, niso pa nabiti s čustvi kot predsodki in ponavadi ne povzročajo določenih izražanj. (Supek, 1992: 97 in Ule, 1997: 156.)

⁹⁰ Kako si predstavljate vohuna? Črn klobuk, potegnjen nizko na čelo, tako da so oči v globoki senci. Črn dolg plašč s privzdignjenim ovratnikom. Čevlji z dvojno peto, v kateri je skrit mikrofilm. Na roki prstan in v njem tableta cianida. »Sova je pač tajna organizacija, prava hobotnica fint, tako da si je sliko o njej nemogoče ustvariti, še toliko bolj, ker so uslužbenci Sove že po definiciji in izobrazbi mojstri v fintiranju, zavajanju, sprenevedanju, zapeljevanju, dezinformiranju, blefiranju in fabriciranju, mojstri »psihološke vojne« in »iluzionizma.« (Štefančič, 2001: 19.)

državno varnost, ki je v svoji sestavi imelo obveščevalno službo (Hauptverwaltung Aufklärung – HVA) ter službo državne varnosti t. i. Stasi (Staatssicherheitsdienst). Prvi znak skrajne deformacije le-te v tajno policijo, ki so jo v različnih oblikah in velikostih poznale vse vzhodnoevropske države, predvsem članice Varšavskega pakta in Albanija, je bila velikost Stasija oz. nesorazmerje med obveščevalno in varnostno komponento ministrstva za državno varnost. Leta 1989, eno leto pred padcem berlinskega zidu je ministrstvo imelo 90.000 redno zaposlenih, od tega le 5.000 v HVA. Torej se je 85.000 ljudi ukvarjalo s pridobivanjem podatkov o svojih državljanih in je to počelo preko več kot 170.000 »neuradnih sodelavcev«, med temi 110.000 rednih informatorjev. Približno vsak petdeseti odrasli Vzhodni Nемец je imel stike s tajno policijo. (Ash, 1999: 197.) Javno mnenje o vohunski dejavnosti je vedno večinoma negativno. Ljudje ne marajo skrivnosti, ne marajo, da jim nekdo vohlja po življenju, sploh pa ne, da jih lovi pri morebitnih nečednostih. Nenaklonjenost je podobna tisti, ki jo uživajo vsi represivni organi. Ta negativnost je razvidna iz velikega števila slabšalnih izrazov za to dejavnost: vohljač, špicelj, ovaduh, špijon ipd. Strah, da bi tovrstna služba v posamezni državi postala premočna, držala vse niti družbenega življenja v svojih rokah in iz ozadja narekovala življenje, ni le iracionalna. Zgodovina pozna več takšnih srhljivih primerov (KGB v Sovjetski zvezi, Securitate v Čaušeskovih Romuniji, Sigurimi v socialistični Albaniji).⁹¹ KGB in njene predhodnice v Sovjetski zvezi so si svojo stigmo krvavo prislužile. Samo do leta 1925 je ČEKA (ustanovljena takoj po oktobrski revoluciji 20. 12. 1917 kot preiskovalna komisija za boj proti kontrarevolucionarjem) izvršila 250.000 smrtnih kazni. Med Stalinovo vladavino se je imenovala NKVD⁹² in bila njegova desna roka v izvajanju terorja kot oblike in načina vladanja. Do Stalinove smrti je bilo preganjanih obsojenih in deportiranih v Sibirijo devetnajst milijonov ruskih državljanov, sedem milijonov se jih ni nikoli vrnilo. (Barron, 1974: 35.) Toda stigmo imajo tudi zahodne obveščevalne službe, predvsem tiste, katerih »umazani« posli so pricurjali v javnost: nečastna vloga ameriške obveščevalne službe v državah Južne Amerike, rušenje legitimno izvoljenih predstavnikov oblasti in postavljanje ZDA prijateljskih režimov, ki so omogočali nadaljevanje neokolonialističnih gospodarskih ambicij te velesile; vloga CIE v vietnamski vojni, Watergate ter tudi ilegalne aretacije in transporti domnevnih teroristov, ki jih je CIA v zadnjih treh letih izvedla v Evropi (v sodelovanju s službami nekaterih evropskih držav). Veteran med izraelskimi tajnimi agenti je rekel: »Ljudje mosadovce pogosto dojemajo kot kriminalce, ki se izdajajo za domoljube.«⁹³ (Gordon, 2002: 21.)

⁹¹ Čeprav bi se rada izognila aktualnemu političnemu vidiku, je ravno pomlad 2007 odlična ilustracija stigmatiziranosti službe v Sloveniji. Mediji so z največjo lahkoto prenašali insinacije in podtikanja od nemoralnosti (razgibano spolno življenje uslužbencev Sove) do finančnih malverzacij in okoriščanja. Vsa obrekovanja (saj je šlo za popolno pomanjkanje konkretnih dokazov in argumentov) so padala na plodna tla, saj so potrjevala tisto, kar so si ljudje tako ali drugače mislili o Sovi.

⁹² Ljudski komisariat za notranje zadeve.

⁹³ Thomas, Gordon, Skrivnostna zgodba Mosada, Učila International, založba, d. o. o., Tržič, 2002.

Stigmatizacija poklica ima nedvoumen povratni učinek: še dodatno krepi poklicno identiteto zaposlenih, saj jim onemogoča identifikacijo s širšo strukturo, ki je do njih negativno nastrojena ter jih tako še dodatno zapira v okvire poklica. To je razvidno tudi iz odgovorov uslužbencev Sove: »Drugačnost je neizbežen sopotnik zaposlitve v Sovi. Je posledica načina delovanja, ki ne more biti transparentno, o katerem se ne govori. Okolica te nekako osami in se pred tabo zapira. Omogočeno ti je, da imaš podatke, ki drugače osvetljujejo vsakdanje dogodke, da poznaš prava ozadja in gibala kasnejših medijsko odmevnih zadev. Istočasno ti preprečujejo, da bi se o teh zadevah spuščal v razprave, kar se ti po eni strani zdijo smešni komentarji povprečnih sodržavljanov ali sogovornikov, po drugi strani pa se zavedaš, da bi take razprave lahko privedle do kompromitacije izvorov agencije.«⁹⁴

»V agenciji gre za ozračje, ki pritegne ljudi skupaj že zaradi zaprtosti pred ostalim svetom, zaradi same narave dela. S tem se ustvarja večji občutek povezanosti. Nedvomno se v zunanjem svetu nekateri vedejo drugače do tebe, vendar predvsem zaradi neseznanjenosti z dejanskim delovnim področjem agencije in zaradi predsodkov, ki se nanašajo na t.i. udbovske metode in ideje o vsesplošnem poizvedovanju in prisluškovanju obveščevalnih služb nasploh.«⁹⁵

Nedvomno je poklic obveščevalca stigmatiziran, kar je posledica tako vrste stereotipov in predsodkov kot tudi številnih zlorab tega poklica in dejavnosti v človeški zgodovini. Ta stigmatizacija se manifestira kot svojevrstna izolacija (ne marginalizacija, ker govorimo o legitimni vladni ustanovi), kar je tudi eden načinov izražanja predsodkov. Ta izoliranost, četudi včasih le navidezna ali ne popolnoma objektivna, pozitivno vpliva na kohezivnost skupine, krepi občutek pripadnosti – krepi poklicno identiteto.

⁹⁴ Uslužbenec Sove, 16 let del. Izkušenj.

⁹⁵ Uslužbenka Sove, 4 leta del. Izkušenj.

4. POKLICNA IDENTITETA ŽENSK V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Kot sem že omenila v uvodu, se nisem mogla izogniti izkušnji in vsaj deloma osvetliti položaja žensk v obveščevalni službi, tej skrivni moški družbi. Obveščevalne službe so bile vedno tradicionalno moške in so še vedno ena zadnjih utrdb moške supremacije, v kateri se zadeve morda počasi, toda zanesljivo spreminjajo. Zato se mi je zdelo zanimivo vprašanje poklicne identitete ženske v obveščevalni službi oz. vprašanje spolno determiniranih posebnosti glede na poklicno identiteto v obveščevalni službi nasploh, kako ženske v obveščevalni službi doživljajo sebe in kako jih v tem okolju vidijo drugi – moški. V literaturi je zelo malo napisanega o ženskah v obveščevalni službi, ženskih avtorjev o tej problematiki je tudi malo, še manj pa takšnih, ki so se po uspešni poklicni poti v tovrstni ustanovi odločile za pisno posredovanje svojih izkušenj, spominov. Prav tako nisem zasledila ženskih odpadnikov, prebežnikov.

Ženske so v obveščevalnih službah prisotne šele v 20. stoletju, čeprav je marsikatera markiza ali grofica tudi v prejšnjih stoletjih prišepnila kakšno skrivnost na ustrezen naslov. Odstotek žensk, zaposlenih v obveščevalnih službah, se z leti vztrajno viša in se v Evropi, ZDA in Kanadi giblje od 30 do 40 odstotkov. Zanj je še vedno značilna t. i. piramidalna struktura – bliže vrhu, bliže najvišjim ravnom odločanja, je žensk najmanj. Še vedno prevladujejo v administrativnem kadru (tajnice, razne obdelovalke podatkov, dokumentalistke, prevajalke, analitičarke). Toda ne tako kot nekoč. Vse bolj so aktivne tudi na terenu, v osnovni dejavnosti angažiranja in vodenja tajnih sodelavcev. Čeprav so premiki počasni, je že jasno, da tudi zadnje trdnjave moškega bratstva, kot so vojska, policija in obveščevalno-varnostne službe, niso več varne pred ambicioznimi in prodornimi ženskami. V nadaljevanju sem se najprej lotila vprašanja enakosti oz. neenakosti, ene redkih antropoloških univerzalij in podrobneje pogledala položaj žensk v poklicnem svetu. Zaključila sem s komentarjem dveh primerov žensk v obveščevalnem poklicu in s stališči zaposlenih v Sovi o vlogi in položaju žensk v službi.

4.1 UNIVERZALNOST NEENAKOSTI

Ena redkih antropoloških univerzalij je ravno ta – neenakost moškega in ženske. Večina avtorjev pri razlagi tega fenomena izhaja iz delitve na javno in zasebno sfero, pri čemer se moški udejanjajo v javni, ki je bolj cenjena, ženske pa so zaradi materinstva in zgodnje skrbi za potomstvo potisnjene v zasebno sfero. Človeško bitje ima biološki, genetski in vedenjski, psihološki ali družbeni spol. Biološki spol naj bi bil moški ali ženski z možnimi vmesnimi inačicami. Vedenjski, psihološki oz. družbeni spol, gender, pa je občutek pripadnosti nekem spolu, ki naj bi se razvil v obdobju socializacije že zelo zgodaj, katerega zunanje manifestacije naj bi bile privzgojene, naučene, inkulturirane. (Južnič, 1987: 155.) Profesor dr. Stane Južnič našteva (Južnič, 1993: 49.) »tiste značilnosti, ki se vežejo za spol in izkazujejo neenakopravnost med spoloma«, med katerimi bi, v pričujočem kontekstu izločila oviranje ženske ustvarjalnosti, kar se je najstrašnejše izkazalo z obtožbami čarovništva, je pa še v veljavi z višjim vrednotenjem moškega dela, s poklicno diskriminacijo žensk torej. Skozi zgodovino se je spol izkazal za enega najučinkovitejših sredstev družbene kontrole. Od rojstva smo inkulturirani v dualni spolni sistem, ki ga krepijo vse pomembne institucije. (Ramet, 1996: 2.) Na podlagi te trditve je v teoriji široko sprejet termin spolne kulture, ki zajema vse aktivnosti družbe, okolja ali skupnosti in določa kaj je možno, spodobno ali čudaško obnašanje v povezavi s spolom; določa vrednote in domneve, ki so povezane s spolom in številom spolov. Zato je spol morda najbolj temeljna raven individualne identitete, temeljni kamen osebnosti posameznika. V tem smislu je najbolj natančna definicija spola Anne Bolin: »Spol je psihološko, socialno in kulturno področje moškosti ali ženskosti. Spol je družbeni konstrukt in sistem večdimenzionalnih pomenov vključno s spolno identiteto, osebno in družbeno.« (Ramet, 1996: 24.)

Po Rosaldu (Foley, 1998: 286.) je ena kulturnih univerzalij dejstvo moškega prestiža. Tudi če se z njim ne strinjamo v celoti, lahko ugotovimo, da je moški prestiž nekaj zelo razširjenega. Teza »univerzalne asimetrije v kulturnem vrednotenju spolov« morda ni brezhibna, dokaze zanjo pa lahko najdemo v večini družb. Rosaldo (kot tudi veliko drugih avtorjev) meni, da je ženska funkcija rojevanja in zgodnje skrbi za potomstvo tisto, kar je privedlo do delitve vplivnih sfer v vseh družbah na javno in zasebno. Tako se je ženska vloga oblikovala v sferi zasebnega, vloga moškega pa na področju javnega udejstvovanja, oblikovanja odnosov, političnih zavezništev, gospodarskih vezi, verskih sekt ipd.

Chodorow (Foley, 1998: 287.) dodaja še eno zadevo glede univerzalne asimetrije spolov skozi razvojno perspektivo: ženske so tiste, ki vzgajajo otroke obeh spolov. Deklica ima jasen model, identifikacija je lahka, premočrna. Zasebna sfera oz. gospodinjstvo je za

deklico jasen model, ki mu sledi celo življenje. Toda za dečke je drugače: gredo ven iz hiše, se igrajo z drugimi dečki in si morajo znotraj skupine že zelo zgodaj izbojevati svoj položaj. Že v otroških igrah dečki izbirajo dominantnejše vloge. Tolmačenja Rosalda in Chodorowa ne podpirajo vsi znanstveni krogi. Nekateri (bolj podrobno Foley, 1998: 288.) trdijo, da sta v posameznih kulturah kategoriji moškosti in ženskosti komplementarni, ločeni, toda enakovredni. Errington in Gewertz trdita (Foley; 1998:288), da v družbah, kot je naša moderna, industrijska družba, v katerih opravljanje gospodinjskega dela pomeni izključitev iz javne sfere plačanega dela, ta ločenost ne more nikoli pomeniti enakosti. V takšnih družbah delo določa status in, kar je najpomembnejše v takšnih visokoindividualiziranih družbah, denar. Denar daje prestiž, omogoča neodvisnost in moč oz. dostop do ustreznih virov. Ker ukvarjanje z gospodinjskim delom pomeni omejen dostop do visoko vrednotenega področja javnega dela, so ženske izločene in neenakopravne.

Spolne razlike so vidne tudi v lingvistični praksi, saj se posameznik uči kulturnega razumevanja spolnih kategorij predvsem skozi jezik. Običajno se z moškimi povezujejo visoko cenjeni formalni, ritualni govorni slogi oz. veščine, ki jih terja aktivno udejstvovanje v javni sferi, kar se kot pravica oporeka ženskam. Obsežne znanstvene raziskave moške lingvistične dominacije so bile opravljene v ZDA (Foley, 1998: 293.), kar naj bi bilo primerljivo za vse zahodne družbe. Temeljna ugotovitev je, da pogovor ni aktivnost enakih možnosti, temveč boj za dominacijo, v katerem večinoma zmaguje moški: moški govorijo več, pogosteje prekinjajo sogovornika in tako dosežejo dominacijo v pogovoru, večja konverzacijska moč moških je očitna tudi v pogovorih, v katerih ima ženska močnejše argumente, kar nam jasno kaže, da gre za spolno asimetrijo in ne kaj drugega. Raziskave so pokazale, da je spol pomembnejši od statusa. Ženske pri konverzacijskem delu nosijo večje breme: trudijo se in delajo v smeri vzdrževanja pogovora. Chodorow (Foley, 1998: 296.) to razlaga s tem, da je za moške pogovor boj za status, za ženske pa sredstvo za vzpostavitev medsebojnih stikov.

Navedene trditve sem poskušala preveriti v praksi. Z opazovanjem lingvističnih praks v Sovi sem ugotovila, da tudi tam velja enako. Brez dvoma gre za področje, vredno nadaljnega raziskovanja, vendar ne v okviru pričujoče naloge.

4.2 ENAKOST, ENAKOPRAVNOST ALI ENAKE MOŽNOSTI

»Zahtevati enakost žensk je napačen izraz pravega cilja. Zahteva po enakosti terja predhodno komparacijo. Komu ali čemu hočejo biti ženske enake? Moškim? Plači? Javni funkciji? Kateremu merilu? Zakaj ne same sebi?« Lucy Irigaray (Bošković, 2001: 1.)⁹⁶ je z analizo dejanskih neenakosti ugotovila, da moramo poiskati temelje pravega odnosa med spoloma v pogojih različnih identitet. Moška in ženska identiteta sta v srži različni. Sta sicer komplementarni, ju pa ni možno spraviti pod skupni imenovalec ali prevajati eno v drugo. Tvrstni poskusi nas vedno privedejo do neuspeha. Zahteve po enakosti so v nekoliko paradoksalne, ker ne postavljajo pod vprašaj oblastne strukture v družbi. Celo v zahodnih družbah ne obstaja samo ena ovira, predsodek, ki ga je treba premagati: napačnih slik, skrivljenih percepcij in vsiljenih identitet je toliko, kolikor je tlačjenih žensk.

»Ženska identiteta je nedoločljiva, spremenljiva, nihajoča...« (Riley, 1995: 34.) saj tudi ženska ni 24 ur le ženska, ker ne moreš živeti izključno v spolni identiteti. Ženski je »tipično ženska« identiteta vrinjena, polna stereotipov, ki so takšni, da se nihče ne bi prostovoljno identificiral z njimi. Ta proces je vsiljen in je rezultat vzgoje oz. socializacije in inkulturacije. Ženske imajo drugačen odnos do zakona, bolj sproščen odnos do avtoritete, manj hierarhičnih teženj in se organizirajo bolj horizontalno; moški pa so bolj dovzetni za hierarhijo (cerkev, vojska, obveščevalna služba op. a.). (Verhaeghe, 2002: 56.)

Enakost oz. enakopravnost je razglašena v celi vrsti dokumentov, tako nacionalnih kot tudi mednarodnih. Ob vsakih volitvah se sproži debata glede manjšega števila ženskih kandidatov, vprašanje kvot ipd. Zadeve se morda ne izboljšujejo tako hitro kot bi se morale, se pa izboljšujejo. Ravnokar (maj 2007) imenovana francoska vlada ima polovico ministric. Nekaj, kar se ne dogaja pogosto, če sploh.

⁹⁶ Povzeto po Bošković, dr. Aleksandar, *Ourselves as Others*, Lecture 4, www.gape.org/sasa/ z dne 24. 01. 2001

4.3 ŽENSKE V OBVEŠČEVALNI SLUŽBI

Osemdeseta leta prejšnjega stoletja so bila odločilna glede zaposlovanja žensk v obveščevalnih in varnostnih službah. Razlogi za to naj bi bili naslednji:

- splošna sprememba mentalitete glede integracije žensk v javno življenje;
- veliko število akademski izobraženih žensk na trgu delovne sile;
- prenehanje vojaških groženj in njihova zamenjava z gospodarskimi, industrijskimi, družbenimi in drugimi zvrstmi groženj, kar je terjalo prilagoditev strukture zaposlenih v obveščevalnih in varnostnih službah;
- zahteve po akademski izobrazbi za delo v obveščevalni dejavnosti.

V zadnjih dvajsetih letih smo tako priča, da tudi ženske lahko vodijo obveščevalne in varnostne službe: Hanne Bech-Hansen in Brigitte Stampe na Danskem; Stella Rimington in Pauline Neville-Jones, JIC (Joint Intelligence Committee, Združeni obveščevalni komite) v Veliki Britaniji; Elizabeth Rindskopf, generalna svetovalka v CII (Central Intelligence Agency – Centralna obveščevalna agencija); Nora Slatkin, izvršna direktorica CIE v ZDA; Isabelle Renouard, francoski Generalni sekretariat za nacionalno obrambo, Tatiana Samolis, predstavnik za odnose z javnostmi ruske obveščevalne službe SVR. (BAUD, 1998: 236.)

Kljub naštetemu žensk v obveščevalnih službah še vedno ni tako veliko, še manj pa se jih odloči za publicistično dejavnost. K sreči sem zasledila dve zelo dobri knjigi: avtorica prve je Stella Rimington, upokojena direktorica britanske varnostne službe MI5, druge pa Candice de Long, dolgoletna agentka Zveznega preiskovalnega urada FBI v ZDA.⁹⁷ Obe sta se v svoji karieri srečali z vrsto predsodkov in jih poskušali odpraviti bolj ali manj uspešno. Rimingtonova je ugotovila, da ženska, še bolj pa mati, mora najprej opraviti z lastnimi predsodki in občutki krivde, ker se po porodu vrne na delo. Delo v obveščevalni službi terja brezmejno energijo, odločenost in osredotočenost, pogoste odsotnosti zaradi nege bolnega otroka otežujejo napredovanje. Ugotovila in poimenovala je lastnost, ki jo morajo imeti ženske, matere v takšni službi: sposobnost predalčkanja.⁹⁸ Gre za pospravljanje življenja po predalih: ko si v enem predalu, ne smeš misliti na drugega. Po drugi strani pa so ženske boljše v tem, da delajo več stvari naenkrat in je to sposobnost, nadzirati več stvari naenkrat, treba še razvijati. Konstantno pregledovanje predalov, dokler niso vsi spravljeni v red. (Rimington, 2001: 110.) Rimingtonova je izločila vrsto predsodkov, s katerimi se je srečala: prepričanje, da ženske ne morejo delati z agenti, jih angažirati, voditi, veljalo je, da ženske ne morejo vzpostavljati stikov z muslimani, delati na področju terorizma ali sodelovati z

⁹⁷ Širša povzetka obeh zgodb sta v prilogi, str. 108.

⁹⁸ prevod Sonja Jakič, v originalu *compartmentalization*

vojsko in s policijo. Ta pogumna ženska se je teh predsodkov lotevala z vso energijo ter vztrajno in sistematično. Na koncu je poskušala strniti svoje izkušnje in sestaviti seznam lastnosti ženske v obveščevalni službi: »Kaj je bilo to, kar sem imela in kar so drugi videli v meni, da mi je omogočilo uspeh v tem dokaj nenavadnem poklicu? Slišala sem trditev, da so ženske še posebej dobre obveščevalke in protiobveščevalke. Nekateri pravijo, da zaradi tega, ker imajo urejene misli, drugi menijo, da je to zaradi njihove diskretnosti, psihične trdnosti in doslednosti v ravnanju po lastni presoji. Menim, da je vse to skupaj bedasto. V obveščevalni organizaciji potrebuješ ljudi različnih talentov in kvalitiet in najdeš jih tako med moškimi kot med ženskami. Vitalno pomembno je, da si uravnotežen, z zdravo pametjo in s sposobnostjo uravnavanja dela na eni in zasebnega življenja na drugi strani. Obveščevalno delo neizogibno terja veliko časa in vpliva na zasebno življenje, toda izjemno je pomembno imeti nekaj, čemu se vračaš domov, tako da lahko obdržiš prava razmerja. Ker so ženske bolj pogosto v okoliščinah, da morajo loviti ravnovesje med službo in domom, so pri tem opravilu boljše od moških, bolje vzdržujejo ravnovesje in lastno uravnovešenost. Potrpežljivost in vztrajnost sta zelo zaželeni lastnosti obveščevalca in te lastnosti večkrat opazimo pri ženskah. Seveda, tudi t. i. »moške« kvalitete – dinamičnost, zaupanje vase – so izjemno pomembne.« (Rimington, 2001: 122.)

Druga avtorica Candice De Long je delala v ameriškem Zveznem preiskovalnem uradu (FBI).⁹⁹ Tudi ona se je srečevala s celo vrsto stereotipov, npr. da na žensko ne moreš računati enako ves mesec zaradi pred-, med- in pomenstrualnih težav, ko nihanje koncentracije hormonov povzroči skoraj neprištevnost. Ugotovila je tudi, da so največji nasprotniki uspešnih žensk v službi druge ženske, predvsem tiste, ki jim ni uspelo izpolniti zahtev za agenturno delo. Ženske se, kljub maloštevilnosti, ne upajo združevati v skupino po spolnem kriteriju, ker menijo, da bi jih zaradi tega še vedno številčnejša moška skupnost še bolj zavračala. (De Long, 2001: 75.)

⁹⁹ »Zaradi narave nalog, ki jih opravljajo naši posebni agenti, na ta delovna mesta ne zaposlujemo žensk.« (John Edgar Hoover, direktor FBI, odredba iz leta 1972.) V 80. letih 20. stoletja so ženske »napadle« eno zadnjih trdnjav moških – Zvezni preiskovalni urad (Federal Bureau of Investigation – FBI). Takrat so ženske tvorile manj kot 4 odstotke oz. 400 od 8.000 agentov. Danes so sicer še vedno v manjšini – 15 odstotkov oz. 1700 od 11.500 agentov. Torej ob 43% povečanju števila agentov se je število ženskih agentov povečalo za 325 %. (De Long, 2001: 5.)

4.4. ŽENSKÉ V SOVI¹⁰⁰

Stereotip, da ženske zaradi svojih družinskih obveznosti ne morejo delati v obveščevalni službi, ker ta zahteva celega človeka, je očitno že toliko obrabljen in ima tako očiten negativen prizvok, da ga že zaradi tega nihče ne bi javno zagovarjal. Razen enega »da« (odgovor »najbolj zgovornega« med vprašanimi) je bilo še nekaj »polovičnih« odgovorov, največkrat v smeri, da se enaka pomanjkljivost lahko pripíše tudi moškim. Vprašanje je dejansko bolj generalno kot vezano le na obveščevalno službo, pozitiven odgovor oz. strinjanje pa bi bilo zanikanje zmožnosti (ne)poročenih mater, da se uveljavljajo na trgu delovne sile. Eni so videli rešitev v razdelitvi družinskih obveznosti med partnerji ali širši družini, velikokrat je bil uporabljen argument, da tudi moški niso zavezani le službi (četudi niso zavezani družini) ipd. Ženske so poudarjale pomen ustrezne organizacije dela tako za moške kot tudi za ženske ali spretnost usklajevanja službenih in družinskih obveznosti. Spodbudno je bilo, da je večina prepoznala stereotip kot takšen in ugotavljala, da kljub njegovemu deklarativnemu zanikanju le-ta obstaja in deluje. In seveda so bili posamezniki, ki so po eni strani predsodek zanimali, po drugi pa ugotavljali, da je »vsakodnevno delo na terenu prehud zalogaj za nežnejši spol«, »če pravilno, ob pravem času in na pravilen način uporabi svoje ženske čare«¹⁰¹ ipd.

Stereotipa o zgovernosti žensk in njihovi nezmožnosti ohranjanja skrivnosti ni v Sovi oz. je prepoznani in zavržen. Zgovernost veja za značajsko lastnost (ženske sogovornice so pravilno ugotovile, da so moški zgovornejši in da se teže uprejo skušnjavi, da se pohvalijo s svojimi uspehi).

Stereotip o nezmožnosti žensk le za delo v operativi je še vedno zelo občutiti kljub deklarativnemu zavračanju. Ugotovila sem, da obstaja tudi neke vrste obratna diskriminacija: »Operativka je bistveno bolj prilagodljiva, zmore delati tudi specifično nekdanje moško delo: nositi orožje, dežurati, hoditi ponoči naokoli...! Skratka vse, kar zmore operativec! Obratno bi bilo teže. Kako bi moškega naučil na ženska dela kot so analitika, knjižničarstvo, dokumentalistika...¹⁰² Ženske v Sovi so prepričane, da so sposobne za delo v operativi, istočasno pa ugotavljajo, da se za to morajo bistveno bolj potruditi kot fantje, vložiti več osebnega truda kot njihovi moški kolegi, da bi bile opazne. Pri tem opozarjajo na

¹⁰⁰ Za ugotavljanje položaja žensk v Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji sem uporabila vprašalnik (nahaja se v prilogi, str. 111, odgovore pa hranim v zasebnem arhivu) kot simulacijo pogovora in od poslanih 25 (od tega 12 žensk in 13 moških) sem prejela 20 odgovorov, odgovorilo je 9 žensk in 11 moških. Za distribucijo vprašalnika in prejemanje odgovorov sem uporabila interni komunikacijski sistem. Vprašalnik je vseboval osem stereotipov, ki sta jih v svojih knjigah navajali Stella Rimington (MI5) in Candice de Long (FBI). Za odgovore sem zaprosila spolno in poklicno uravnoteženo število zaposlenih. Prispeli odgovori so bili nadvse zanimivi, nekateri pa tudi zame osebno presenetljivi.

¹⁰¹ Operativec, nad 40, poročen, 3 otroci

¹⁰² Operativka, 40, poročena, 2 otroka

pomanjkanje podpore kolegic in sodelavk – enako kot pri izkušnjah Candice De Long iz FBI. Tudi dejstva govorijo: operativk v Sovi je zelo malo.

Vsi so prepoznali trditev, da ženske hitro same ugotovijo, da niso za operativno delo in se lotijo analitike ali drugih opravil, nekaj informatorjev pa je ženski celo priznalo prednost, ker je sposobna relativno hitro in objektivno ugotoviti, da delovne naloge presegajo njene zmožnosti. Moški, pa da niso dovolj objektivni in vztrajajo kljub neuspešnosti. Nekateri, ki so kategorično zavrnilo prvi stereotip o družinskih obveznostih ženske, so tukaj ugotavljali, da »ko ženska enkrat ima družino, se stvari spremenijo«¹⁰³ Zelo veliko pa pove odgovor, ki je lahko tudi sam sebi komentar: »Vse to ne drži za samozavestno, prodorno in komunikativno žensko. TE PA SO REDKE!¹⁰⁴

Operativke ne morejo voditi moških sodelavcev, lahko se zaljubijo, ne morejo se nemoteno sestajati z njimi ipd. je naslednji stereotip, ki pa ga zaposleni v SOVI zavračajo, poudarjajo, da lahko velja za oba spola, da je rešitev v strokovnem delu in pristopu, pri tem pa je spol irelevanten.

Stereotip o nezmožnosti žensk za operativno delo na področju protiterorizma ali organiziranega kriminala pa je sprejet kot resnica in to predvsem pri ženskah kljub opozorilom, da gre za individualne lastnosti ne glede na spol.

Naslednji stereotip je zajel sodelovanje z muslimani, vojsko in s policijo. Kar zadeva vojsko in policijo je, po odgovorih sodeč, dokončno padel. Nekoliko drugačno pa je stanje medkulturne komunikacije. Očitno v Sloveniji muslimane še vedno doživljamo kot ljudi, za katere je ženska popolnoma nesprejemljiva in smo dokaj prepričani v predsodke o odnosu pripadnikov islamske vere do žensk ne le v lastni, temveč tudi v drugih družbah. Predsodek so kategorično zavrnilo le ženske, pa še to ne vse (le večina).

In na koncu seveda presenečenje. Stereotip, ki je dobil nedvomno večinsko podporo, celo med ženskami, je bil tisti, da za napredovanje v službi ženske lahko uporabijo svoje ženske čare in tako ne napredujejo izključno na podlagi strokovnosti in prizadevnosti. S tem je bilo seveda pod vprašaj postavljeno vse prej navedeno, ker če verjamemo v ta predsodek, je irelevantna kakovost dela žensk v službi. Priznam, da sem bila osebno presenečena. Prej navedeni stereotipi so neke vrste dinosavri, ki se sicer še malo upirajo, trendi pa jasno kažejo, da jih bo praksa odpravila, da bo vse večje število žensk, ki so aktivne in uspešne v do včeraj »moških« poklicih dokončno odpravilo te zastarele predsodke. Ta zadnji predsodek pa ni nekaj starega – je očitno odgovor na vsa lastna, osebna nezadovoljstva glede pričakovanih napredovanj ali priznanj in morda celo odraz zavisti. Odgovori so se gibali od popolnega zanikanja, prek kategorizacije tega pojava kot moške pomanjkljivosti do odkritega strinjanja. Pričakovano je stereotip zavrnilo več žensk kot moških. Ti se očitno temu

¹⁰³ Operativec, nad 40 let, poročen, 2 otroka

¹⁰⁴ Operativec, nad 40, poročen, 3 otroci

prepričanju teže odpovedo, saj je odlična razlaga za primer, če jih slučajno kakšna sodelavka prekosi na poklicni poti.

Zaključek je lahko dokaj enostaven: večina predsodkov je bilo prepoznanih kot predsodkov in očitno je, da se večina zaveda potrebe, da jih kot takšne zavrača vsaj na deklarativni ravni. To tudi počnejo. Stereotip najprej zavrnejo, iz razlage pa je razvidno, da ga deloma le dopuščajo. Na podlagi teh odgovorov kot tudi na podlagi številnih pogovorov s svojimi sodelavkami ter predvsem na podlagi lastnih izkušenj¹⁰⁵ sem ugotovila naslednje:

- v obveščevalni službi mora biti ženska dejansko boljša, da bi bila enaka;
- operativni uspehi ženske niso nikoli enako vrednoteni kot uspehi moškega (njej se je posrečilo, pri njem pa je to rezultat strokovnega dela);
- predsodki najmočneje delujejo na tiste, na katere se nanašajo; zato je prvi korak k njihovi eliminaciji na ženskah samih. Ko jih predsodki ne bodo več bremenili, bodo lažje v praksi dokazovale, da so samo to kar dejansko so – predsodki, namenjeni eliminaciji dela konkurence na trgu dela.

¹⁰⁵ sama sem delala kot operativka, kasneje analitičarka in bila prva, nekaj časa tudi edina, ženska - vodja operativnega oddelka po osamosvojitvi Slovenije

5. SKLEPNE UGOTOVITVE

Poklicna identiteta v obveščevalni službi je posebna zvrst skupinske identitete, t. i. dvojna poklicna identiteta, ki zaradi svoje posebnosti združuje poklicno in zaposlitveno identiteto. Praviloma je zelo močna in trdna in ima velik povratni vpliv po eni strani na osebno identiteto posameznika – uslužbenca obveščevalne službe, po drugi pa na samo službo v smislu krepite njene kohezivnosti in enotnosti.

Temeljna značilnost poklicne identitete v obveščevalni službi je tajnost in delo z njo, saj gre za lastnost, ki vseobsegajoče vpliva in determinira vse v zvezi z obveščevalno službo. Spremljajoča značilnost je v neposredni povezavi s primarno: gre za uporabo žargona kot jezika za varno verbalno sporočanje tajnih zadev.

Pridobivanja tovrstne poklicne identitete se začne z vstopom v obveščevalno službo. Skozi iniciacijo oz. klasični *rite de passage* se osebe vpelje v dejavnost, posameznik se odpove delu sebe in postopoma začne čutiti, da je del neke skupnosti, začnejo se odstirati tančice in znajde se na drugi strani vhoda. Toda do zaključka obreda še ni del te skupnosti, mora opraviti še vrsto preizkusov in dokazati, da je vreden biti del celote. Velikokrat je naslednji korak podpis izjave ali svečana zaprisega. Ta čin še bolj okrepi občutek vstopanja in postajanja dela celote.

Že od samega začetka se lojalnost izkaže za eno najpomembnejših in zaželenih lastnosti v obveščevalni službi. Gre za tako pomemben dejavnik v pridobivanju in ohranjanju poklicne identitete, da je vseobsegajoč in brez te značilnosti ostali dejavniki (mit, žargon, simbol) ne morejo opraviti svoje naloge. Ti so v funkciji lojalnosti in jo krepijo vsak na svoj način: mit je spet en odraz tajnosti, saj ravno ta omogoča njegovo nastajanje in učinkovanje na poklicno identiteto; s prevzemanjem žargona sprejemamo koncepte in poenotimo ideje ter način razmišljanja – z njegovo uporabo jasno kažemo svojo pripadnost; nenazadnje občutek pripadanja krepi tudi močna simbolizacija – simbol je na vidnejših krajih v upravni stavbi, na vseh dokumentih, na službeni izkaznici, ki je še en otipljiv dokaz pripadnosti.

Vse skupaj – tajno delo in delo s tajnostjo, občutki lojalnosti, miti, uporaba žargona in obkroženost s simboli pa nam dajejo občutek večvrednosti, saj vemo nekaj, kar je drugim, večini nedosegljivo. Elitizem kot sestavni del poklicne identitete je danes v večini obveščevalnih služb bolj imaginarna kot realna kategorija (nekoč je izhajal tudi iz dejstva, da so uslužbenke iskali med družbeno elito, na elitnih in finančno težko dosegljivih šolah ipd.) in dejansko temelji le na možnosti vedeti nekaj, kar je večini drugih nedostopno. Da je občutek elitizma neposredno povezan s poznavanjem podatkov, ki so večini in javnosti nedosegljivi, je jasno pokazal primer Gauckove komisije v Zvezni republiki Nemčiji. Seveda je ta privilegij istočasno tudi breme in je pridobivanje ter ravnanje s takšnimi podatki strogo omejeno z

zakonodajo in raznimi oblikami nadzora nad delom tovrstnih služb. Ta elitizem pa spremlja njegova temna plat – stigmatizacija, odziv okolice, »drugih«, »neposvečenih«, posledica nepoznavanja ali celo nezmožnosti poznavanja delovanja obveščevalnih služb, posledica stereotipov in predsodkov.

V nalogi sem poskušala navedene značilnosti ali dejavnike čimbolj sistematizirati, toda menim, da je tudi iz same naloge razvidno, kako močno so vsi ti dejavniki prepleteni, da jih je bilo na trenutke skoraj nemogoče razločiti. Vsi grede z roko v roki in črpajo moči eden iz drugega.

Namen te naloge ni bil upoštevati ali posvečati se individualnem sprejemanju poklicne identitete. Razumljivo, vsak posameznik ne sprejme poklicne identitete v celoti in vseh dejavnikov z enako intenziteto, saj je to dejansko odvisno tako od osebnosti in značaja posameznika kot tudi od prioritete delodajalca v določenih obdobjih.

Poklicna identiteta je za posameznika, ki jo sprejme, lahko izredno močna in prevladujoča glede na druge skupinske identitete, postane vir zadovoljstva, obveščevalna služba pa drugi dom, družina – bratstvo enako mislečih. Posameznika lahko močno determinira celo v njegovem zasebnem življenju in deloma deformira njegovo osebno identiteto. Močna poklicna identiteta je vsekakor zaželena s strani delodajalca, saj je pomemben garant zvestobe zaposlenih in uspešnejšega izvajanja nalog brez morebitnih dvomov v njihovo smotrnost ali etičnost. Takšna poklicna identiteta omogoča doslednejše spoštovanje vseh varnostnih omejitev in pravil, ki za druge uslužbence v javni upravi ne obstajajo, kompenzira pomanjkanje javnih priznanj za delo in dosežke, odpravi morebitno zagrenjenost pri omejitvi nekaterih temeljnih pravic (npr. potovanja v tujino, javnega nastopanja, stavke).

Žal smo zadnje čase v Sloveniji priča ravno temu – odsotnosti zavedanja delodajalca pomembnosti krepitve poklicne identitete v obveščevalni službi. Po eni strani gre za nadaljevanje demistifikacije službe, ki se je začela konec devetdesetih in je bila razumljiva glede na predhodnico službo, ki je opravljala večinoma funkcijo tajne policije. Toda v tem procesu obstaja kritična meja. Demistifikacija je bila pozitiven proces: npr. vzpostavitev spletne strani službe, na kateri je bilo moč najti razlago zakonske podlage za delo službe, uporabne informacije, znak službe in podobno; enake spletne predstavitve oz. publikacije ima večina obveščevalnih služb, saj brez pomoči državljanov te službe ne morejo delovati. Tovrstne poteze se lahko nadgradijo z občasnimi javnimi nastopi direktorja ali namestnika direktorja o aktualnih temah kot je terorizem – sicer pa za službe velja, da čim manj se o njih govori ali piše, bolje je. Ponavadi so tarča novinarjev le takrat, ko gre kaj narobe kot je to bilo po enajstem septembru 2001.

Napaka pa je poskus izenačitve zaposlenih v obveščevalni službi z ostalimi javnimi uslužbenci. Da bi formalno dosegli to izenačitev, bi morali odpraviti vse specifičnosti tega poklica, kar pa je nemogoče, saj bi s tem odpravili tudi sam poklic. Že večkrat sem v nalogi

poudarila vrsto omejitev, ki spremljajo ta poklic, v katere zaposleni privolijo tudi zaradi vrste kompenzacij, od katerih so nekatere tudi finančno ovrednotene, toda ne le zaradi njih. Privolijo zaradi občutka lojalnosti, vpetosti v svet tajnosti, občutka elitizma – skratka zaradi poklicne identitete, ki so jo sprejeli. Poklicna identiteta pa ni stalnica, ni nekaj, kar obstaja za vedno, brez intenzivnega dela na njeni krepitvi bo vse šibkejša, kar bo najbolj razvidno pri mladih, na novo zaposlenih kadrih. Povratni učinek na samo službo oz. dejavnost pa bo zelo slab. Res je, da je razkritje tajnosti kaznivo po zakonu, toda kaznivi so tudi umori, kraje, pa se le-ti vseeno dogajajo. Občutki, ki jih nosi poklicna identiteta v obveščevalni službi, so se skozi zgodovino pokazali za bolj učinkovito preventivo kot suhe pravne norme.

In kaj pomeni krepitev poklicne identitete? Pomeni proaktiven odnos delodajalca do zaposlenih, pri čemer je treba posebno pozornost posvetiti celotnemu procesu: od izbire kandidatov za zaposlitev, prek njihovega šolanja in urjenja; sistemu pohval in nagrajevanja, organizaciji skupnih srečanj in dogodkov in skozi to krepitev medsebojnih odnosov; prav tako je treba krepiti odnos do tajnosti in ukrepov varovanja le-teh, toda ne z grožnjami in opozarjanjem na sankcije, temveč s krepitvijo odgovornosti do izvajanja tovrstnih ukrepov.

V Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji (Sova) je 38 odstotkov zaposlenih ženskega spola, kar je precej, niso pa enakomerno razporejene v vseh službah in oddelkih. Gre dejansko za primerljivo stanje kot v vseh tovrstnih službah: tajnice brez tajnikov in tehniki brez tehničark. Glede na naveden odstotek je zelo malo žensk med tistimi, ki pridobivajo podatke, vodijo tajne sodelavce, izvajajo posebne oblike pridobivanja podatkov. V agenciji ne manjka pametnih, sposobnih in pogumnih žensk, žensk, ki bi bile sposobne delati na teh področjih in bile pri tem uspešne – pa se jih le malo odloči za to, še manj pa vztraja. Predsodki in stereotipi živijo in vztrajajo v vseh obveščevalnih in varnostnih službah tega sveta, v nekaterih so močnejši in bolj izraženi, v drugih pa že izgubljajo pomembnost in so že prepoznani kot taki – kot zmote in neutemeljeni predsodki. Ne dvomim, da bodo ti stereotipi s časom izginili, je pa to dolgotrajen proces. Ženske v teh službah imajo dejansko zelo močan občutek, da bodo s svojim (ne)uspehom povečale ali zmanjšale možnosti žensk, ki prihajajo za njimi pri uresničevanju enakopravnega položaja. Ta občutek celo precej determinira njihove aktivnosti. Dejanska empirična ugotovitev je, da so prve žrtve stereotipov in predsodkov ravno tisti (tiste), na katere se ti nanašajo. Morda celo do te mere, da nikoli ne zberejo poguma in poskušajo nekaj, kar jim predsodki »prepovedujejo«. Zadeva je pravzaprav zelo enostavna in logična: moški v tovrstne službe prihajajo popolnoma razbremenjeni kakršnih koli predsodkov, ki bi že vnaprej determinirali njihov (ne)uspeh. Le tista ženska, ki ji uspe kljub vzgoji, socializaciji in inkulturaciji zadihati svobodno, brez predsodkov, je lahko enako uspešna kot neobremenjen moški, seveda pod enakimi pogoji kot moški. Ključ, da bi dosegli enakopraven položaj, leži predvsem v nas samih.

6. VIRI

1. Adler, Patricia A. 1985: *Wheeling and Dealing*. New York: Columbia University Press.
2. Andrew, Christopher and Mitrokhin, Vasili. 1999: *The Sword and the Shield* The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. New York: Basic Books.
3. An Input to a New Directive on Sex Discrimination. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men: 20. 02. 2002.
4. Ardener, Edwin W. 1987: *Identity and Indentification*. Esej predstavljen na Konferenci o identiteti v Rabki na Poljskem.
5. Ash, Timothy Garton. 1999: *Dosje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
6. Auge, Marc. 1994: *An Anthropology for Contemporaneous Worlds*. Stanford, California: Stanford University Press.
7. Auge, Marc. 1995: *Non-places*. London, New York: Verso.
8. Barron, John. 1974: *KGB I in II*. London: Hodder and Stoughton.
9. Baud, Jacques, ed. 1998: *Encyclopedie du Rensegnement et des Services Secrets*, Paris: Lavauzelle.
10. Beard, Adrian. 2000: *The Language of Politics*. London: Routledge.
11. Bearden, Milton and Risen, James. 2003: *The Main Enemy, The CIA's Battle with the Soviet Union*. London: Century.
12. Behrman, Jack N. 1988: *Essays on Ethics in Buisness and the Professions*. New Jersey: Prentice Hall.
13. Berger, Peter L. in Luckmann, Thomas. 1988: *Družbena konstrukcija realnosti*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
14. Berndorf, H.R. 1949: *Podzemna Diplomacija*. Beograd: Vojno štamparsko preduzeće.
15. Bottomore, Tom. 1993: *Elites and Society*. London: Routledge.
16. Bukar, Robert. 1949: *Iza kulisa francuske i nemačke obaveštajne službe*. Beograd: Vojno štamparsko preduzeće.
17. Burke, Peter and Porter, Roy, ed. 1995: *Languages and Jargons – Contribution to a Social History of Language*. Cambridge: Polity Press.
18. Canadian Security Intelligence Service Act; 1985, 2002.
19. Carl, Leo D. 1996: *CIA Insider's Dictionary*. Washington: NIBC Press.
20. Carre, John le. 2000: *A Murder of Quality*. London: Coronet Books.
21. Carre, John le. 2004: *Absolute Friends*. London: Coronet Books.
22. Carre, John le. 1999: *Krojač iz Paname*. Ljubljana: DZS.
23. Carre, John le. 1995: *Our Game*. New York: Ballantine Books.
24. Carre, John le. 2000: *Smiley's People*. London: Coronet Books.

25. Carre, John le. 1977: *The Honourable Schoolboy*. London: Coronet Books.
26. Carre, John le. 1993: *The Night Manager*. New York: Ballantine Books.
27. Carre, John le. 1992: *The Secret Pilgrim*. New York: Ballantine Books.
28. Chevalier, Jean. 2006: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
29. Chiarelli, Brunetto. 1995: Race: a fallacious concept. *International journal of Anthropology*, vol. 10 – N. 2/3.
30. Clifford, James and Marcus, George E. 1986: *Writing Culture*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press
31. Cohen, Abner. 1974: *Two Dimensional Man*. London: Routledge and Kegan Paul.
32. Davidson, Donald. 1988: *Raziskave o resnici in interpelaciji*. Ljubljana: Studia humanitatis.
33. De Long, Candice. 2001: *Special Agent*. New York: Hyperion.
34. Deacon, Richard. 1969: *Britanska obavještajna služba*. Zagreb: Globus.
35. Dilley, Ray (ed.). 1999: *The Problem of Context*. New York, Oxford: Bergham Books.
36. Dimitrova, Alexenia. 2005: *The Iron Fist; Inside the archives of the Bulgarian Secret police*. London: Artnik
37. Directors and Deputy Directors of Central Intelligence. 1994: *History Staff*. Washington: CIA.
38. Discovery Channel. 2002: *Master Spies*. London: BBC
39. Djordjević, dr Obren. 1980: *Osnovi državne bezbednosti; Opšti deo*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
40. Djordjević, dr Obren. 1980: *Osnovi državne bezbednosti, Posebni deo*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
41. Duffy, Daintry. 15. 01. 1999: *Cultural Evolution, Corporate Culture*, New York: Enterprise Magazine.
42. Enciklopedija Državne založbe Slovenije. 1998. Ljubljana: DZS
43. Encyclopedia Britannica, 1994-2001. London.
44. Factbook on Intelligence. 1993. Washington: Public Affairs Central Intelligence Agency.
45. Foley, William A. 1998: *Anthropological Linguistics (Language and Gender)*. USA: Blackwell Publishers.
46. Funder, Anna. 2002: *Zloglasni Stasi*. Ljubljana: Žepna knjiga.
47. Gans, Robert J. 1968: *The Participant Observer as a Human Being: Observations on the Personal Aspects od Fieldwork*; originally published in Howard S. Becher, Blanche Geer, David Riesman and Robert S. Weiss (eds); *Institutions and the Person*. Chicago: Aldine.
48. Geertz, Clifford. 2001: *Tumačenje kultura, I. in II.*; Beograd: Biblioteka XX. vek.

49. Geertz, Clifford. 2000: Available Light. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
50. Godina, Vesna V. 1998: Antropološke teorije, Ljubljana: FDV.
51. Harris, Marvin. 1974: Cows, Pigs, Wars and Witches. New York: Vintage Books.
52. Herbig, Jost. 1982: V blodnjaku tajnih služb. Ljubljana: Borec.
53. Holy, Ladislav in Stuchnik, Milan. 1983: Actions, Norms and Representations; Cambridge: Cambridge University Press.
54. Ingold, Tim (ed). 2002: Companion Encyclopedia of Anthropology; London and New York: Routledge.
55. Južnič, Stane. 1993: Identiteta. Ljubljana: FDV.
56. Južnič, Stane. 1983: Lingvistična antropologija. Ljubljana: FSPN.
57. Južnič, Stane. 1987: Antropologija. Ljubljana: DZS.
58. Južnič, Stane. 1989: Politična kultura. Maribor: Obzorja
59. Južnič, Stane. 2003: Ženskost in moškost v luči socialne in politične antropologije. Ljubljana: skripta.
60. Kazenski zakon Republike Slovenije (Ur.l. RS, št. 63/1994 (70/1994 - popr.), [23/1999](#), [60/1999](#) Odl.US: U-I-226/95, [40/2004](#), [37/2005](#) Odl.US: U-I-335/02-20, [17/2006](#) Odl.US: U-I-192/04-16)
61. Labović, Djurica. 1990: Ispovest jednog obaveštajca. Beograd: Beletra.
62. Levi-Strauss, Claude. 1995: Myth and Meaning. New York: Schocken Books.
63. Lukšič Hacin, Marina. 1995: Ko tujina postane dom. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
64. Lukšič Hacin, Marina. 1999: Multikulturalizem. Ljubljana: Založba ZRC.
65. Maanen, John Van (ed). 1995: Representation in Ethnography. London, New Delhi: Sage Publications.
66. Maanen, John Van. 1988: Tales of the Field. Chicago and London: The University of Chicago Press.
67. Mach Zdzislaw. 1993: Symbols, Conflict and Identity. New York: State University of New York Press.
68. Malinowski, Bronislaw. 1935: Soil-tilling and Agricultural Rites in the Trobriand Islands. London: George Allen and Unwin Ltd.
69. Marchetti, Victor L. in Marks, John D. 1976: CIA in kult obveščevalne dejavnosti; Ljubljana: Mladinska knjiga.
70. Maturana, Humberto R. in Varela, Francisco J. 1998: Drevo spoznanja. Bern: Scherz Verlag AG.
71. MI5 - The Security Service. 1998. Third Edition. London: Crown Copyright.
72. Moore, Henrietta L. 1997: Feminism and Anthropology. Oxford: Polity Press.

73. Nash, Walter. 1993: Jargon, it's Uses and Abuses. Oxford, Cambridge: Blackwell.
74. Odlok o Svetu za nacionalno varnost, Uradni list RS 135/04
75. Polmar, Norman and Allen, Thomas B. 1998: The Encyclopedia of Espionage. New York: Gramercy Book.
76. Purg, Adam. 2002: Primerjalni obveščevalni sistemi. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
77. Purg, dr. Adam. 1995: Obveščevalne službe. Ljubljana: Enotnost.
78. Pučnik, Jože ur. 1996: Iz arhivov slovenske politične policije. Ljubljana: Veda.
79. Quarantiello, Laura. 1998: Cop Talk! How to Listen in on Law and Enforcement Communication. Lake Geneva: Tiare.
80. Ramet, Sabrina Petra, ur. 1996: Gender Reversals and Gender Cultures, Anthropological and Historical Perspectives. London & New York: Routledge.
81. Riley, Denise. 1988: Am I that name. Feminism and the Category of Women in History. Minneapolis: University of Minnesota.
82. Rington, Stella. 2001: The Autobiography of the Former Director-General of MI5. London: Hutchinson.
83. Rose, P.K. 1999: The Founding Fathers of American Intelligence. Washington: Directorat of Operations, Center for the Study of Intelligence, CIA.
84. Roso, Zvonimir. 1988: Informativni razgovor i intervju. Zagreb: Republički sekretariat za unutrašnje poslove SR Hrvatske.
85. Rovin, R. 1949: Crnice iz tajne službe. Beograd: Vojno štamparsko preduzeće.
86. Sajovic, Bogdan. 2006: Udba. Ljubljana: Založba Karantanija.
87. Sapir, Edward. 1984: Ogledi iz kulturne antropologije. Beograd: Prosveta.
88. Schmidt - Eemboom, Erich. 1993: Schnueffler ohne Nase: Der BND - Die unheimliche Macht im Staate. Düsseldorf: ECON Verlag.
89. Security of Information Act. 2002: Backgrounder Series no. 12. Ottawa.
90. Segal, Lynne. 1999: Why Feminism? Gender, Psychology, Politics. New York: Columbia University Press.
91. Sejers, M. in Kan, A.E. 1949: Tajni rat protiv sovjetske Rusije. Beograd: Biblioteka Trideset dana.
92. Statutes of Canada 2001. Bill C-36; Assented to 18. 12. 2001
93. Sveto pismo. 1991. Beograd: Svetopisemsko društvo.
94. Sun Zi. 1963: Umijeće ratovanja. Zagreb: Globus.
95. Supek, Rudi. 1992: Društvene predrasude i nacionalizam. Zagreb: Globus.
96. Summers, Anthony. 1998: Uradno in zaupno, Skrivno življenje J. Edgarja Hooverja. Grosuplje: Mondena.

97. Štrukelj, Inka. 2000: Identiteta in jezik v pogojih evropske integracije. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
98. The Canadian Security and Intelligence Community. 2001. Government of Canada. Ottawa: Privy Council Office.
99. The Merriam-Webster Thesaurus. 1995: Merriam-Webster; Massachusetts: Incorporated, Publishers Springfield.
100. Thomas, Gordon. 2002: Skrivnostna zgodba Mosada. Tržič: Učila International, založba d.o.o.
101. Timroth, Wilhelm von. 1986: Russian and Soviet Sociolinguistics and Taboo varieties of the Russian Language (Argot, Jargon, Slang and »Mat«). München: Verlag Otto Sagner
102. Tohaj, Ferdinand. 1949: Tajni odred. Beograd: Vojno štamparsko preduzeće.
103. Treverton, Gregory F. 2001: Reshaping National Intelligence for an Age of Information. Cambridge: Cambridge University Press.
104. Ule Nastran, Mirjana. 1997: Temelji socialne psihologije. Ljubljana: Zbirka Alfa.
105. Veliki splošni leksikon. 2006. Ljubljana: DZS.
106. Verhaeghe, Paul. 2002: Ljubezen v času osamljenosti. Ljubljana: Orbis.
107. Vos, Georg de. 1975: Ethnic Pluralism: Conflict and Accomodation of Ethnic Identity; Palo Alto.
108. Ware, Celestine. 1970: Woman Power. New York: Publications.
109. Whyte, William F. 1960: Interviewing in Field Research published in Adams and Preis (eds); Human Organizations Research: Field Relations and Techniques; Homewood: Dorsey Press.
110. Wolf, Markus. 1997: Man without a face, The Memoirs of a Spymaster. London: Random House.
111. Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji, Uradno prečiščeno besedilo, Uradni list Republike Slovenije 81/06
112. Zakon o tajnih podatkih, Uradno prečiščeno besedilo, Uradni list Republike Slovenija 50/06
113. Zakon o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb, radni list RS 26/03

ČLANKI

1. Petrovčič, Peter (2007): Še eno »razkritje«. Mladina, št. 16, str. 33-34
2. Petrovčič, Peter (2007): Zloraba tajne službe. Mladina, št. 15, str. 18-21

3. Petrovčič, Peter (2007): »Največjo nevarnost za zlorabo SOVE pomeni vlada«. Mladina, št. 13, str. 22-23
4. Štefančič, Marcel jr. (2007): Slovenski vudu. Mladina, št. 21, str. 19-21

SVETOVNI SPLET

1. Bošković, Aleksandar, Ourselves as Others, Lecture 4, www.gape.org/sasa
2. Eliston, Jon, The Price of Dissent – Ralph McGehee and the CIA, www.pscpdocs.aol.com
3. Maclean, Rod; Socratic Teaching; The Law and Professional Identity; Faculty of Education, Deakin University; www.deakin.edu.au
4. FAS, www.fas.org
5. SOVA, www.sova.gov.si
6. Wikipedia, www.wikipedia.org

7. PRILOGE

Vprašalnik

Drage sodelavke in sodelavci,
še enkrat vas prosim za pomoč pri izdelavi svoje magistrske naloge Med stigmo in elito: poklicna identiteta v obveščevalni službi. Obljubim, da se vam bom posebej zahvalila v uvodu naloge.

Tokrat vas prosim, da odgovorite na naslednja vprašanja, in sicer čim bolj natančno – vaša razmišljanja, dodatni komentarji, morebitne asociacije – vse je zelo dobrodošlo. Za odgovore pa vas prosim v juliju, saj moram enkrat tudi končati to mojo nalogo.

1. Ali lahko določite in opišete trenutek, ko ste se začeli počutiti kot član skupine, kot polnopravni uslužbenec Sove?
2. Ocenite z ocenami od 1 do 5 stopnjo tajnosti naslednjih podatkov (lahko tudi več ali vse ocenite z enako oceno):
 - a. Identiteta zaposlenih v Sovi
 - b. Operativni podatki Sove
 - c. Identiteta tajnih sodelavcev Sove
 - d. Lokacija izpostav in konspirativk
 - e. Vsebina informacij za zunanje uporabnike
3. Uvrstite sebe v 5 skupin, za katere menite, da jim pripadate. Začnite z najpomembnejšo skupino po vaši oceni. Npr. ženska, Slovenka, mati...itd.
4. Ali ste spremenili krog prijateljev po zaposlitvi v Sovi? V kakšnem obsegu in zakaj? Ali se vam kdaj zdi, da vas okolica obravnava drugače, ko izve kje ste v službi?
5. Ali imate občutek (četudi občasno), da ste zaradi zaposlitve v Sovi drugačni od večine, da so vam nekatere stvari omogočene, za druge ste prikrajšani ipd?

Hvala za sodelovanje!

Izjava ameriške obveščevalne službe – Centralne obveščevalne agencije (Central Intelligence Agency – CIA):

Central Intelligence Agency

CREDO

We are the Central Intelligence Agency.

We produce timely and high quality intelligence for the President and Government of the United States.

We provide objective and unbiased evaluations and are always open to new perceptions and ready to challenge conventional wisdom.

We perform special intelligence tasks at the request of the President.

We conduct our activities and ourselves according to the highest standards of integrity, morality, and honor and according to the spirit of our law and Constitution.

We measure our success by our contribution to the protection and enhancement of America's values, security and national interest.

We believe our people are the Agency's most important resource. We seek the best and make them better. We subordinate our desire for public recognition to the need for confidentiality. We thrive for continuing professional improvement. We give unfailing loyalty to each other and to our common purpose.

We seek through our leaders to stimulate initiative, a commitment to excellence and a propensity for action, to protect and reward Agency personnel for their special responsibilities, contributions, and sacrifices; to promote a sense of mutual trust and shared responsibility.

We get our inspiration and commitment to excellence from the inscription in our foyer:

“And Ye shall know the truth and the truth shall make you free.”

Prevod Sonja Jakič:

- Mi smo Centralna obveščevalna agencija.
- Mi izdelujemo pravočasne in zelo kakovostne obveščevalne informacije za predsednika in vlado ZDA.
- Mi pripravljamo objektivne in nepristranske ocene in smo vedno odprti za nova dojetanja ter pripravljeni na izziv običajni modrosti.
- Mi izvajamo posebne obveščevalne naloge na zahtevo predsednika.
- Naše aktivnosti in vedenje ustrezajo najstrožjim merilom integritete, morale in časti ter duhu in besedilu naših zakonov in ustave.
- Svoj uspeh merimo s svojim prispevkom k ščitenju in h krepitvi ameriških vrednot, k varnosti in nacionalnemu interesu.

- Mi verjamemo, da so naši ljudje najpomembnejši vir agencije. Iščemo najboljše in delamo na njihovi izboljšavi. Željo po javnem priznanju podrejamo potrebi po tajnosti. Stremimo po stalnem strokovnem izpopolnjevanju. Brezmejno smo lojalni eni drugim in našemu skupnemu cilju.
- Skozi naše vodje spodbujamo iniciativo, zavezanost k odličnosti in dejanjem; zaščiti in nagrajevanju uslužbencev agencije za njihove posebne odgovornosti, prispevke in žrtve, za krepitev občutka medsebojnega zaupanja in skupne odgovornosti.
- Svojo inspiracijo in zavezanost k odličnosti črpamo iz napisa, vklesanega v naši avli: In izvedeli boste resnico in resnica vas bo osvobodila.

Izjava MI-5 v angleščini, objavljena v MI5 The Security Service, Crown Copyright 1998. Published with the permission of the Home Office on behalf of the Controller of Her Majesty's Stationary Office, se glasi:

Statement of Purpose and Values

The Security Service is UK's security intelligence agency. Our purpose is to protect national security and economic well-being, and to support the law enforcement agencies in preventing and detecting serious crime.

We do so by collecting and disseminating intelligence; investigating and assessing threats, and working with others to counter them; advising on protection; and providing effective support for those tasks.

In working together to fulfil our purpose, we are guided by a commitment to:

Legality

Integrity

Objectivity

A sense of proportion about our work; and

Respect and consideration for each other and for those with whom we work outside the Service.

Prevod Sonja Jakič:

Varnostna služba je varnostno-obveščevalna agencija Združenega kraljestva. Naš cilj je zaščita nacionalne varnosti in gospodarske blaginje ter pomoč drugim represivnim organom pri preprečevanju in odkrivanju najtežjih kaznivih dejanj.

Ta cilj uresničujemo s pridobivanjem in posredovanjem obveščevalnih podatkov, s preiskovanjem in z ocenjevanjem groženj, s sodelovanjem z drugimi v zoperstavljanju le-tem; s svetovanjem o varovanju in z omogočanjem učinkovite podpore za izvajanje teh nalog.

V skupnem delu na uresnitvi našega cilja nas vodi zavezanost k

zakonitosti
integriteti
objektivnosti
uravnoveženosti našega dela
ter k medsebojnemu spoštovanju in obzirnosti kot tudi spoštovanju in obzirnosti do drugih
zunaj službe, s katerimi sodelujemo.

Besedilo priseg kanadske varnostno-obveščevalne službe CSIS v angleščini (zakon ju navaja tudi v francoščini, ker sta oba jezika uradna):

OATH OF OFFICE

I,, swear that I will faithfully and impartially to the best of my abilities perform the duties required of me as (the Director, an employee) of the Canadian Security Intelligence Service. So help mi God.

OATH OF SECRECY

I,, swear that I will not, without due authority, disclose or make known to any person any information acquired by me by reason of duties performed by me on behalf of or under the direction of the Canadian Security Intelligence Service or by reason of any office or employment held by me pursuant to the Canadian Security Intelligence Service Act. So help me God.

Prevod Sonja Jakič:

Profesionalna prisega

Jaz,..., prisežem, da bom zvesto in nepristransko in po svojih najboljših močeh izvajal naloge, ki so mi zaupane kot uslužbencu Kanadske varnostno-obveščevalne službe. Naj mi Bog pomaga.

Prisega varovanja tajnosti

Jaz,..., prisežem, da ne bom brez ustreznega pooblastila razkril ali drugi osebi povedal katero koli informacijo, ki sem jo pridobil po službeni dolžnosti in po navodilih Kanadske varnostno-obveščevalne službe ali na delovnem mestu, ki ga zasedam v skladu z Zakonom o Kanadski varnostno-obveščevalni službi. Naj mi Bog pomaga.

Izjava Sove o politiki kakovosti:

Od sebe zahtevamo največ, da lahko dajemo najboljše.

VREDNOTE

- dosledno delovanje na podlagi ustave in zakona;
- spoštovanje in varovanje z ustavo zajamčenih človekovih pravic;
- uslužbenke in uslužbenci agencije – prispevek vsakega posameznika je pomemben za uspeh agencije kot celote;
- znanje kot temelj za kakovostno izvajanje nalog na obveščevalnem in varnostnem področju;
- strokovnost, učinkovitost in odgovornost pri izpolnjevanju nalog;
- dosledno spoštovanje in varovanje tajnih podatkov, načinov in oblik pridobivanja podatkov, integritete zaposlenih;
- samokritičnost in stalen nadzor zakonodajne, sodne ter izvršilne veje oblasti in nadzor javnosti;

CILJI

- učinkovito in strokovno delovanje, ki bo pristojnim organom zagotavljalo uporabne informacije iz tujine in v povezavi z njo;
- preprečevati ogrožanje temeljnih vrednot v skladu z ustavo, mednarodno priznanimi standardi razvitih parlamentarnih demokracij in mednarodnimi organizacijami;
- delovanje pri zaščiti nacionalnih interesov na varnostnem, političnem in gospodarskem področju oziroma zagotavljanje nacionalne varnosti;
- podpora najvišjim predstavnikom države pri vodenju zunanje in varnostno-obrambne politike;
- prispevati k uveljavljanju političnih, ekonomskih in varnostnih interesov naše države v mednarodnem okolju ter k njenem vključevanju v svetovne integracijske procese;
- soočati se z obveščevalnimi in varnostnimi izzivi ter tako prispevati h krepitvi kolektivne varnosti;

VIZIJA

- utrjevanje vloge agencije kot sodobno in dinamično urejene obveščevalne in varnostne službe, ki bo pravočasno, strokovno ter kakovostno opravljala svoje naloge;

- uporaba sodobnih metod dela ter najnovejših informacijskih tehnologij;
- stalen razvoj, ki bo zagotavljal prožnost oziroma sposobnost prilagajanja novim zahtevam in nalogam;
- popolna digitalizacija delovnega procesa kot pomembna strateška prednost agencije;
- stalno strokovno izpopolnjevanje zaposlenih, zlasti na posebnih področjih, značilnih za varnostno-obveščevalno delo;
- ljudem prijazno delovno okolje, ki vzpodbuja samostojnost in ustvarjalnost;
- visoka stopnja vpetosti v demokratični sistem in demistifikacija dejavnosti obveščevalnih služb na podlagi strokovne in konstruktivne razprave.«¹⁰⁶

¹⁰⁶ Sprejeto ob 10. obletnici samostojne Slovenije v Ljubljani, 25. junija 2001.

Primer Gabriele Gast¹⁰⁷

Gabriele Gast je bila redkost na področju moške prevlade in je bila ženska na najvišjem položaju v zahodnonemški zvezni obveščevalni službi BND – vodilni analitik za Sovjetsko zvezo in Vzhodno Evropo. Njene izjemne analize razvoja dogodkov so pristajale na mizi nemškega zveznega kanclerja Helmuta Kohla. Kar pa kancler ali njeni nadrejeni niso vedeli je, da so ta ista poročila prihajala tudi na mizo Markusa Wolfa, šefa protiobveščevalnega dela vzhodnonemške službe Stasi.

Gabin primer se je začel kot tipična Romeo zgodba, čeprav bi njo težko opisali kot Julijo, saj je bila izredno pametna in izobražena ženska, ki se je ravnala v skladu z lastnimi prepričanji in idejami. Izhajala je iz konservativne družine srednjega zahodnonemškega razreda, kot študentka je bila članica Mladih krščanskih demokratov. Leta 1968 je prvič obiskala takratno NDR, kjer je zbirala gradivo o položaju žensk za svojo doktorsko disertacijo.

V takratnem Karl Marx Stadtju je spoznala mehanika Karla Heinza Schmidta. Šele dvajset let kasneje je izvedela njegov pravi priimek – Schneider. Srečanje seveda ni bilo naključno, saj je Schmidt/Schneider bil uslužbenec vzhodnonemške obveščevalne službe Stasi v Saški deželi, ki je med leti napredoval do čina majorja (čemur je v glavnem botrovala prav Gabi). Karl je imel neke vrste proletarski šarm, ki je znal biti usoden za zahodnonemške ženske srednjega razreda. Gabi se je njegovo ime zdelo prerobato in ga je ljubkovalno klicala Kraliček. Tistega leta v Karl Marx Stadtju je Karliček vztrajno dvoril Gabi in skupaj sta preživela romantično poletje. Proti koncu poletja je Karliček razkril Gabi svoj pravi položaj (ne pa tudi imena) in jo seznanil s svojim nadrejenim, izkušenim obveščevalcem Gottholdom Schrammom.

Gabi je bila impresionirana. Ko sta jo nova znanca vprašala, če bo sodelovala z njimi je najprej bila neodločna, jeziček na tehtnici pa je prekucnilo opozorilo, da bi njena zavrnitev sodelovanja vsekakor pomenila konec romance s Karličkom. Tako je Gabi »dahnila svoj da«, se vrnila v Zvezno republiko Nemčijo ter nadaljevala študij v Aachnu. Vsake tri mesece je prihajala na Vzhod, se izobraževala za obveščevalno delo in seveda preživljala prijetne ure s svojim Karličkom.

Na vzhodnonemški strani so zadevo Gabi v začetku peljali brez nekih določenih ambicij in načrtov, le ohlapno so usmerjali njeno poklicno pot v smeri Bonna. Takrat pa je vmes posegla usoda. Vzhodnonemška obveščevalna služba ni bila edina, ki je spremljala Gabino briljantno akademsko pot. Njen mentor je bil visoko cenjen profesor vzhodnonemških študij Klaus Mehnert, ki je za zahodnonemško obveščevalno službo BND priporočal svoje najboljše

¹⁰⁷ Povzeto po knjigi Wolf, Markus; Man without a Face, The Memoirs of a Spymaster, Random House, 1997.

študente. Ko je Gabi leta 1973 zaključila svoje delo na doktoratu, so ji ponudili delovno mesto analitika v Pullachu pri Muenchnu (sedež BND).

V Vzhodni Nemčiji so novico sprejeli z navdušenjem. Držali so dano obljubo in Gabi se je še naprej lahko sestajala s Karličkom. V kratkem sta praznovala zaroko v varni hiši na Vzhodu. V njuno čast je Shramm odprl steklenico najboljšega šampanjca (ruskega, seveda) in prinesel videočestitko regionalnega šefa Stasi za Saško. Vzhodnonemška stran je romantični plati tovrstnega sodelovanja vedno posvečala posebno pozornost.

Gabino delo je bilo brežhibno. Vzhodnonemški službi je omogočila jasno sliko zahodnega poznavanja celotnega vzhodnega bloka. Njene informacije so bile vitalnega pomena. Imela je izredno natančen občutek, kaj je zanimivo za Stasi in pošiljala strnjene informacije, ki so zanimale takratni Berlin. Če so od nje zahtevali originalne dokumente jih je spravljala na mikrofilme in skrivala v deodorantih z dvojnimi dnom. Te je po predhodnem dogovoru puščala v straniščnih izplakovalnikih na vlakih, ki so iz Muenchna peljali na vzhodno mejo. Toda materiali so se kopicili in ta sistem sporočanja ni več zadoščal. Zato se je z Gabi na bazenu v Muenchnu srečevala posrednica z Vzhoda. Čas je bil vedno vnaprej določen prek kodirane radiozveze.

Gabi je bila zadovoljna z delom, ki ga je opravljala za Stasi (in BND). Še naprej sta se srečevala s Karličkom, dopustovala skupaj in, čeprav je ljubezen z leti nekoliko zbledela, je Gabi vztrajala pri razmerju, ki ji je ustrezalo. Bila je trmoglava in neodvisna, nepripravljena za klasično partnerstvo in ji je ustrezala ta občasnost razmerja.

Gabi je nosila tudi dodatno emocionalno breme. Njen brat in svakinja sta posvojila resno prizadetega otroka in čez nekaj časa ugotovila, da nista zmožna skrbeti zanj. Gabi ni prenesla misli, da bi otroka dali v dom in ga je vzela k sebi, kar je, glede na njeno delovno obremenitev, pomenilo resen problem. Pojavile so se tudi skrbi, kaj se bo pripetilo otroku, če jo odkrijejo. Napadi anksioznosti so se kar vrstili in pričela je groziti, da bo prekinila sodelovanje s Stasijem. Zato se je leta 1975 v takratni Jugoslaviji z njo sestal sam predstojnik službe Markus Wolf. Zagotovil ji je, da bo varoval njeno identiteto in poskušal odgnati strahove, ki so jo pestili, kot tudi pel hvalospeve njenim prispevkom k varnosti Vzhodne Nemčije.

Karliček ni bil edini motiv za Gabino sodelovanje s Stasijem. Menila je, da v ZRN niso nikoli iskreno opravili z nacistično preteklostjo in se je v letih sodelovanja s Stasijem ideološko približevala NDR. Ni jasno ali je po prenehanju zaljubljenosti Karlička imela dejansko rada. Pravzaprav je imela rada Stasi. Ta ljubezen naj bi jo večplastno zadovoljevala, nudila občutek pripadanja, prijateljstva, občutek, da je nekomu pomembna in da ji je ta hvaležen za vse. In Gabi je dejansko terjala veliko pozornosti, vseskozi so ji morali potrjevati kako visoko cenijo njeno sodelovanje. Občutek pripadanja posebni skupnosti, elitnemu in tajnemu združenju, ki se bori za plemenite cilje in ideale, je bil za Gabi nadvse pomemben.

Gabi je napredovala tudi znotraj hierarhije BND – obe službi sta ji popolnoma zaupali. Vprašanje, ki se samo zastavlja je, čigava analitičarka je Gabi pravzaprav bila? Izdelovala je popolnoma objektivne analize tako za BND kot tudi za Stasi.

Vse do konca Gabi ni storila nobene napake. Neposredno pred združitvijo obeh Nemčij se je srečala s predstavnikom Stasija v Salzburgu. Obvestil jo je, da je sodelovanje zaključeno in da je vsa dokumentacija uničena. Žal je nekdo od najvišjih uslužbencev Stasija, kljub temu da ni vedel za njeno identiteto, poskrbel za svojo varnost, tako da je zahodnonemškimi preiskovalcem povedal, da za Stasi dela uslužbenka BND, ki ima prizadetega otroka. In to je bilo dovolj, da so Gabi aretirali. Obsodili so jo na šest let in pol. Karliček je odklonil pričevanje v njeno korist. Zanj je dvajsetletna ljubezen bila le služba.

Najhujši so tisti primeri, ko k sovražni službi prebegne nekdo višjih uslužbencev, saj s položajem v službi praviloma naraščajo spoznanja o njenih metodah, načinu dela in najbolj varovani skrivnosti: identiteti tajnih sodelavcev, agentov. Major Anatoli Mihajlovič Goligin je prebegnil iz sovjetske obveščevalno varnostne službe KGB leta 1961 v ZDA. Neposredno pred prebegom je Goligin delal pod diplomatsko krinko v Helsinkih. Rojen je bil v Ukrajini in njegova mati je bila Ukrajinka. Med drugo svetovno vojno se je bojeval v Rdeči armadi in že med vojno pridobil temeljno izobrazbo na protiobveščevalnem področju. Kot razlog za svoj prebeg je navedel razočaranost nad komunizmom in notranje boje za oblast v KGB. Podatki, ki jih je Goligin dal zahodnim obveščevalnim službam, so pomagali zaključiti primer zoper Harolda Kima Philbyja, odkrili so sovjetskega krt v britanski Admirality, povzročili odstavitev dveh funkcionarjev francoske obveščevalne skupnosti ter aretacijo kanadskega profesorja zaradi posredovanja tajnih Natovih¹⁰⁸ dokumentov sovjetski službi. Čeprav je bil Goligin težaven človek, ko je šlo za sodelovanje, nepredvidljivega vedenja in razpoloženja, je njegova trditev, da je v CII sovjetski krt, padla na plodna tla. Vodja protiobveščevalnega dela CIE J. J. Angleton mu je na podlagi te trditve omogočil dostop do precej občutljivih CIINIH dokumentov. To je neposredno privedlo do uničenja karier kar nekaj uslužbencev CIE, glede katerih ni bilo nobenih drugih indicev nelojalnosti, razen ugibanj Golicina in Angletona.

Nekoliko drugačni motivi naj bi narekovali prebeg drugega sovjetskega prebežnika Igorja Sergejeviča Guzenka. Guzenko je bil šifrant na sovjetskem veleposlaništvu v Otavi, kamor je bil napoten kot uslužbenec sovjetske vojaške obveščevalne službe poleti 1943. V Kanadi je uspešno opravljal svoje dolžnosti, tamkajšnji način življenja in standard pa sta mu postala neznansko všeč, kar je razumljivo. V tistem času so v Sovjetski zvezi prevladovali vojna, revščina, pomanjkanje in lakota. Kanada, sicer sovjetska zaveznica med drugo svetovno vojno je njegovo prvo prošnjo za azil zavrnila. V drugo pa je kanadska vlada ugotovila, da z njegovim prebegom lahko pridobi zelo pomembne podatke in mu je podelila zatočišče. Dokumenti, ki jih s seboj prinesel Guzenko, so odkrili sovjetsko vohunsko mrežo v Kanadi: rezidenta¹⁰⁹ sovjetske vojaške obveščevalne službe, kanadskega atomskega znanstvenika in še devet oseb, ki so bile angažirane v kanadskem atomskem programu. O svojem prebegu je Guzenko izdal knjigo, na podlagi katere so posneli film.

Oleg Gordijevski pa je bil oboje: najprej britanski krt v KGB, po izdaji dvojnika¹¹⁰ v CII pa tudi prebežnik. Gordijevski je delal za Britance polnih enajst let. Za to naj bi se odločil po

¹⁰⁸ Nato – Organizacija Severnoatlantske pogodbe, North Atlantic Treaty Organization,

¹⁰⁹ Rezident je uslužbenec obveščevalne službe, ki je zadolžen za celotno območje države in vodi celotno vohunsko mrežo v tej državi.

¹¹⁰ Dvojniki je tajni sodelavec, agent, ki dela za dve ali več obveščevalnih služb.

sovjetskem vojaškem posegu na Češkoslovaškem leta 1968, ko je bil na dolžnosti na Danskem leta 1974. Po kasnejšem štiriletnem mandatu v Londonu je leta 1985 postal rezident za Veliko Britanijo. Maja istega leta, ko so v KGB prek dvojnika pridobili podatke o možnem izdajstvu, ga je KGB poklical v Moskvo, kjer so ga obtožili izdaje. Gordijevski se je kljub sumu, da se bo v Moskvi zgodilo ravno to, vabilu odzval in kategorično zanikal vse obtožbe. To dejstvo je omogočilo, da ga niso aretirali takoj, kar pa je dalo možnost britanski službi, da organizira njegov pobeg na Zahod. Septembra 1985 v Londonu, ko je britanska vlada oznanila njegov prebeg, so Britanci izgnali 25 sovjetskih diplomatov, novinarjev in drugih oseb, ki jih je Gordijevski označil za sovjetske vohune. Tudi on je napisal knjigo.

»Žargon je izražen predvsem na področju semantike, saj že obstoječe besede dobivajo nove pomene. Veliko besed že ima nekako dve vrsti pomenov: prvi bi bil nuklearen, povezan z jedrom besede, lahko rečemo prvoten pomen; drugi pa je metaforičen, prenesen pomen, prispodoba. Osnova vsake metafore pa je analogija ali morda tudi asociacija.« (Južnič, 1983: 112,113.) In kaj bi bil žargon po Saussuru? Dodajanje novih označencev znanim označevalcem, saj je njuna vez v znaku arbitrarna, to arbitrnost pa omejujejo konvencije neke jezikovne skupnosti. Če je ta jezikovna skupnost poklicna skupnost, ki to vez poljubno oblikuje, je to precej enostavna razlaga nastajanja novih pomenov fonetskih enot, ki so sicer že v širši skupnosti oz. standardizirani različici jezika.

V obveščevalnem žargonu je pogosta uporaba metonimije ali sinekdohe.¹¹¹ Takšen je npr. žargonski izraz britanskih obveščevalcev iz II. svetovne vojne »AG¹¹² AND FISH« / »KM IN RIBA«, dejansko pa gre za okrajšavo Ministry for Agriculture and Fishery - ministrstva za kmetijstvo in ribištvo, ki je med vojno služilo kot varen naslov za komunikacijo operativcev britanske obveščevalne službe MI6, včasih pa celo kot legendirana¹¹³ zaposlitev.

Tudi uporaba hiperbole ni redka¹¹⁴ - »SMOKE AND MIRRORS« - »DIM IN OGLEDALA«. Gre za izraz, ki označuje prevaro, trik, nekaj kar temelji na ustvarjeni iluziji, da so zadeve drugačne kot to dejansko so.

Izrazito številne so v obveščevalnem žargonu sintagme,¹¹⁵ ponavadi ena izmed besed označuje barvo, najbolj priljubljena pa je seveda črna: »BLACK BOX« – »ČRNA ŠKATLA«, elektronska naprava za tajno snemanje; »BLACK ENTRY« – »ČRNI VSTOP«, ilegalna infiltracija v državo, izogibanje kontroli potnih listov; »BLACK ENVELOPE« - »ČRNA OVOJNICA«, ovojnica dobesedno ali figurativno, lahko celo črne barve, ki vsebuje pravo ime agenta ipd. Očitno beseda črn pomeni skrit, tajen, asociacija je jasna: črna je noč, v noči so vse mačke črne, se ne vidi dobro, marsikaj izgleda drugače kot podnevi. Uporabljajo se seveda tudi druge barve, bela kot kontrast – »BELA VRANA« – oseba, ki ni ustrežna za tajno delo, ker preveč izstopa npr. James Bond; »WHITE INTELLIGENCE« - poljski žargonski

¹¹¹ Beseda ali besedna zveza, zamenjana z drugo, pomeni pa označevanje pomena le z njegovo delno najavo ali aluzijo (streha nad glavo = hiša, stanovanje, ona je samo lep obraz). Ko zamenjamo ime nečesa z nečim, kar je z njim povezano, ni pa to v celoti - Bela hiša. Zamenjava besede ali skupine besed glede na količino, navadno del zamenjuje celoto.

¹¹² Okrajšava za AGRICULTURE (kmetijstvo), v prevodu KM.

¹¹³ Legenda, legendirano pomeni zakrito, lažno; legendirana identiteta je lažna identiteta, ki zdrži vsaj osnovno preverjanje.

¹¹⁴ Figura pretiravanja, pretirana trditev (za posebno poudarjanje), retorična figura, ki skuša s pretiravanjem plastično predstaviti kakšno dejstvo (npr. tako je močen, da bi gore premikal)

¹¹⁵ Besedna zveza, v kateri je ena beseda glavna, druga pa podrejena; besedna zveza sploh, skladenjsko pojmovana zveza besed, ki so pomensko ali izrazno/oblikovno povezane (npr. naša hiša).

izraz za pridobivanje podatkov iz odprtih virov. Ta črno-bela dvojnost se lepo ilustrira pri žargonskem izrazu, ki obstaja »v obeh barvah«: »BLACK/WHITE OPERATOR« - »ČRNI/BELI OPERATOR«, tisti, ki skrito oz. odprto upravlja z viri.

Evfemizmov oz. olepševalnic je v obveščevalnem žargonu veliko in so najbolj karakteristične za izbiro raznih psevdonimov. Na primer: »FEDORA« oz. »BOURBON« sta bila naziva FBI (Federal Buro for Investigation/ Zvezni preiskovalni urad, ZDA) za sovjetska prebežnika iz začetka 60-ih let. S psevdonimi so poimenovane tudi razne posamične akcije, različni sistemi za prisluškovanje oz. elektronsko zbiranje podatkov ali kodirni in kriptosistemi (»SEA HORSE«, »SEA NYMPH«, »CLASSIC WIZARD« ipd).

Aluzija je poleg metafore najbolj pogosta stilna figura obveščevalnega žargona (npr. »KONFETI« za označevanje distribucije tiskanega papirnega gradiva, letakov). Kljub temu je kraljica vseh besednih figur v poklicni govorici obveščevalcev metafora, ker je besedna figura, za katero je značilno poimenovanje določenega pojava z izrazom, ki označuje v navadni rabi kak drug podoben pojav (tudi standardni jezik tvori nove pomene z metaforami). Ko uporabimo besedo ali frazo, ki vzpostavlja komparacijo in primerja eno idejo z drugo npr. "rafal obtožb" (primerjava političnega z vojaškim spopadom), smo že posegli po metafori. V grščini beseda pomeni prenos in dejansko prenaša pomen.

Ena najbolj znanih je »BUG« – prisluškovalno sredstvo. Izraz se uporablja tudi v glagolski obliki – »TO BUG«. Iz tega izhaja tudi izpeljanka »BUGGERS AND BURGLARS« - »FALOTJE IN VLOMILCI« za uslužbence britanske varnostne službe MI5. V izbiri tega izraza pa se skriva enkratna domiselnost in humor. Beseda »BUGGERS« dejansko pomeni tiste, ki postavljajo »BUGS« v prostor, v katere morajo pred tem vlomiti – »BURGLARS«. Toda beseda »BUGGERS« ima še en, dokaj pejorativen pomen, ki si ga pa prislužijo tisti, ki se s tovrstno dejavnostjo ukvarjajo. Enako domiseln je izraz »TO BURN ONE'S FIG LEAF« - »SEŽGATI SVOJ FIGOV LIST« pomeni razkriti pravo identiteto agenta.

Obveščevalni žargon zelo pogosto posega po živalskih metaforah in aluzijah: »CHICKEN FEED« - »KURJI FUTER« je izraz MI5, ki označuje dezinformacije za dvojnike za dosego zaupanja druge strani. Beseda »PIG« - »SVINJA« je ruski in poljski izraz za vohuna, »PIGEON« - »GOLOB« pa za objekt nadzora, sledenja. Zanimiva je uporaba besede »SWAN« - »LABOD«, kar je izraz ruskega obveščevalnega žargona za moško seksualno past, tudi lezbično, ker je znano, da labodi živijo tudi v istospolnih parih. Podobna je tudi aluzija »SWALLOW'S NEST« - »LASTOVIČJE GNEZDO«, ki označuje varno hišo, v kateri se sestajata ljubimca, hiša pa je opremljena z napravami za snemanje, kar omogoča kasnejše izsiljevanje.

Obveščevalni žargon je močno obarvan s cinizmom in črnim humorjem: »WHO ME?« - »KDO, JAZ?«, naziv za smrdljivo bombo, ki so jo razvili v CII ali »S CHITAYET DEREV'YA«

- »ŠTETJE DREVES«, kar je bil žargonski izraz za deportacijo v Sibirijo, v gulag oz. verjetno smrt, ker je bilo ob cesti, ki je peljala tja, veliko dreves.

Znak Slovenske obveščevalno-varnostne agencije

Na spletni strani Slovenske varnostno-obveščevalne agencije je podana naslednja obrazložitev pod naslovom "Simbolika Sove: zaradi določenih podobnosti med lastnostmi ptice sove in značilnostmi obveščevalno-varnostne dejavnosti je agencija sovo izbrala za svoj zaščitni znak. V evropski kulturni in civilizacijski tradiciji je sovi pripisana vrsta pozitivnih lastnosti. Najprej je bila sova Atenina ptica in je tako kot boginja oznanjala modrost, razumsko spoznanje, zbrano znanje ter premišljeno ravnanje in odločanje. Na podobo sove se vežejo še druge pozitivne miselne zveze: čuječnost, budnost in pazljivost, zadržanost, tajnost in neopaznost, kadar gre za njeno preživetje ali zarod, pa je tudi pogumna, drzna in neomajna."

Grb Kanadske varnostno-obveščevalne službe

Grb se nahaja na svetlo srebrni podlagi, obkrožen je z modro palisado in obrobljen z zlato barvo; rdeč javorjev list se nahaja v središču palisade. Na vrhu grba počiva kraljevska krona.

Modra in zlata barva omogočata zgodovinsko povezavo s Kraljevsko kanadsko konjeniško policijo, ki je bila do ustanovitve Kanadske varnostno-obveščevalne službe (Canadian Security Intelligence Service – CSIS) 16. julija 1984 odgovorna za varnostno-obveščevalne aktivnosti na celotnem ozemlju Kanade. Slog palisad spominja na obrambne ukrepe in s svojimi štirimi bolj izraženimi elementi opozarja na najpomembnejša področja dela službe na temelju Zakona o CSIS. Javorjev list na beli podlagi je element s kanadske zastave.

Grb Varnostne službe Združenega kraljestva MI5

V središču grba službe iz leta 1981 je morski lev z zlatimi krili na modri podlagi, ki simbolizira zgodovinsko povezanost s tremi oboroženimi službami. Modra podlaga simbolizira prekomorske zveze. Okoli središčnega znaka so trije simboli: zeleni prstnik,

dvižna železna vrata in rdeča vrtnica. Zeleni prstnik s svojimi petimi listi simbolizira številko „5“ v kratici MI5, zelena barva pa se povezuje z obveščevalnim delom že od prve svetovne vojne. Dvižna železna vrata so tradicionalno sicer simbol parlamenta in označujejo vlogo službe v ohranjanju parlamentarne demokracije; krona na vrhu vrat pa simbolizira status službe kot služabnika krone. Vrtnica je zgodovinsko povezana s tajnostjo – Sir Francis Walsingham, vodja tajne službe Elizabete I., je podobo vrtnice uporabljal na svojem pečatu. Na dnu grba je moto službe „*Regnum defende*“, kar pomeni „branilec cesarstva, oblasti“.

Centralna obveščevalna služba ZDA (US Central Intelligence Agency – CIA) ima simbol od 17. 02. 1950. Sestavljajo ga podoba gologlavega orla, nacionalne ptice ZDA, ki ponazarja moč in zavedanje nevarnosti; ščit, ki pomeni obrambno funkcijo, saj na podlagi podatkov CIE vodilni politiki ZDA sprejemajo odločitve s ciljem obrambe in zaščite ZDA; kompas v obliki šestnajstkrake zvezde, ki predstavlja zbiranje obveščevalnih podatkov iz celega sveta, ki se stekajo v eno središče – v CIO.

Zvezni preiskovalni urad ZDA (Federal Beuro of Investigation - FBI) – ameriška protiobveščevalna in varnostna služba. Modra barva in ščit pomenita pravico. Krog, ki tvori trinajst zvezd, ponazarja enotnost cilja in namena ustanovnih trinajstih držav. Lovorjev venec predstavlja akademske časti, odličnost in slavo. Na dveh vejah je točno 46 listov, ker je med ustanavljanjem FBI leta 1908 ZDA sestavljalo 46 držav. Rdeča in bela ponazarjata

pogum, plemenitost, moč oz. čistost, resnico in mir. Moto: »Lojalnost, pogum, integriteta« opisuje motivacijsko silo, ki žene ženske in može v službi.

Žal nisem uspela pridobiti razlage za simbole obveščevalne službe Ruske federacije (Služba vnešnje razvedke – SVR) na levi in nekdanje službe državne varnosti ZSSR (Komite gosudarstvene bezopasnosti – KGB) na desni. Je pa razlika med nekdanjim in sedanjim simbolom jasno razvidna.

Tudi srbska varnostno-informativna agencija (Bezbednosno-informativna agencija – BIA) na svoji internetni strani ne ponuja razlage simbola, je pa zanimiva podobnost s simbolom SVR. Razvidni so prav tako elementi državnega grba (štirje S) ter anagram službe na ščitu z meči.

Krog Cambridge in Kim Philby (Polmar, Allen, 1997: 433-6.)

Vohuni Kroga Cambridge so bili: Harold A. R. Philby - Kim, Guy Burgess, John Cairncross, nuklearni fizik Alan Nunn May, Leo Long in Anthony Blunt. Bili so med najuspešnejšimi vohuni v zgodovini, prodrli so v britanske in ameriške službe in to ravno zahvaljujoč načinu kadrovanja teh ustanov v tistem času. Za Sovjete so vohunili iz prepričanja. Sovjetska odločitev, da kot vohune angažira pripadnike višjega stanu, na elitni britanski univerzi je bila dolgoročna in naravnost briljantna. Takratni zahodni mladi intelektualci so bili razočarani nad zahodnim političnim in gospodarskim sistemom. Sovjetski komunizem je bil nekaj novega, v teoriji dokaj idiličen – dejanskega stanja in prakse ter totalitarizma Stalinove diktature se v tistem času niso zavedali. Tajno društvo na Cambridgu – Apostoli- je pritegnilo Burgessa, Blunta in Longa. Apostoli so se izločili od svojih kolegov študentov, ker se verjeli v svojo intelektualno premoč ter imeli dve pomembni skrivnosti: marksizem in homoseksualnost¹¹⁶. Guy Burges je bil homoseksualec, odličen zgodovinar, ki je po krajši zaposlitvi pri British Broadcasting Company – BBC, leta 1939 vstopil v britansko obveščevalno službo MI6, v njen oddelek za propagando in subverzijo. Proti koncu druge svetovne vojne so ga postavili za sekretarja in osebnega pomočnika državnega sekretarja na ministrstvu za zunanje zadeve (Foreign Office – FO), kjer je imel dostop do najbolj tajnih dokumentov. Anthony Blunt je med drugo svetovno vojno postal uslužbenec britanske varnostne službe MI5, John Cairncross pa MI6. Burgess je prebegnil v Sovjetsko zvezo leta 1951, Cairncrossa so sicer zasliševali, vendar mu niso mogli dokazati dela za Sovjete. Dokazi so se pojavili kasneje, leta 1964, ko je Blunt pričal v zameno za imuniteto. Najdalj in najuspešneje je deloval Harold Adrian Russel Philby – Kim,¹¹⁷ sin raziskovalca in avanturista, kasneje guvernerja Punjaba v Indiji in osebnega prijatelja legendarnega britanskega generala B. Montgomeryja. Med Prvo svetovno vojno je Philby starejši delal kot tajni sodelavec MI6. Kim je bil rojen v Indiji in je v Cambridge prispel leta 1929, leto kasneje je že bil sovjetski agent. Leta 1933 je odšel na Dunaj in se poročil z Alice Friedman, komunistko, ki jo je pregnala tamkajšnja policija. S poroko je pridobila britansko državljanstvo in se rešila pregona. V javnosti se je Kim izdajal za pristaša generalisimusa Franca v Španiji (kar ni bilo tako težko, saj je bil njegov oče nekaj časa interniran zaradi simpatiziranja s fašizmom). Iz Španije je poročal za The Times in leta 1939 zapustil tako Španijo kot tudi Alice. S pomočjo očetovih zvez se je uspel zaposliti (kljub vsem varnostnim tveganjem za obveščevalno službo) v MI6. Že leta 1941 je zasedel eno

¹¹⁶ Zaradi tega in podobnih prigod v zgodovini obveščevalne dejavnosti (npr. polkovnik Riedl) je homoseksualnost dolga leta veljala za absolutno kontraindikacijo zaposlitvi v obveščevalni službi. Danes to ni več ovira, le če se nekdo javno deklarira za homoseksualca. Če kdo prikriva to svojo lastnost in če bi njeno razkritje škodovalo njegovemu ugledu ali družinskemu življenju, je vedno možno izsiljevanje in je taka oseba šibka točka za službo.

¹¹⁷ Po vohunu, junaku literata Rudyarda Kiplinga (*nomen est omen*)

vodilnih mest v »srcu sveta skrivnosti«, ¹¹⁸ v protiobveščevalnem oddelku MI6, kjer je bil zadolžen za Iberijski polotok. Pri svojem delu je bil izjemno dober in sodelavci so mu predvidevali bleščečo kariero ter ga v prihodnosti videli celo na direktorskem položaju. Leta 1944 so ga premestili v drugi oddelek, ki se je ukvarjal s preprečevanjem vdora komunističnih agentov. Philby je kasneje zapisal: »po vseh merili je bila to groteskna napaka.« Ena večjih nevarnosti za Philbyja se je pripetila leta 1945, ko je v Britanijo prebegnil obveščevalec NKVD K. Volkov, ki je delal pod krinko ¹¹⁹ vicekonzula v Istanbulu. Njegovo pričevanje o sovjetskih krtih v britanski obveščevalni skupnosti je prispelo na Philbyjevo mizo. O tem je obvestil sovjetske prijatelje in se osebno odpravil v Istanbul. Toda že pred njegovim prihodom je Volkov izginil brez sledu. Istega leta je prebegnil tudi Guzenko, šifrant sovjetskega veleposlaništva v Otavi. Tudi tokrat se je Philby izognil razkritju in celo prejel odlikovanje za zasluge med drugo svetovno vojno. Leto kasneje se je poročil z Aileen Furse, pred tem pa se je moral še uradno ločiti. Njegovo nekdanjo ženo je lociral MI5 v vzhodnem Berlinu, kjer je živela s sovjetskim agentom; tudi sama je vohunila za Sovjete dokler je živela v Britaniji – vse to niti najmanj ni vplivalo na Philbyjevo varnostno preverko ¹²⁰ in stopnjo dostopa do tajnosti. Leta 1946 je Philby postal rezident MI6 v Istanbulu, od koder je poslal nekaj agentov v Sovjetsko zvezo, kjer jih je čakala sigurna smrt. Dve leti kasneje ga najdemo v Washingtonu, kjer je bil oficir za zvezo med MI6 in CIO, kar je eno najbolj občutljivih delovnih mest v britanskem obveščevalnem sistemu. Prek njega so Sovjeti imeli vpogled tako v britanske kot tudi v ameriške tajne dokumente. Kar je še bolj groteskno, postal je zaupnik Angletona, paranoičnega lovca na sovjetske vohune. Ko sta leta 1951 prebegnili Burgess in MaClean, so začeli sumiti tudi Philbyja, saj je prijateljeval z obema več kot dvajset let. Zato se je Philby takoj odpeljal v puščavo v Virginiji, zakopal kamero in druge pripomočke za kopiranje dokumentov in se pridružil vnetemu iskanju sovjetskega krtka v britanskih obveščevalnih vrstah. Angleton je kljub letom prijateljevanja, sumil Philbyja vsaj toliko, da je pri britanskih prijateljih dosegel njegov odpoklic in vrnitev v Britanijo. V Londonu se je s konfiskacijo potnega lista začela uradna preiskava o Philbyjevem prijateljevanju s prebežniki. Ker konkretnih dokazov ni bilo, so ga lahko le odpustili z lepo odpravnino in mu vrnili potni list. Philby se je zaposlil kot dopisnik z Bližnjega vzhoda dveh uglednih britanskih časopisov, čeprav so časopisi namigovali, da je ravno Philby »tretji človek« v pričevanju sovjetskega prebežnika V. Petrova. V tem smislu je leta 1955 član parlamenta zastavil vprašanje britanskemu premieru, ki je take sume zavrnil in javno »opral« Philbyjevo ime. Ko

¹¹⁸ Po besedah samega Philbyja

¹¹⁹ Enako kot legenda, lažna identiteta

¹²⁰ V vsakem obveščevalno-varnostnem sistemu je ena izmed služb zadolžena za t. i. vetting, preverjanje oseb, ki naj bi se zaposlile ali so že zaposlene na delovnih mestih, ki so še posebej pomembna za varnost države. Kar zadeva zaposlene v obveščevalnih in varnostnih službah, morajo biti preverjeni vsi. Preverka je pozitivna, če ni ugotovljen noben sum, da je preverjana oseba v stiku s tujimi varnostnimi ali z obveščevalnimi organi, s kriminalnimi združbami, in da je etično dokaj neoporečna, nima kriminalne preteklosti ipd.

je Philby odpotoval v Bejrut, se je izkazalo, da je dopisniško mesto le krinka za njegovo ponovno zaposlitev v MI6. V Bejrutu se je ponovno srečal z očetom, žena in pet otrok so ostali v Britaniji. Leta 1957 je Philbyjeva žena umrla za tuberkulozo, toda on je že imel pripravljen scenarij: njegova ljubica, žena dopisnika The Timesa iz Bejruta se je ločila; januarja 1959 sta se poročila in z vsemi otroki vrnila v Bejrut. Decembra 1961 se je mreža okoli Philbyja spet zožila: prebegnil je Anatoli Golitsin, uslužbenec KGB. Po razgovoru z njim so bili britanski protiobveščevalci dokončno prepričani, da je ravno Philby dolgo iskan sovjetski krt. Konec leta 1962 je MI6 imela zbranih dovolj dokazov in ko so januarja 1963 v Bejrutu Philbyja soočili z obtožbami in mu obljubili imuniteto v zameno za priznanje, je privolil. Obveščevalec, ki ga je zasliševal, je po treh dneh s papirji odpotoval v London z mislijo, da bo Philby verjetno naredil samomor, najbolj možen časten izhod. Namesto tega so KGB-agenti v Bejrutu Philbyja spravili na sovjetsko tovorno ladjo. Šele 3. julija 1963 je sovjetska vlada objavila, daje Harold Philby – Kim postal državlján Sovjetske zveze in stalni prebivalec Moskve. Leta 1971 se je poročil četrtič – z dvajset let mlajšo očarljivo Rusinjo. Umril je leta 1988, dve leti kasneje je bila izdana znamka z njegovim likom v seriji »Junaki KGB«. Bile je edini obveščevalec – noselc tako najvišjega britanskega kot tudi sovjetskega odlikovanja.

*Gospa Bond*¹²¹

Stella Rimington se je zaposlila v britanski varnostni službi MI5 leta 1969. Bila je stara 34 let, poročena, z možem diplomatom je pred tem živela nekaj časa v Bruslju ter Indiji. Na britanskem veleposlaništvu v Indiji je nekaj časa pomagala tamkajšnjemu rezidentu MI5 pri dokumentiranju in arhiviranju gradiv, za kar je že imela delovne izkušnje, saj je pred poroko delala v državnem arhivu. Leta 1969 so bile ženske uslužbenke MI5 izključno pomožni kader, ukvarjale so se z arhiviranjem, indeksiranjem, dokumentiranjem in opravljale enostavne, rutinske preiskave. Niti ena se ni ukvarjala z obveščevalnimi operacijami, to je bila izključna domena moških. V ostalih ustanovah britanske državne uprave ni bilo tako: ženske so lahko zasedale tudi višje položaje že od leta 1920 in leta 1969 je bilo že nekaj žensk na položajih državnih sekretarjev.

»V kadrovski službi sta razgovor z menoj opravila poskočen Valižan in dokaj resna gospa srednjih let, ki je bila odgovorna za ženski del kolektiva. Zelo hitro mi je postalo jasno, da v MI5 vlada stroga diskriminacija po spolih in da so ženske deležne popolnoma drugačnega ravnanja kot moški. V prid temu je govorilo že dejstvo, da je v službi zelo dolgo obstajalo delovno mesto nadzornice, ki je izvajala nadzor nad spodobnostjo samih žensk in njihovih odnosov z moškimi člani kolektiva. Ni dvoma, da je to delovno mesto izhajalo iz časov, ko so v varnostni službi zaposlovali le dekleta iz dobrih družin, njihovim staršem pa morali obljubiti, da bo za moralo deklet ustrezno poskrbljeno.«¹²²

Z delom je začela v oddelku dokumentacije, kjer je bil edini moški vodja oddelka (na tem področju se do danes ni kaj prida spremenilo). Služba v celoti je bila pod moško dominacijo in to brez kakršnega koli sramu, to dejstvo so vsi sprejemali kot jasno, razumljivo in upravičeno. Izključno moški so lahko bili operativci, uslužbenke so imele nižji položaj. Med vojno in takoj po njej se je obseg dela zelo povečal, pokazala se je potreba po zaposlovanju uradnikov za urejanje in arhiviranje naraščajoče dokumentacije. Tako so v službo začele prihajati ženske. Selekcija je temeljila na njihovi preverjenosti in zanesljivosti: hčerke generalov in admiralov ipd. V šestdesetih se je to spremenilo: prišle so izobražene ženske, z diplomami in, kar je bilo za službo največje presenečenje, ambiciozne. Toda kljub izobrazbi, sposobnostim in ambicijam so ženske lahko napredovale le do pomožnega operativca, kar je pomenilo, da je lahko le pomagala pri delu moškemu operativcu, ki je vodil agente. Ona bi na primer skrbela za varno hišo, pred kontaktom bi preverila, če je dovolj čaja, kave, mleka, če je hiša čista in urejena, občasno bi lahko celo spremljala operativca na kontaktu z zelo zanesljivim agentom ob proslavi njegovega rojstnega dne ali kaj podobnega. Nobeden od

¹²¹ Rimington, Stella, *The Autobiography of the Former Director-General of MI5*, Hutchinson, London 2001

¹²² *Ibidem*, str. 90

moških ni nikoli opazil te očitne, drastične delitve in diskriminacije in znotraj službe se to vprašanje ni nikoli zastavljalo. Tudi same Stelle Rimington to v začetku ni motilo.

V začetku sedemdesetih let 20. stoletja zaposlena mati ni bila pogost pojav. V diplomaciji so ženske že ob poroki zapuščale službo, kaj šele ob zanositvi. Edina možnost nadaljevanja delovnega razmerja v MI5 po porodu je bila, da ženska po treh mesecih pride delati za poln delovni čas. Stella je delala tudi ves čas nosečnosti.

Sredi 70. je Stella Rimington postala dokaj nezadovoljna s svojim drugorazrednim položajem. Takrat je že veliko vedela o službi in uslužbencih, da ji je bilo jasno, da je prav tako sposobna kot večina moških, če ne celo bolj in bila je užaljena, da mora opravljati manj odgovorno in manj plačano delo. Kaplja čez rob je bil mlad moški, ki je prišel na delo v njeno pisarno. Prišel je naravnost z univerze, star okoli 23 let in začel delat kot operativec. In tukaj sta bila: Stella s štirimi leti izkušenj v MI5, stara 38 let, s predhodno delovno dobo in šele pomočnica operativca. Pazljivo je premislila kaj ji je narediti. Vedela je, da odprto protestiranje ne bo zaleglo in da bi zlahka pridobila etiketo »revolucionarke« s tem pa postala sumljiva in odpisana. Tako se odločila počakati na redni letni sestanek s svojim kadrovskim referentom in je ta razgovor izkoristila za vprašanje: zakaj ne morem biti operativka? »Bil je osupel. Počutila sem se kot Oliver Twist. Kadrovski uslužbenec je bil nekdanji vojak, z brki in s pipo, vedno stisnjeno med ustnicami, v obleki iz tvida. Mislim, da mu nikoli dotlej ni padlo na pamet, da bi bila ženska lahko operativka MI5. Tudi sanjalo se mu ni, da bi bila lahko jaz užaljena zaradi tega.«¹²³

Svojo uspešno poklicno pot je Rimingtonova zaključila kot prva ženska generalna direktorica MI5.

*Med zveznimi agenti*¹²⁴

V 80. letih 20. stoletja so ženske »napadle« eno zadnjih trdnjav moških – Zvezni preiskovalni urad (Federal Bureau of Investigation – FBI). Takrat so ženske tvorile manj kot 4 odstotke oz. 400 od 8.000 agentov. Danes so sicer še vedno v manjšini – 15 odstotkov oz. 1700 od 11.500 agentov. Torej ob 43 % povečanju števila agentov se je število ženskih agentov povečalo za 325 %.

Eden pogostih razlogov, da se ženske in matere ne bi ukvarjale s tem poklicem, je nevarnost za življenje, kar je enostavno zlagano, saj več staršev umre v prometnih nezgodah. Po drugi strani je čutiti dvojnost: očetje, ki opravljajo ta poklic, tvegajo svoje življenje in se izpostavljajo fizični nevarnosti, so pogumni in plemeniti, matere so pa kratko malo neodgovorne.

Eden stereotipov, s katerim se je srečala Candice, je bil tudi, da: na žensko ne moreš računati enako cel mesec: ko »udarijo« hormoni, je skoraj neprištevna, razpoloženjsko

¹²³ Ibidem, str. 120.

¹²⁴ De Long, Candice, Special Agent, Hyperion, New York 2001.

nezanesljiva in nepredvidljiva, preobčutljiva ipd. Po njenih izkušnjah imajo ženske v tovrstnih službah več težav s svojimi moškimi vrstniki kot veterani, čeprav ti izhajajo iz časov ekskluzivne moškosti, jim pa niso konkurenca ambiciozne ženske, ki so za doseg ciljev pripravljene narediti veliko več kot njihovi moški vrstniki. Ko jo je mentor pohvalil je eden izmed njenih vrstnikov takoj sklepal, da imata z mentorjem spolno razmerje, saj druge razlage za njeno »uspešnost« ne more biti.

Candice se je v svoji dvajsetletni praksi srečala s številnimi napačnimi predpostavkami kot je bila na primer tista, da je izpraševanje ženske žrtve spolnega zločina učinkovitejše, če ga opravlja ženska. Ugotovila je, da je tudi to bolj stvar osebnosti kot spola in seveda urjenja. Več škode naredi sramežljivost ali preobčutljivost pri sestavljanju vprašanj kot izbira spola izpraševalca.

Žal je Candice ugotovila, da moški niso bili edini nasprotniki ambicioznih agentk. V časih izključne moške populacije v uradu so agenti za spremljevalke v tajnih akcijah ali pasti uporabljali tajnice in dokumentalistke. Le-te večinoma niso uspele opraviti programov za prekvalifikacijo in postati agentke, zato so še toliko bolj z indignacijo gledale na agentke, ki jim je to uspelo. Ženske-agenti so bile pogosto tarča šal in je bilo predvsem od njihovega odziva odvisno, kako jih bo sprejel pretežno moški kolektiv. Ob načrtovanju akcije so Candice (brez njene predhodne vednosti) dodelili vlogo varovanja informatorjevega otroka – to je bilo mišljeno kot šala, v izvedbo katere je bil vključen tudi neposredni predstojnik. Tako se njemu očitno ni mogla pritožiti. Odločila se je, da se izven skupine ne bo pritoževala, čeprav so obstajale formalne poti in možnosti za to, ker so ženske, ki so to pot ubrale, zelo hitro moški kolegi razglasili za nezanesljive, neustrezne za sodelovanje in nihče potem ni rad delal z njimi. Odločila se je, da bo svoje bitke bila sama in ta odločitev se pokazala kot pravilna. Sposobnost prenesti šalo na svoj račun je zelo visoko cenjena v tovrstnih službah. Žal tudi uspehi kolegic niso bili enako vrednoteni v kolektivu kot uspehi moških agentov. Tako je bila na primer neka agentka, edina med 25 agenti v oddelku, zelo uspešna pri vrbovanju informatorjev. Uspela je prepričati za sodelovanje celo mafijca, ki ga je pred njo poskušalo angažirati 7 ali 8 agentov. Ko je bil ranjen v glavo in je okreval v bolnišnici, ga je obiskala in je privolil na sodelovanje. Komentar njenega kolega je bil: nič presenetljivega, če je privolil - saj je imel kroglo v glavi. Konec osemdesetih let je bila Candice premeščena v Chicago. Od 400 agentov je bilo 30 žensk. Na žalost ta maloštevilnost ni povzročila nobene sestrške družbe ali kolegialnosti. Vse so se preveč trudile obdržati korak z moškimi. Nekaterim se je zdelo, da to celo izključuje druženje z drugimi ženskami, da se morajo izogibati ženski družbi, ker bi to pomenilo, da so le ena od deklet (v angleščini besedna igra: *one of the guys, one of the girls*) in pot navzdol. Bale so se pa, da bi kateri izmed kolegic spodletelo in bi to bila sramota za vse ženske (moški nikoli ne mislijo tako). Druge agentke so imele nezdravo tekmovalnost, sindrom »čebelje matice«.

Spoštovane sodelavke in sodelavci,

Verjetno že veste, da se že nekaj časa ukvarjam s podiplomskim študijem ter da pripravljam magistrsko nalogo na temo Med stigmato in elito – poklicna identiteta v obveščevalni službi. Trenutno pripravljam seminarsko nalogo v okviru izpita Antropologija spolov, kjer naj bi poskušala ugotoviti posebnosti položaja žensk v obveščevalni službi, pri tem pa potrebujem vašo pomoč. Temu uvodu bo sledilo osem trditev, s katerimi se lahko strinjate ali ne. Prosim vas, da pri vsakem odgovoru poskušate obrazložiti svoje pozitivno ali negativno stališče.¹²⁵

1. Ženske ne morejo delati v obveščevalni službi, ker le-ta zahteva celega človeka, ki je na voljo 24 ur, ženske pa morajo skrbeti za dom, otroke družino.
2. Ženske ne morejo delati v obveščevalni službi, ker so preveč zgovorne, ničesar ne morejo zadržati zase, skrivnosti jim kar polzijo iz rok.
3. Ženske lahko delajo v obveščevalni službi, toda ne na vseh področjih. Lahko so tajnice, dokumentalistke, analitičarke... ne pa operativke.
4. Če ženska celo dobi priložnost delati v operativi, na terenu, dokaj hitro sama ugotovi, da za to delo ni primerna (nemogoč delavnik, zadrega pri pogovorih z neznanci, nezmožnost vzpostavitve pristnega stika z osebami nasprotnega spola ipd).
5. Tudi če vztrajajo pri delu v operativi, ženske ne morejo voditi moških sodelavcev – ne morejo jih obdarovati, ne morejo se same sestajati z njimi na zakotnih krajih, lahko se zaljubijo ipd.¹²⁶
6. Ženske ne morejo pridobivati podatkov na področju protiterorizma ali organiziranega kriminala, ker to delo terja fizično pripravljenost in ker so to sredine, ki ne bi nikoli sprejele ženske kot sogovornika ali nalogodajalca.
7. Ženske ne morejo delati tako s populacijo muslimanske veroizpovedi, ker ta drugače vrednoti ženske, kot tudi na področju sodelovanja s policijo/z vojsko. Ti ne bodo nikoli sprejemali ukazov od žensk.
8. Za napredovanje v službi ženske lahko uporabijo svoje »ženske čare« in ne napredujejo na podlagi strokovnosti ter prizadevnosti.

¹²⁵ V uvodu vprašalnika sem se namenoma izognila kakršni koli sodbi ali implikaciji kakšni odgovori naj bi bili zaželeni, boljši ipd. Prav tako nisem poudarila, da gre za stereotipe iz dosegljive literature, zato so nekateri s presenečenjem ugotavljali, da sem neke vrste ženski šovinist. Kljub zaprosilom za komentar pri vsakem vprašanju, sem dobila en odgovor, ki je vseboval samo dve besedi, ki sta se izmenjevali pri posameznih trditvah: da in ne.

¹²⁶ Tako izjavo sem sama doživela leta 1986 od svojega nadrejenega v Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve, ko sem se prijavila na delovno mesto obveščevalnega značaja.